

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 4 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Національного авіаційного університету

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор габлітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 3 від 04.10.2024 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року)

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2024

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Добрянська Н.В.

ДЕРЖАВНА АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА:

АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ.....1

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Сидоренко Д.І.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СІМЕЙНОГО

ОБОВ'ЯЗКУ У ДОКТРИНІ СІМЕЙНОГО ПРАВА.....6

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Волинець В.В.

РОЛЬ КІБЕРСТРАХУВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ДАНИХ

В ОНЛАЙН ТОРГІВЛІ..... 12

Нестеров Г.Г.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО

САМОВРЯДУВАННЯ ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВА..... 18

Пустовіт О.Ю.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 28

Романюк Ю.М.

ПРАВОВІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНИХ ОРГАНІЗАТОРІВ ТОРГІВЛІ

ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ..... 32

Яроцький В.О.

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ЗАБОРОНИ ЩОДО ОПЕРАЦІЙ

З ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ В УКРАЇНІ..... 38

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пікуль В.П.

ВИДИ ТА АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ ДЕРЖАВНИМИ

СЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ..... 43

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Балюк Г.І., Пахолук Ю.П.

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ, ЯКІ ОБУМОВЛЮЮТЬ ПРИЙНЯТТЯ СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ

НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛСЬКОЇ КАТАСТРОФИ ТА ВІДРОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЙ,

ЩО ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ..... 50

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Кожевников А.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ

СУДОВИХ РІШЕНЬ В ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПРАВАХ..... 57

Курінний Є.В., Колпаков В.К., Шарая А.А.

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ НАЦІОНАЛЬНИХ

ПУБЛІЧНИХ ДІЯЧІВ..... 62

Машенко В.С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СТЯГНЕННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПОШКОДЖЕНЕ АБО ЗРУЙНОВАНЕ МАЙНО ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ В УКРАЇНІ.....	69
Романенко І.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН ЯК ЗАХОДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ.....	75
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Куликович А.Ю. КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО БОРТЬБУ З КУЛЬТАМИ У КИТАЇ.....	80
Луценко Ю.В. ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ.....	86
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Андрух В.В. ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСКАРЖЕННЯ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	94
Пушкар О.А. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ.....	100
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Зубрицький О.О. ЗАПРОВАДЖЕННЯ РЕЄСТРУ ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО АДВОКАТІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	105
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство	
Карпова К.М. ПРАВО БУТИ ПРИСУТНІМ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	111
Шабан Ю. ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД РОЗВИТКУ ПОНЯТТЯ АГРЕСІЇ.....	117
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА	
Хажинський Р.М. УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ І РЕЛЯТИВІЗМ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА УТВЕРДЖЕННЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	122
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ	
Стеценко-Баранова О.І. ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У МЕЖАХ ТРАДИЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ.....	130
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	136

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Dobrianska N.V.

STATE ANTI-CORRUPTION POLICY: THE ASPECT OF IMPLEMENTATION DURING
THE ELECTORAL PROCESS IN UKRAINE1

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Sydorenko D.I.

ON THE QUESTION OF DEFINING THE CONCEPT AND LEGAL NATURE
OF FAMILY OBLIGATION IN THE DOCTRINE OF FAMILY LAW6

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Volynets V.V.

THE ROLE OF CYBER INSURANCE IN ENSURING DATA SECURITY
IN ONLINE TRADE12

Nesterov H.H.

SOME FEATURES OF THE EXERCISE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT POWERS
BY OTHER LEGAL ENTITIES18

Pustovit O.Yu.

ENSURING THE SECURITY OF EXPORTING AGRICULTURAL PRODUCTS UNDER
THE CONDITIONS OF MARITAL STATE28

Romanyuk Yu.M.

LEGAL REQUIREMENTS FOR PROFESSIONAL ORGANIZERS OF TRADING
IN VIRTUAL ASSETS32

Yarotsky V.O.

LEGAL RESTRICTIONS AND PROHIBITIONS REGARDING TRANSACTIONS
WITH VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE38

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Pikul V.P.

TYPES AND ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF EXERCISING THE RIGHT
TO WORK BY CIVIL SERVANTS UNDER UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION43

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Balyuk G.I., Pakholok Yu.P.

LEGAL PROBLEMS CAUSING THE ADOPTION OF THE STRATEGY FOR OVERCOMING
THE CONSEQUENCES OF THE CHRONOBYL DISASTER AND THE REVIVAL
OF THE TERRITORIES EXPERIENCING RADIOACTIVE CONTAMINATION50

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Kozhevnykov A.Yu.

FEATURES OF JUDICIAL CONTROL OVER THE EXECUTION OF COURT DECISIONS
IN PUBLIC LAW CASES57

Kurinni Ye.V., Kolpakov V.K., Sharaia A.A.

ON THE NEED TO CREATE A STATE REGISTER OF NATIONAL PUBLIC FIGURES62

Mashchenko V.S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASES FOR THE RECOVERY OF COMPENSATION FOR DAMAGED OR DESTROYED PROPERTY AS A RESULT OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION IN UKRAINE.....	69
Romanenko I.V. PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF THE USE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES AS A MEASURE OF ADMINISTRATIVE COERCION.....	75
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
Kulykovych A.Yu. ANTI-CULT CRIMINAL LAW IN CHINA	80
Lutsenko Yu.V. STATE POLICY IN THE FIELD OF FIGHTING CRIME IN UKRAINE	86
CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY	
Andruk V.V. THE CONCEPT OF EFFECTIVENESS OF APPEAL IN PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS	94
Pushkar O.A. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING ISSUES RELATED TO CRIMINAL LIABILITY FOR ACCEPTING AN OFFER, PROMISE OR RECEIPT OF UNLAWFUL BENEFIT BY AN OFFICIAL	100
JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR’S OFFICE AND ADVOCACY	
Zubrytskyi O.O. INTRODUCTION OF THE DISCIPLINARY PROCEEDINGS REGISTER FOR LAWYERS: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	105
INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE LAW	
Karpova K.M. THE RIGHT TO BE PRESENT AT A COURT HEARING IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	111
Shaban Yu. HISTORICAL REVIEW OF DEVELOPMENTS RELATING TO AGGRESSION.....	117
PHILOSOPHY OF LAW	
Khazhynsky R.M. UNIVERSALITY AND RELATIVISM OF THE MODERN HUMAN RIGHTS SYSTEM AND APPROVAL OF SOMATIC RIGHTS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT	122
ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL EDUCATION	
Stetsenko-Baranova O.I. USE OF INTERACTIVE LEARNING TECHNOLOGIES IN WORKING WITH STUDENTS DURING THE TEACHING OF CRIMINAL LAW WITHIN THE TRADITIONAL SYSTEM OF EDUCATION	130
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	136

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 351.342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/01>**Добрянська Н.В.**

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ДЕРЖАВНА АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА: АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

У статті, на основі аналізу наукових джерел та законодавства зроблено спробу з'ясування змісту державної антикорупційної політики загалом та під час виборчого процесу в Україні, зокрема. Підкреслено те, що питання протидії корупції, як надзвичайно негативному явищу для будь-якого суспільства, є наріжним каменем для побудови демократичної, соціальної та правової держави. Вказано, що ця сентенція має стати в основі формування підходів українського суспільства до розуміння корупції, до необхідності прояву нульової толерантності до цього явища, до протидії та запобігання будь-яких її проявів, особливо у політичній площині, зокрема, під час виборчого процесу в Україні.

Наголошено, що нині виборчий процес в нашій державі має продемонструвати велику відповідальність кожного громадянина за майбутнє України (чи готові ми будувати наше суспільство для цивілізованого, достойного життя для себе та своїх дітей), передусім, а отже необхідно створити такі умови, які категорично «відметуть» будь-які можливості корупційної складової (підкупи виборців, брудні виборчі маніпуляції, незаконну рекламу та спонсорвання виборчих перегонів та ін.). Зроблено висновок, що у боротьбі з цим злом вагомим є формування такої антикорупційної політики, яка дозволить об'єднати зусилля усіх українців і протистояти цьому негативному явищу, зокрема й зміною свідомості кожного стосовно того, що корупція є негативним явищем, яке несе з собою негативний вплив на стабільність, добробут кожного, а головне на існування нашої держави.

Підкреслено, що сьогодні в українців є унікальна можливість вибороти свою незалежність, суверенітет, цілісність на двох фронтах: перемогти ворога та показати свою військову міць, а також побороти корупцію силою своєї свідомості та відповідальності. Таку силу ми маємо проявити зробивши свідомий вибір на майбутніх виборах, які вже аноншуються нашою владою. Вочевидь, що від нашого вибору залежить майбутнє України, адже, побудова демократичної соціально, правової держави, яка функціонує на принципах верховенства права, законності, відкритості владних структур, формування міцного громадянського суспільства, – все це дасть змогу протистояти корупції та подолати її прояви.

Ключові слова: корупція, державна антикорупційна політика, антикорупційна стратегія, антикорупційна програма, виборчий процес, підкуп виборців, політичні перегони.

Постановка проблеми. Сьогодні якраз доводить, що питання протидії корупції, як надзвичайно негативному явищу для будь-якого суспільства, є наріжним каменем для побудови демократичної, соціальної та правової держави. Сьогодні ця сентенція має стати в основі формування підходів українського суспільства до розуміння корупції, до необхідності прояву нульової толерантності до цього явища, до протидії та запобігання будь-яких її проявів, особливо у політичній площині, зокрема, під час виборчого процесу в Україні.

Оскільки нині виборчий процес в нашій державі має продемонструвати велику відповідальність кожного громадянина за майбутнє України (чи готові ми будувати наше суспільство для цивілізованого, достойного життя для себе та своїх дітей), передусім, необхідно створити такі умови, які категорично «відметуть» будь-які можливості корупційної складової (підкупи виборців, брудні виборчі маніпуляції та ін.). Вочевидь, для того або це відбулося усі інституції мають докладати максимум зусиль, зокрема й наукова спільнота, створюючи відповідні умови для протидії корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що упродовж усього періоду незалежності питання протидії корупції у різних сферах суспільного життя привертало увагу вчених і ставало предметом наукового пошуку. Так, з-поміж праць доцільно акцентувати увагу на тих, авторами яких є К. А. Бабенко, О. М. Бандурка, Д. О. Беззубов, А. І. Берлач, В. Т. Білоус, О. М. Джужа, В. О. Заросило, В. Д. Гвоздецький, С. Ж. Лазаренко, В. І. Литвиненко, Г. Ю. Лук'янова, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, Є. В. Невмержицький, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, О. І. Остапенко, С. В. Петков, М. А. Погорецький, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та ін. Водночас, необхідно вказати на те, що корупція знаходить щораз нові прояви, а тому і нині не знайдено остаточного рішення аби її побороти, а отже пошук дієвих заходів все ще залишається актуальним.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні питань, що стосуються формування державної антикорупційної політики загалом, та під час виборчого процесу, зокрема.

Виклад основного матеріалу. Масштаби поширення корупції у світі та все активніші дії міжнародної спільноти, спрямовані на протидію цьому негативному явищу, упродовж останніх років свідчать про те, що корупція вже давно набула глобального виміру і у цьому масштабі викликає надзвичайне занепокоєння. Для України корупція стала справжнім випробуванням, яке досить значними темпами, упродовж усіх років незалежності підмивало підвалини нашої державності, не даючи нашій державі відірватись від «старшого брата», який окрім цього руйнує нашу державу ще й своєю воєнною машиною. Отож, широкомасштабне вторгнення російського агресора не лише продемонструвало вороже ставлення сусідньої держави, але й відкрило те, наскільки глибоко наше суспільство було уражене «корупційною хворобою».

Розглядаючи актуальні проблеми протидії корупції в Україні, А. В. Мовчан, наголошує на тому, що різноманітне коло об'єктивних і суб'єктивних причин зумовлює існування не лише наявних форм корупції, а й містить ймовірні ризики виникнення нових форм цього негативного явища, що формуються під впливом кардинальних політичних і соціально-економічних трансформацій. З-поміж таких причин, вчений називає: 1) психологічні втрати перехідного періоду у житті суспільства; 2) становлення нових державних інститутів; 3) перерозподіл державної власності; 4) тінізація економіки; 5) кризові еко-

номічні явища; 6) незавершеність формування правового поля в Україні; 7) незадовільний стан протидії злочинності; 8) незадовільний стан боротьби з контрабандою на митницях та в зоні бойових дій; 9) прорахунки у кадровому забезпеченні інституту управлінської ланки в органах державного управління» [1, с. 117–118]

У цьому контексті також важко не погодитись з думками В. Д. Гвоздецького, який наголошує на суспільній небезпеці корупції і висловлює думку, що така суспільна небезпека проявляється у тому, що корупція: «приводить до гальмування та викривлення соціально-економічних реформ; поглиблює соціальну нерівність громадян; збільшує соціальну напругу в суспільстві; порушує принцип соціальної справедливості; ускладнює доступ громадян до соціальних фондів і перешкоджає користуванню ними, істотно звужуючи рівень соціального захисту; створює підґрунтя для викрадення цих фондів; нищить суспільні цінності; формує протиправний образ життя, укорінює одну з найгірших форм регламентації суспільних відносин; підриває авторитет держави; завдає шкоди утвердженню демократичних основ управління суспільством [2, с. 40–41].

Досить аргументовано базисною формою прояву корупції, В. В. Гладкий та В. О. Заросило, визнають хабар. Особливо критично науковці відносяться до тих інституцій, що покликані протидіяти цьому явищу. Вчені підкреслюють, що за рахунок того, що вказані інституції, на які держава покладає великі надії та наділяє їх значними повноваженнями у цій сфері, не завжди максимально законно виконують свої функції, а доволі часто й самі потрапляють під вплив «гідри» корупції, саме тому, вважають науковці, нині прослідковується тотальне панування корупції в державі [3, с. 5–10].

Важливим аспектом протидії корупції, С. Ж. Лазаренко та К. А. Бабенко, вбачають у створенні належної антикорупційної політики, яка буде усесторонньо виконуватись на усіх рівнях. При цьому, вчені схильні вважати, що руйнування ще досить потужних підвалів, які тримають усю корупційну систему є найголовнішою метою антикорупційної політики. Науковці наголошують, що саме системність є основою ефективності протидії корупції. Отож, цілковито погоджуємось із вченими у тому, що варто говорити про «антикорційну політику як систему взаємозв'язаних пріоритетів і заходів боротьби з корупцією, що включають політичні, організаційні, економічні, ідеологічні і правові компоненти» [4, с. 116–119].

У цьому контексті доречно нагадати, що Україна докладає зусилля для створення належної законодавчої бази, яка сприятиме зниженню рівня корупції в нашій державі, а також відповідних інституцій, що своїм безпосереднім завданням мають боротьбу з корупційними правопорушеннями та злочинами корупційної спрямованості. Вагоме місце у цьому переліку відіграють Закони України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [5], Про державну службу від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [6], Про доступ до публічної інформації від 13 січня 2011 року № 2939-VI [7], «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX [8], а також Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [9] та Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X [10].

У контексті досліджуваного нами питання варто звернути увагу на Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX, в якому підкреслюється, що «низькі темпи реалізації антикорупційної політики в Україні суттєво сповільнюють її економічне зростання. Опитування бізнесу демонструє, що поширеність корупції та недовіра до судової системи є основними перешкодами для залучення в Україну іноземних інвестицій» [8].

Варто акцентувати на меті Антикорупційної стратегії, якою законодавець визначив «досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У цій Антикорупційній стратегії корупція розглядається як ключова перешкода стабільному економічному зростанню і розбудові ефективних та інклюзивних демократичних інститутів» [8].

Водночас, «визначення пріоритетних сфер у запобіганні та протидії корупції на 2021–2025 роки (розділ 3) відбулося з огляду на підсумки стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні, проведеного у 2020 році (включало опитування підприємців, експертів та населення в цілому), інших досліджень щодо стану, динаміки та поширеності корупції в Україні, а також за результатами аналізу ефективності реалізації антикорупційної політики.

Так, згідно з даними стандартного опитування щодо рівня корупції найбільш пріоритетним напрямом боротьби з корупцією і для бізнесу

(57 відсотків респондентів), і для населення України (52 відсотків респондентів) є очищення від корупції судової системи. Для населення України наступними за пріоритетністю (у порядку спадання) є такі напрями: охорона здоров'я (38 відсотків), поліція і прокуратура (37 відсотків), державний сектор економіки (27 відсотків), податкова і митна сфери (25 відсотків), а також фінансування партій та виборчих кампаній (21 відсоток). На думку представників бізнесу, найбільш пріоритетними напрямами у протидії корупції є: поліція і прокуратура (41 відсоток), податкова і митна сфери (32 відсотки), фінансування партій та виборчих кампаній (25 відсотків), охорона здоров'я (24 відсотки), оборона і безпека (23 відсотки)» [8].

Згадувані нами, С. Ж. Лазаренко та К. А. Бабенко, у питанні протидії корупції підкреслюють вагомість формування нового рівня свідомості громадян, адже саме рівень свідомості кожного громадянина здатний вплинути не лише на те, як будуть сприйматись корупційні діяння, що вчиняються у публічній сфері, але й здійснюватиметься діяльність з виявлення корумпованих чиновників, і що найважливіше, формуватиметься серйозне ставлення до виборів в органи державної влади. Адже, як зауважують науковці, від цього багато у чому залежатиме те, який ми матимемо добробут як пересічні громадяни [4, с. 116–119].

Важливим документом, спрямованим на виконання вказаної нами Антикорупційної стратегії стала Постанова Кабінету Міністрів України № 220 від 4 березня 2023 року, якою було затверджено Державну антикорупційну програму на 2023–2025 роки [11]. Саме в цьому документі сформульовано проблему 1.5.2., яка говорить про «надмірний вплив на політичні партії та виборчі кампанії з боку окремих фізичних та юридичних осіб призводить до превалювання у представницьких органах приватних інтересів над публічними» [11].

На думку розробників вказаної Програми, «основними причинами, які зумовлюють проблему надмірного впливу на політичні партії та виборчі кампанії окремих фізичних та юридичних осіб, що призводить до превалювання у представницьких органах приватних інтересів над публічними, є:

– можливість здійснення внесків на користь політичних партій фізичними особами, які не мають достатніх легальних доходів для таких внесків, що зумовлено прогалинами в законодавстві, а саме:

– відсутністю закріплення на законодавчому рівні співвідношення розмірів внесків, наданих фізичними особами на користь політичних партій, з розмірами їх доходів, що можуть бути підтвердженні документально;

– відсутністю законодавчо визначеної заборони здійснення внесків фізичними особами, які діють в інтересах інших осіб, зокрема представників фінансово-промислових груп, олігархів;

– непоширення механізму розподілу коштів державного фінансування статутної діяльності політичних партій на політичні партії, які не подолали встановленого законом прохідного бар'єру на виборах народних депутатів України, але отримали значну підтримку виборців. Такі партії стають привабливим об'єктом для «інвестицій» окремих фізичних осіб, що призводить до їх фінансової залежності від окремих фізичних та/або юридичних осіб, а отже створює передумови для відстоювання такими партіями не публічного інтересу виборців, а приватних інтересів осіб, які здійснюють їх фінансування;

– відсутність переліку заборон щодо використання політичними партіями коштів державного фінансування та законодавчо визначених пріоритетних напрямів використання цих коштів, що призводить до того, що всі витрати, здійснені політичними партіями, можна віднести до витрат на «статутну діяльність». Враховуючи те, що термін «статутна діяльність» законодавством не визначений та не встановлено пріоритетних напрямів використання коштів державного фінансування, зазначена прогалина законодавства може призвести до спрямування цих коштів на інші потреби, зокрема в інтересах третіх осіб;

– відсутність порядку використання недружованих засобів масової інформації, зовнішньої реклами, соціальних медіа та інших онлайн-платформ для цілей виборчої кампанії, що є підґрунтям для «прихованої реклами», яка маскується під звичайні новини та публікації, що вводять в оману виборців та порушує принцип вільних та рівних виборів» [11].

Звідси, логічно випливає проблема «1.5.3. Система контролю за фінансуванням діяльності політичних партій та фінансуванням їх участі у виборах потребує удосконалення» [11].

Водночас, «основними причинами виникнення проблеми недосконалої системи контролю за фінансуванням діяльності політичних партій та фінансуванням їх участі у виборах є:

– відсутність можливості подання до електронної системи звітності фінансових звітів про над-

ходження та використання коштів виборчих фондів та фондів референдумів.

– відсутність автоматичного режиму проведення перевірок фінансових звітів суб'єктів виборчого процесу, що зобов'язані звітувати згідно із законодавством.

– неохоплення ризик-орієнтованим підходом здійснення контролю за діяльністю політичних партій, їх місцевих організацій, кандидатів на загальнодержавних та місцевих виборах.

– неефективний розподіл повноважень між Центральною виборчою комісією і Національним агентством щодо контролю за фінансуванням політичної діяльності та передвиборної агітації. Це обумовлено відсутністю законодавчо визначеного єдиного державного органу, на який покладено обов'язок здійснення контролю (аналізу) фінансових звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів політичних партій, їх місцевих організацій, кандидатів на загальнодержавних та місцевих виборах. Так, аналіз фінансових звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів здійснюється Центральною виборчою комісією разом з Національним агентством, що призводить до дублювання повноважень та, як наслідок, до неефективного використання ресурсів [11].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що питання протидії корупції в нашій державі сьогодні є надзвичайно актуальним через значні масштаби розповсюдження цієї проблеми та руйнівний вплив цього явища на усі сфери життєдіяльності суспільства. Отож, у боротьбі з цим злом вагомим є формування такої антикорупційної політики, яка дозволить об'єднати зусилля усіх українців і протистояти цьому негативному явищу, зокрема й зміною свідомості кожного, що корупція є негативним явищем, яке не з собою негативний вплив на стабільність, добробут кожного, а головне на існування нашої держави.

Сьогодні в українців є унікальна можливість вибороти свою незалежність, суверенітет, цілісність на двох фронтах: перемогти ворога та показати свою військову міць, а також побороти корупцію силою своєї свідомості та відповідальності. Таку силу ми маємо проявити зробивши свідомий вибір на майбутніх виборах, які вже анонсуються нашою владою. Вочевидь, що від нашого вибору залежить майбутнє України, адже, побудова демократичної соціально, правової держави, яка функціонує на принципах верховенства права, закон-

ності, відкритості владних структур, формування дасть змогу протистояти корупції та подолати її міцного громадянського суспільства, – все це прояви.

Список літератури:

1. Мовчан А. В. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 116–121.
2. Гвоздецький В. Д. Правові засади запобігання та протидії корупції в Україні. *Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду: тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 жовтня 2019 року)*. Харків: ХНУВС, 2019. С. 40–45.
3. Гладкий В. В., Заросило В. О. Хабарництво як базисна форма прояву корупції. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 5–10.
4. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Базові принципи та елементи антикорупційної політики в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 23. С. 116–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_23_27
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
6. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314
8. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
9. Кримінальний кодекс України 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122.
11. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 220 від 4 березня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF/print>

Dobrianska N.V. STATE ANTI-CORRUPTION POLICY: THE ASPECT OF IMPLEMENTATION DURING THE ELECTORAL PROCESS IN UKRAINE

In the article, based on the analysis of scientific sources and legislation, an attempt is made to clarify the content of the state anti-corruption policy in general and during the election process in Ukraine, in particular. It is emphasized that the issue of combating corruption, as an extremely negative phenomenon for any society, is a cornerstone for building a democratic, social and legal state. It is indicated that this maxim should form the basis of the formation of Ukrainian society's approaches to the understanding of corruption, to the necessity of showing zero tolerance to this phenomenon, to countering and preventing any of its manifestations, especially in the political sphere, in particular, during the election process in Ukraine.

It was emphasized that the current election process in our country should demonstrate the great responsibility of every citizen for the future of Ukraine (are we ready to build our society for a civilized, dignified life for ourselves and our children), first of all, and therefore it is necessary to create such conditions that categorically «mark» any possibilities of a corrupt component (bribery of voters, dirty election manipulations, illegal advertising and sponsoring of election races, etc.). It was concluded that in the fight against this evil, the formation of such an anti-corruption policy is important, which will allow to unite the efforts of all Ukrainians and oppose this negative phenomenon, in particular, by changing everyone's consciousness about the fact that corruption is a negative phenomenon that carries with it a negative impact on stability, well-being of everyone, and most importantly, on the existence of our state.

It is emphasized that today Ukrainians have a unique opportunity to fight for their independence, sovereignty, and integrity on two fronts: to defeat the enemy and show their military power, as well as to fight corruption with the power of their consciousness and responsibility. We must show such strength by making a conscious choice in the upcoming elections, which have already been announced by our government. It is obvious that the future of Ukraine depends on our choice, because the construction of a socially democratic, legal state that functions on the principles of the rule of law, legality, openness of power structures, the formation of a strong civil society – all this will make it possible to resist corruption and overcome its manifestations.

Key words: *corruption, state anti-corruption policy, anti-corruption strategy, anti-corruption program, election process, bribery of voters, political races.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.61:347.62

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/02>

Сидоренко Д.І.

ТОВ «Комерсант-Україна»

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СІМЕЙНОГО ОBOB'ЯЗКУ У ДОКТРИНІ СІМЕЙНОГО ПРАВА

В науковій статті автор провів наукове дослідження різних підходів до розуміння та інтерпретації поняття сімейного обов'язку в сучасній доктрині сімейного права. Автор зазначає, що сімейний обов'язок у правовій доктрині визначається як вид та міра необхідної поведінки учасника сімейних відносин, як зобов'язання, які покладені на конкретну особу в силу сімейних відносин, на підставі наявності кровного споріднення, шлюбу, усиновлення та інших підстав, які спричиняють виникнення сімейних прав, а отже – і сімейних обов'язків. У статті визначається, що правова природа сімейного обов'язку передбачає наявність у нього таких ознак: індивідуалізованість (наявність та зміст відповідного сімейного обов'язку залежить від правового статусу учасника сімейних відносин); визначеність в сімейному законодавстві або договорі; зміст суб'єктивного сімейного обов'язку залежить від характеру правовідносин, у яких перебувають суб'єкти, наприклад, подружжя, батьки і діти, тощо; невиконання сімейних обов'язків може тягнути за собою певні юридичні наслідки, зокрема, юридичну відповідальність майнового (штраф, пеня, стягнення заборгованості по аліментах), так і немайнового (позбавлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, втрата права на утримання, тощо); тісний зв'язок із сімейними правами (сімейний обов'язок нерозривно пов'язаний із суб'єктивними сімейними правами. Вони перебувають у взаємодії: право однієї особи відповідає обов'язку іншій). Для сімейного обов'язку особистого характеру притаманна невідчужуваність, тобто такий обов'язок не може передаватися, не може виникати, змінюватися або припинятися за згодою подружжя або батьків між собою або між дітьми. У науковій статті також зазначено, що носієм суб'єктивного сімейного обов'язку є будь-який учасник сімейних відносин, однак виконання сімейного обов'язку покладається лише на того учасника сімейних відносин, який не визнаний недієздатним (в такому випадку сімейний обов'язок виконує опікун). При цьому, якщо мова йде про виконання сімейного обов'язку особистого немайнового характеру, то у разі визнання його носія недієздатним, він припиняється у зв'язку з неможливістю його виконання.

Ключові слова: сімейне право, сімейний обов'язок, виконання сімейного обов'язку, учасник сімейних відносин, сімейні відносини.

Постановка проблеми. Сім'я – це фундамент суспільства, осередок любові, взаємної підтримки та спільного життя. Саме в рамках сімейних відносин в їх учасників виникають численні права та обов'язки, які виникають із факту перебування у сім'ї, наявності зареєстрованого шлюбу, споріднення або усиновлення. Вказані юридичні факти зумовлюють набуття учасниками сімейних відносин, що виникають, цілої низки взаємних прав та обов'язків, пов'язаних із забезпеченням тур-

боти про інших учасників, виховання дитини, її розвитку, спілкування одного із учасників сімейних відносин з іншими, забезпечення утримання того з учасників сімейних відносин, який через вік, стан здоров'я або з інших поважних причин не може утримувати себе самостійно, реалізацію майнових прав, що виникають із факту володіння спільним майном, в тому числі набутим за час спільного проживання у сім'ї. Поняття сімейного обов'язку учасника сімейних відносин

є одним із ключових понять сімейного права; ця категорія визначає сутність взаємовідносин між членами сім'ї, охоплює не лише юридичні, але й морально-етичні аспекти, які регулюють поведінку осіб у сімейних відносинах. Сімейний обов'язок можна розглядати як комплекс правових норм, що встановлюють відповідальність членів сім'ї один перед одним. В той же час, сімейне законодавство України достатньо коротко визначає правову природу сімейного обов'язку; в ньому відсутні як визначення поняття такого обов'язку, як критерії, що дозволяють визначити які саме обов'язки учасників сімейних відносин відносяться до категорії сімейних обов'язків. Сімейне законодавство докладно визначає окремі сімейні обов'язки, однак не містить універсальної правової норми, яка визначає сутність та правову природу сімейного обов'язку учасника сімейних відносин. Вище викладене свідчить, що питання про межі та зміст сімейного обов'язку є своєчасним та актуальним для науки сімейного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сімейного обов'язку учасників сімейних відносин досліджувалася рядом науковців, таких як І. В. Апопій, М. І. Байрачна, В. І. Борисова, В. А. Ваграс, І. В. Жилінкова, О. І. Лук'янчук, З. В. Ромовська, І. Л. Сердечна, В. І. Труба, С. Я. Фурса, О. І. Харитонova, В. М. Чернега. В той же час, даними науковцями питання правової природи сімейного обов'язку досліджене недостатньо, зберігається дискусія у цій сфері, що зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження поняття та правової природи сімейного обов'язку учасника сімейних відносин.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження різних підходів до розуміння та інтерпретації поняття сімейного обов'язку в сучасній доктрині сімейного права.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) сімейне законодавство здійснює правове регулювання сімейних відносин, в тому числі врегульовує особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. При цьому, відповідно до ст. 15 СК України сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу. Виняток становлять випадки, коли особа визнана недієздатною, в такому випадку

її сімейний обов'язок особистого немайнового характеру припиняється у зв'язку з неможливістю його виконання, а майновий обов'язок виконує опікун. Сімейне законодавство допускає можливість виконання сімейних обов'язків неповнолітніми учасниками сімейних відносин як батьками, але у ст. 16 СК України визначається обов'язок батьків таких учасників у здійсненні ними сімейних прав та виконанні сімейних обов'язків [1].

Говорячи про визначення сімейного обов'язку, як уже зазначалося вище, у СК України немає уточнення, що слід вважати сімейним обов'язком, тому слід звернутися до сімейно-правової доктрини щодо цього питання.

Обов'язок в цілому у правовій доктрині визначається як: запропонована зобов'язаній особі і забезпечена можливістю державного примусу міра необхідної поведінки, якою вона повинна слідувати в інтересах уповноваженої особи; як необхідна (правомірна) поведінка, також вид і міра такої поведінки; як встановлена законодавством та забезпечена державною владою міра необхідної поведінки зобов'язаного суб'єкта, що реалізується як у формі добровільного, так і примусового виконання та дотримання приписів правових норм [2, с. 68]; як вид та міра необхідної поведінки, яку від особи вимагає закон, договір, звичай ділового обороту, норми моралі; це владний імператив, відступ від якого є правопорушенням [3, с. 213].

Говорячи про те, яким чином поняття сімейного обов'язку визначене у сімейно-правовій доктрині, можемо зазначити на наявності дискусії у питанні як визначення поняття такого обов'язку, так і його правової природи.

Зокрема, М. І. Байрачна зазначає, що наявність взаємних прав та обов'язків між членами сім'ї є основною ознакою для юридичного визначення сім'ї. В цьому випадку мова йде саме про ті права та обов'язки, які впливають із сімейних відносин, тобто регулюються сімейним законодавством. Можна з упевненістю стверджувати, що не існує просто сімейних прав та обов'язків. Для виникнення таких прав та обов'язків необхідно, щоб між жінкою та чоловіком виникли сімейні правовідносини. Підставами яких є шлюб, кровне споріднення, усиновлення, а також інші підстави, не заборонені законом, і які не суперечать моральним засадам суспільства. З цього впливає той факт, що якщо між особами не укладено шлюб, немає кровного споріднення, вони не пов'язані між собою як усиновлювач та усиновлена, вони не проживають однією сім'єю, не ведуть

спільний побут, у них не виникає сімейних прав та обов'язків [4, с. 25–26]. Сімейні обов'язки учасників сімейних відносин поруч із їх сімейними правами є змістом сімейних відносин, що виникають між їх учасниками на підставі кровного споріднення, шлюбу, усиновлення, інших взаємних сімейних зв'язків, які не суперечать моральним засадам суспільства [5, с. 391].

3. В. Ромовська визначає сімейний обов'язок як вид та міру необхідної поведінки, яку особа (учасник сімейних відносин) зобов'язана (повинна, мусить) вчинити. Носієм сімейного обов'язку є повнолітня, повністю дієздатна особа, за окремими винятками – носієм обов'язку з утримання особи може бути й недієздатна особа, а батьківських обов'язків – також малолітня чи неповнолітня особа. Науковець визначає, що сімейний обов'язок може виникати як безпосередньо із положень сімейного законодавства, так й з сімейного договору [6, с. 56–58].

Аналогічно, В. М. Чернега визначає, що сімейні права та обов'язки виникають із актів законодавства, договорів, домовленостей, а в деяких випадках також із звичаїв (звичаїв національної меншини, місцевого звичаю), що є правозгідними (такими, що не суперечать сімейному законодавству та моральним засадам суспільства). Учасники сімейних відносин можуть мати особисті та майнові суб'єктивні сімейні обов'язки. Свої обов'язки учасники сімейних відносин здійснюють різними способами: здійснення активних дій; утримання від здійснення активних дій. Якщо невиконання особистих обов'язків учасників сімейних відносин у випадках, передбачених в законі, може припинятися або не зумовлювати відповідних наслідків, то невиконання сімейного обов'язку майнового характеру не допускається. Адже, на відміну від особистих, майнові обов'язки можуть виконуватися незалежно від самого носія такого обов'язку за допомогою інших суб'єктів. Невиконання або ухилення від виконання сімейного обов'язку може бути підставою для застосування відповідних правових наслідків, що можуть визначатися в: нормах СК України; домовленості, договорі сторін. Наслідки невиконання або ухилення від виконання сімейного обов'язку можуть мати: особистий характер, коли негативний вплив відбувається на особисту сферу зобов'язаної особи; майновий характер, якщо такий вплив здійснюється на майнову сферу зобов'язаної особи [7, с. 116–117].

Як вид та міру належної поведінки визначає поняття суб'єктивного сімейного обов'язку

й І. В. Жилінкова. На її думку, виконання сімейного обов'язку здійснюється шляхом здійснення активних дій (передусім це стосується таких сімейних обов'язків як обов'язок щодо надання утримання дитині, іншому з подружжя, виховання дитини, створення умов для її навчання та розвитку), однак окремі сімейні обов'язки навпаки передбачають обов'язок утримуватися від певних дій (наприклад, обов'язок опікуна не перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, обов'язок того з батьків, із яким проживає дитина, не чинити перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у вихованні дитини). Ключовим у правовій природі сімейного обов'язку є те, що він може бути виконаним лише особисто, оскільки є тісно пов'язаним з особою і не може бути перекладеним на іншу особу [8, с. 63].

На думку О. І. Харитонові, сімейний обов'язок може бути визначений як адресована особі вимога певної поведінки, що ґрунтується на положеннях закону або договору учасників сімейних відносин. Сімейні обов'язки є персональними (пов'язані із певною особою) та невідчужуваними (не можуть бути перекладені на іншу особу). У разі втрати учасником сімейних відносин дієздатності виникає неможливість виконання нею обов'язків особисто, оскільки така особа втрачає право вчиняти дії з юридичними наслідками, тому припиняється можливість виконання сімейних обов'язків особистого немайнового характеру; з іншого боку у разі, якщо сімейний обов'язок є майновим, можливість виконання такого обов'язку зберігається і у разі визнання його носія недієздатним. В такому випадку виконання сімейного обов'язку майнового характеру здійснюється законним представником такої особи – її опікуном [9, с. 36–37].

Про невідчужуваність сімейних обов'язків зазначає і В. А. Ватрас. На його думку, сімейні права та обов'язки настільки тісно пов'язані з особою, яка ними наділена, що не можуть бути передані іншими особам ані добровільним (купівля-продаж, дарування, міна), ані примусовим шляхом, за винятком застосування сімейно-правових санкцій (наприклад, позбавлення батьківських прав). Причому в окремих випадках, у разі їх застосування, особа втрачає виключно сімейні права, а не обов'язки, оскільки за нею зберігається обов'язок утримувати дитину (ч. 2 ст. 166 СК України) [10, с. 48–49]. Наприклад, український учений В. С. Гопанчук, характеризуючи специфіку сімейних правовідносин, зазначає, що сімейні права та обов'язки не можна відчужувати, передавати, купувати, продавати або дарувати [11, с. 13].

Як зазначає І. В. Апопій, суб'єктивний сімейний обов'язок – це передбачений нормами об'єктивного права ступінь належної поведінки суб'єкта – учасника сімейних відносин. Авторка також визначає дві групи сімейних обов'язків – активних, тобто обов'язків вчинити певні дії, та пасивних, тобто обов'язків утриматися від певних дій [12, с. 31–32].

Відповідно до сімейного законодавства, права і обов'язки між учасниками сімейних правовідносин поділяються на дві групи: особисті та майнові. Такий поділ відповідає класифікації сімейних правовідносин за їх змістом і заснований на тому, що майнові права і обов'язки мають економічний зміст, а особисті права і обов'язки такого змісту позбавлені. Особисті права і обов'язки будь-яких учасників сімейних правовідносин є невідчужуваними і не можуть передаватися, вони не можуть виникати, змінюватися або припинятися за згодою подружжя або батьків між собою або між дітьми. Якщо дитина або особа, дієздатність якої обмежена, не може самостійно здійснювати свої права, ці права здійснюють батьки, опікун або самі ці особи за допомогою батьків чи піклувальника [13, с. 236].

Можна погодитися із думкою С. Я. Фурси, відповідно до якої існує зв'язок між сімейними правами та обов'язками. Як правильно вказує науковець, у структурі абсолютних та відносних сімейних відносин із певним суб'єктивним правом кореспондується відповідний суб'єктивний обов'язок. Так, абсолютному сімейному праву учасника сімейних відносин кореспондує пасивний сімейний обов'язок кожного не порушувати права особи щодо створення сім'ї (ст. 4 СК України), свободи волевиявлення щодо вибору дружини, чоловіка та укладення шлюбу (ст. 24 СК України), реалізації особою репродуктивної функції з метою народження дитини та здійснення нею права на батьківство чи материнство (ст. ст. 49, 50 СК України) тощо. Приміром, той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини (ст. 157 СК України). У відносних сімейних відносинах із конкретним суб'єктивним сімейним правом однієї особи співвідноситься суб'єктивний обов'язок іншої, що головним чином виявляється у вчиненні нею активних дій. Так, обов'язок батьків щодо утримання дитини до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК України) кореспондується із

обов'язком повнолітніх дітей піклуватися про батьків, виявляти про них турботу та надавати їм допомогу (ст. 172 СК України) [14, с. 57–58].

Як правильно вказує І. Л. Сердечна, учасники сімейних відносин свої обов'язки виконують різними шляхами. У більшості випадків шляхом вчинення активних дій: батьки зобов'язані виховувати та утримувати дитину, внуки зобов'язані піклуватися про діда, бабу. У правовідносинах між іншими членами сім'ї та родичами не існує обов'язків, які потрібно вчиняти у вигляді утримання від активних дій [15, с. 92]. При цьому, виконання сімейних обов'язків – це вчинення зобов'язаною стороною дій (активна поведінка) або утримання від вчинення дій (пасивна поведінка) щодо реалізації юридичних вимог, встановлених законом або договором [16, с. 38].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що сімейний обов'язок у правовій доктрині визначається як вид та міра необхідної поведінки учасника сімейних відносин, як зобов'язання, які покладені на конкретну особу в силу сімейних відносин, на підставі наявності кровного споріднення, шлюбу, усиновлення та інших підстав, які спричиняють виникнення сімейних прав, а отже – і сімейних обов'язків.

Правова природа сімейного обов'язку передбачає наявність у нього таких ознак: індивідуалізованість (наявність та зміст відповідного сімейного обов'язку залежить від правового статусу учасника сімейних відносин); визначеність в сімейному законодавстві або договорі; зміст суб'єктивного сімейного обов'язку залежить від характеру правовідносин, у яких перебувають суб'єкти, наприклад, подружжя, батьки і діти, тощо; невиконання сімейних обов'язків може тягнути за собою певні юридичні наслідки, зокрема, юридичну відповідальність майнового (штраф, пеня, стягнення заборгованості по аліментах), так і немайнового (позбавлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, втрата права на утримання, тощо); тісний зв'язок із сімейними правами (сімейний обов'язок нерозривно пов'язаний із суб'єктивними сімейними правами. Вони перебувають у взаємодії: право однієї особи відповідає обов'язку іншої). Для сімейного обов'язку особистого характеру притаманна невідчужуваність, тобто такий обов'язок не може передаватися, не може виникати, змінюватися або припинятися за згодою подружжя або батьків між собою або між дітьми.

Носієм суб'єктивного сімейного обов'язку є будь-який учасник сімейних відносин, однак виконання сімейного обов'язку покладається лише на того учасника сімейних відносин, який не визнаний недієздатним (в такому випадку сімей-

ний обов'язок виконує опікун). При цьому, якщо мова йде про виконання сімейного обов'язку особистого немайнового характеру, то у разі визнання його носія недієздатним, він припиняється у зв'язку з неможливістю його виконання.

Список літератури:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print>.
2. Лук'янчук О. І. Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2019. 193 с.
3. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс. Підручник. К.: ВД «Дакор», 2013. 672 с.
4. Байрачна М. І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України. Дис. ... докт. філ. Спец. 081 – Право. Харків, 2020. 193 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016 . Т. 12 : Сімейне право / редкол.: В. І. Борисова (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2021. 480 с.
6. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник. К.: Правова єдність, 2009. 500 с.
7. Чернега В. М. Механізм правового регулювання сімейних відносин. Дис. ... докт. юр. наук. Спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Хмельницький, 2022. 478 с.
8. Сімейне право України: підручник. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2011. 264 с.
9. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Білоусов Ю. В. та ін., за ред. Є. О. Харитонova. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 560 с.
10. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин. Дис. ... канд. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2008. 226 с.
11. Сімейне право України: Підручник. За ред. В. С. Гопанчука. К.: Істина, 2002. 304 с.
12. Апопій І. В. Сімейне право України. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
13. Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2020. 470 с.
14. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець С. Я. Фурса, КНТ, 2008. 1248 с.
15. Сердечна І. Л. Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів. Дис. ... канд. юр.наук. Спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Тернопіль, 2017. 254 с.
16. Лепех С. М. Сімейне право України : Навч. посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 318 с.

Sydorenko D.I. ON THE QUESTION OF DEFINING THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF FAMILY OBLIGATION IN THE DOCTRINE OF FAMILY LAW

In the scientific article, the author conducted a scientific study of various approaches to understanding and interpreting the concept of family duty in the modern doctrine of family law. The author notes that family duty in legal doctrine is defined as the type and measure of the required behavior of a participant in family relations, as obligations imposed on a specific person by virtue of family relations, based on the presence of blood kinship, marriage, adoption and other grounds. which cause the emergence of family rights and, therefore, family obligations. The article determines that the legal nature of a family obligation presupposes the presence of the following features: individualization (the presence and content of the corresponding family obligation depends on the legal status of the participant in family relations); certainty in family legislation or a contract; the content of the subjective family duty depends on the nature of the legal relationship in which the subjects are, for example, spouses, parents and children, etc.; failure to fulfill family obligations may entail certain legal consequences, in particular, legal liability of property (fine, interest, collection of alimony arrears) and non-property (deprivation of parental rights, removal of a child from parents without depriving them of parental

rights, loss of the right to maintenance, etc.); close connection with family rights (family duty is inextricably linked with subjective family rights. They are in interaction: the right of one person corresponds to the duty of another). A family duty of a personal nature is inherent in inalienability, that is, such a duty cannot be transferred, cannot arise, change or terminate with the consent of spouses or parents between themselves or between children. The scientific article also states that the bearer of the subjective family duty is any member of the family relationship, however; the fulfillment of the family duty is entrusted only to that member of the family relationship who is not recognized as incapable (in this case, the family duty is performed by guardian). At the same time, if we are talking about the fulfillment of a family obligation of a personal non-property nature, then in the event that its bearer is recognized as incapable, it is terminated due to the impossibility of its fulfillment.

Key words: *family law, family duty, fulfillment of family duty, a member of a family relationship, family relations.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 004.056:339.138

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/03>

Волинець В.В.

Київський університет туризму економіки і права

РОЛЬ КІБЕРСТРАХУВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ДАНИХ В ОНЛАЙН ТОРГІВЛІ

Стаття присвячена питанню ролі кіберстрахування у забезпеченні безпеки даних в онлайн торгівлі. Встановлено, що розвиток інноваційних технологій і зростання популярності онлайн торгівлі підсилює необхідність у захисті безпеки даних суб'єктів бізнесу та споживачів. Шахрайські схеми з кожною кібератакою завдають чималих збитків сектору онлайн торгівлі, оскільки відразу досить важко відслідкувати несанкціонований вплив злочинців. Зважаючи на це, особливо актуальним залишається питання захисту персональної і фінансової інформації, яка міститься або передається через цифрові платформи.

В статті здійснено огляд того, що останнім часом почастишали випадки неправомірного втручання у безпеку даних, оскільки злочинні наміри в кіберпросторі постійно еволюціонують, удосконалюються і провокують нові проблеми, пов'язані із заволодінням конфіденційною та фінансовою інформацією. Зважаючи на це, часті випадки порушення безпеки даних несуть в собі загрозу в настанні серйозних фінансових витрат, зниженні репутації компаній, провокації негативного впливу на довіру споживачів.

З'ясовано, що оскільки сектор онлайн торгівлі сам по собі містить чимало ризиків за принципом «кіт в мішку», важливо продовжувати працювати над удосконаленням захисту безпеки даних від кібератак, підсилюючи таким чином довіру споживачів. В рамках дослідження визначено, що одним із таких механізмів захисту є кіберстрахування – спосіб захисту від атак, пов'язаних з кіберзлочинами. Кіберстрахування є доцільним інструментом для онлайн-бізнесу, оскільки забезпечує фінансовий захист від витрат, пов'язаних з кіберінцидентами, та допомагає відновитися після атаки. Окрім того він забезпечує не лише компенсацію збитків, але й доступ до спеціалізованих послуг з реагування на інциденти, пов'язані з кібербезпекою.

У висновках підсумовано, що забезпечення безпеки даних в онлайн торгівлі є надзвичайно важливим питанням, оскільки дозволяє оцінити ефективність кіберстрахування за мінімізації ризиків та забезпеченні надійного захисту інформації. Зважаючи на це, швидка адаптація страхових продуктів до нових кіберзагроз, зміни в регуляторних вимогах є важливим питанням, що потребує детального опрацювання. Отже, дослідження ролі кіберстрахування в забезпеченні безпеки даних матиме на меті покращити існуючі механізми захисту від кібератак і виробити нові стратегії задля ефективного подолання кіберзагроз в онлайн торгівлі.

Ключові слова: онлайн торгівля, кібератаки, кібербезпека, фінансові збитки, конфіденційна інформація, репутація.

Постановка проблеми. Цифрові технології вплинули на розвиток онлайн-торгівлі. Все більше з'являється сайтів, які пропонують якісні товари, швидке оформлення замовлень і зручну оплату. Цей процес змушує заощаджувати час і кошти. Однак із зростанням обсягів онлайн торгівлі і розвитку цифрових технологій виникають

нові виклики, пов'язані із забезпеченням безпеки даних в мережі Інтернет. Кіберзлочинці з кожним разом шукають все нові і нові методи ошукати громадян чи компанії, зібрати необхідну інформацію і завдати якомога масштабніших збитків.

Зважаючи на систематичність і обсяг завданої шкоди, останнім часом дедалі більшої ваги набуває

питання кіберстрахування, як важливий інструмент захисту від можливих збитків. В порівнянні зі звичайним цивільним страхуванням, кіберстрахування окрім відшкодування збитків надає низку послуг, пов'язаних із вирішенням питань у сфері кіберзахисту.

Важливо наголосити, що ефективність кіберстрахування у забезпеченні безпеки даних в онлайн торгівлі ще недостатньо досліджена, а відтак, впроваджена в реалізацію. Тому, дослідження ролі кіберстрахування в контексті безпеки даних є важливим питанням, яке сприяє формуванню ефективних стратегій захисту інформації в умовах постійних нових атак і загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти дослідження ролі кіберстрахування у забезпеченні безпеки даних в онлайн-торгівлі розглядаються у працях таких вчених, як В. П. Ільчук, О. М. Парубець, Д. О. Сугоняко [2], Н. В. Приказюк та Л. С. Гуменюк [3], Р. В. Пікус та Ю. Л. Бабенко [4], Н. Г. Нагайчук, Н. М. третяк та О. Ткаленко [5]. Однак незважаючи на розробленість даної теми, питання залишається не вирішеним і потребує доопрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ролі кіберстрахування у забезпеченні безпеки даних в онлайн-торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Інтернет-торгівля є зручним механізмом для прискореного ведення бізнесу, оскільки має чималий спектр можливостей для швидкого задоволення власних потреб у сфері купівлі товарів онлайн. Широкий асортимент товарів і послуг, економія часу, детальне ознайомлення з характеристиками товару сприяє розвитку цієї сфери, підсилюючи її практичність. Попри позитивні причини скористатися онлайн-торгівлею, деяких споживачів лякає думка про те, що оплачуючи товари в мережі Інтернет, їх конфіденційними даними можуть заволодіти треті особи, і, як результат, завдати чималих збитків.

Кібератаки можуть завдати значної шкоди репутації компанії, призвести до втрати даних, фінансових збитків і спричинити перебої в роботі. Згідно з даними дослідження Identity Theft Resource Center 2022 Data Breach Report, у 2023 році хакери здійснили 2365 атак, жертвами яких стали 343 338 964 особи. Середня світова вартість витоку даних у 2023 році становила \$4,45 млн, що на 15% більше порівняно з показниками трирічної давнини [1].

З цією метою все частіше компанії одна за одною впроваджують у свою діяльність кібер-

страхування. Основне завдання кіберстрахування полягає в захисті від масштабних хакерських атак. Цей вид страхування формує фінансовий механізм для відновлення після значних збитків, допомагаючи підприємствам відновити нормальну діяльність, зберегти стабільність, платоспроможність та знизити втрати, спричинені перервами у виробництві. На думку групи дослідників В. П. Ільчук, О. М. Парубець та Д. О. Сугоняко, особливістю кіберстрахування є те, що його попит зазвичай формується внаслідок виникнення кіберзагроз або після кібератак. Пропозиція на ринку кіберстрахування залежить від специфічних умов, які супроводжують кожен кіберінцидент, зокрема характеру загрози, вартості страхових послуг, фінансових можливостей страховиків, а також можливості відшкодування збитків після настання страхових випадків. На формування пропозиції впливають можливості укладення страхових договорів через Інтернет (онлайн-поліси). Ринок кіберстрахування відзначається консервативною моделлю, що має на меті завоювати довіру клієнтів у сфері онлайн-бізнесу [2].

Поліс кіберстрахування є багатокомпонентним продуктом, оскільки містить у собі страхування майна, відповідальності та фінансових ризиків. Основні страхові випадки охоплюють збитки, що виникають в процесі порушення функціонування комп'ютерної мережі або її систем безпеки страхувальника через втручання третіх осіб. Загалом кіберстрахування поділяється на два види: страхування першої особи та третьої особи, що відповідає захисту організації та даних її клієнтів відповідно. В Україні кіберстрахування є новим і малопоширеним явищем. Незважаючи на те, що керівники підприємств усвідомлюють необхідність його впровадження, відсутність достатніх фінансових резервів деяких компаній не дають цього зробити. Попри низький попит, в Україні дві страхові компанії пропонують страхові поліси, які частково покривають кіберризик. Наприклад, страхова компанія «UPSK» надає повний комплекс покриття ризиків, а страхова компанія «АСКА» пропонує індивідуальний підхід з можливістю вибору необхідних ризиків залежно від специфіки господарської діяльності [3].

Згідно з дослідженнями Р. В. Пікус та Ю. Л. Бабенко, головним об'єктом кіберстрахування є кіберризик. Поняття «кіберризик» відзначається наступними ознаками, до яких відносять:

– будь-які ризики, що виникають в результаті використання та передачі електронних даних,

зокрема за допомогою Інтернету та телекомунікаційних мереж;

- фізичні збитки, спричинені кібератаками;
- шахрайство, яке виникає внаслідок неправомірного використання даних;
- неправомірний доступ до конфіденційної електронної інформації, що стосується фізичних осіб, компаній або уряду.

Загалом кіберризик – це ймовірність виникнення певних страхових подій, що впливають на функціонування ІТ-систем та кібербезпеку організації внаслідок стороннього втручання через цифрові та інші електронні технології, що призводить до завдання збитків і руйнування даних [4, с. 135].

Досліджуючи питання кіберстрахування варто звернути увагу на сферу застосування сучасних технологій, за яких застосовується поняття «страхування кібервідповідальності», «страхування кібербезпеки» та «страхування кіберризиків». На думку Н. Нагайчука, кіберстрахування – це страховий продукт, що захищає компанію від ризиків, пов'язаних з використанням Інтернету, та ризиків, пов'язаних з інформаційними технологіями, ІТ-інфраструктурою та діяльністю підприємства у кіберпросторі [5, с. 100].

У сучасному інформаційному просторі «кіберстрахування» визначається як страховий продукт, що передає певні фінансові ризики третій особі – страховику кіберпослуг. Цей процес допомагає суб'єктам господарювання зменшити вплив ризику шляхом компенсації витрат, пов'язаних із руйнівними наслідками кіберзлочинів, та забезпечення захисту від збитків, що виникають чи можуть виникнути внаслідок порушення безпеки та конфіденційності, спричиненої кібератакою.

Кіберстрахування покриває збитки, пов'язані з пошкодженням або втратою інформації з ІТ-систем та мереж. Окрім того кіберстрахування надає допомогу суб'єктам комерційної діяльності, сприяючи послідовному і ефективному вирішенню проблем, спричинених кібератакою, захистом репутації, а також примусовому вирішенню спорів.

Нині існує два підходи щодо вирішення кіберризиків шляхом кіберстрахування, зокрема:

- страхування кібервідповідальності;
- майнове страхування кібератак.

Стахування кібервідповідальності полягає у стахуванні відповідальності за ризики, які несе кібератака на сферу онлайн торгівлі. Тобто суб'єкти комерційної діяльності, здійснюючи онлайн торгівлю, вже на підсвідомому рівні прагнуть захис-

тити свої дані та дані клієнтів від неправомірного впливу, спричиненого кібератакою. Разом з цим покриття кібервідповідальності третьої особи (страхової компанії) містить витрати, які комерційна компанія безпосередньо зазнає внаслідок порушень. До компетенції страхових компаній, що займаються кіберстрахуванням входить інформування клієнтів про хакерські атаки, розгляд претензій від фізичних та юридичних осіб, які зазнали збитків внаслідок дій кіберзлочинців.

Другий підхід до формування покриття кіберстрахування зосереджений на видах кібератак та кіберінцидентів, які відбуваються з компаніями та об'єктами, на які вони безпосередньо впливають. Зважаючи на цей підхід особливу увагу приділяють аналізу ризиків, пов'язаних із різними типами кіберзагроз, зокрема загрозливими програмами, фішингом, DDoS-атаками, витоком даних, тощо. Страхові поліси кіберстраховиків має враховувати можливість пошкодження або втрати важливих даних, значним чином впливаючи на операційну діяльність компанії.

Досліджуючи сучасну практику угод страхування провідних європейських, американських та українських компаній, доцільно зосередити увагу на кількох основних напрямках подальшого розвитку кіберстрахування, зокрема й онлайн торгівлю. Серед головних напрямків кіберстрахування важливо створити страхові поліси, які б покривали збитки, пов'язані з відновленням даних, відшкодовували витрати на юридичні послуги, а також передбачали компенсацією втрат через простой в роботі систем і обмеження діяльності онлайн-платформ. Наразі процес із відшкодування збитків, викликаних простоем через кібератаки, працює неналежним чином. Більшість компаній на свій страх і ризик намагаються якнайшвидше всіма зусиллями відновити роботу компаній, зазнавши при цьому мінімальних збитків.

Зважаючи на це, головною умовою майнового кіберстрахування насамперед має стати покриття витрат, пов'язаних із залученням експертів з кібербезпеки для аналізу та усунення наслідків інциденту, встановлення шкоди і програмою відновлення втраченої інформації. Важливою частиною страхових полісів є забезпечення інформаційної підтримки клієнтів та партнерів, постраждалих від кіберінцидентів.

Майнове кіберстрахування передбачає комплексний підхід до захисту активів компанії, враховуючи не тільки прямі збитки, але й непрямі втрати, пов'язані з репутаційними ризиками. Вказаний підхід дозволяє зменшити фінансовий

вплив кіберзлочинів на діяльність підприємства та забезпечити його стабільність в найближчому майбутньому.

Кіберстрахування, яке ґрунтується на різних видах кібератак, включає оцінку ймовірних та потенційних наслідків кожного типу загроз. Це дозволяє компаніям краще зрозуміти свої вразливі місця та вжити необхідних заходів для їх мінімізації. Перспективні страхові поліси з майнового кіберстрахування охоплюють різноманітні аспекти діяльності компаній, від забезпечення безперервності бізнес-процесів до захисту інтелектуальної власності. Вони спрямовані на надання всеосяжного захисту та підтримки у випадку кіберінциденту. Вивчення сучасних процесів кіберстрахування визначило важливість адаптації страхових продуктів до специфіки кожної окремої компанії. Це дозволяє створити більш ефективні та релевантні поліси, що відповідають конкретним потребам бізнесу.

Сучасний стан розвитку страхового ринку України дозволяє визначити кілька факторів, які перешкоджають впровадженню та розвитку страхування кіберризиків. По-перше, відсутня довіра до стандартних страхових послуг, і такий інноваційний продукт, як кіберстрахування, ще не знайшов достатнього споживчого кола. По-друге, не існує конкретних видів кіберстрахування; натомість, доступні лише комплексні продукти, спрямовані на страхування різних об'єктів від одного типу небезпеки, наприклад, кібератак.

Особливістю страхування кіберризиків є те, що попит на нього формується в процесі виникнення кібератак або потенційних кіберзагроз. Пропозиція на ринку страхових послуг залежить від специфіки кіберінцидентів у страхувальників, вартості полісу, прибутковості страховиків та їхньої здатності оформляти онлайн-поліси. Ринок кіберстрахування будується на консервативній моделі, де страховикам необхідно удосконалювати пропозиції в сфері інформаційної безпеки, будувати репутацію серед страхувальників та аналізувати новинки на кіберринку для надання актуальних послуг.

Кіберстрахування в онлайн сфері має підкріплюватися вдосконаленою нормативно-правовою базою. Згідно з Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», кібербезпека визначається як захищеність життєво-важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору. Цей процес передбачає забезпечення сталого розвитку інформаційного суспіль-

ства та цифрового комунікативного середовища, а також своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [6].

Станом на 2024 рік нормативно-правове забезпечення інноваційного сегменту страхового ринку – кіберстрахування, знаходиться на стадії формування як в Україні, так і в усьому світі. Європейська Директива щодо мережевої та інформаційної безпеки ЄС (NIS) є першим законодавчим актом про кібербезпеку, прийнятим у всіх країнах ЄС. Основною метою Директиви NIS є підвищення кібербезпеки в Євросоюзі шляхом встановлення загального рівня безпеки мережевих та інформаційних систем. Ця директива позитивно впливає на розвиток ринку кіберстрахування в Україні, особливо для інтернет-ринків, пошукових систем, та хмарних обчислень, і може стати основою для відповідного законодавства в країні.

Українські страхові компанії все ще не мають достатніх ресурсів для розробки власного підходу до оцінки кіберризиків, а потенційні клієнти поки що не проявляють значного інтересу до цього відносно нового виду страхування. Проте, поточні оцінки і прогнози вказують на те, що попит на кіберстрахування щорічно зростає. Наразі, страхових компаній, які б пропонували якісні кіберстрахові продукти з високими відсотками на належним покриттям, адекватними страховими преміями, можуть зайняти чільну роль в онлайн бізнесі.

Прогнозується, що кіберстрахування з кожним роком лише зростатиме, а разом з цим і зростатиме сфера кіберзагроз. Після рекордного зростання в 2023 році, глобальний ринок кіберстрахування значно розширився. Подібні очікування прогнозуються і на 2024 рік. Таке зростання пояснюється активним впровадженням кіберстрахування у різні бізнес-сектори. Крім того, з кожним роком дедалі активніше розвиваються галузі, які впроваджують кіберстрахування, сприяючи розвитку цієї сфери захисту.

Ринок кіберстрахування продовжує приваблювати як існуючі компанії, так і нових інвесторів, завдяки значним можливостям для зростання та отримання прибутку. Компанії все активніше застосовують сфері кіберстрахування у своїй діяльності, оскільки це ще один важіль безпеки в цифровому онлайн бізнесі [7].

Отже, зважаючи на дані, опрацьовані в процесі дослідження, важливо наголосити, що попит кіберстрахування невідмінно зростатиме й надалі,

зокрема і в сфері інтернет-торгівлі. Це, головним чином визначається специфікою інтернет бізнесу та його вразливістю до різних типів кібератак. Для підвищення захисту онлайн-торгівлі необхідно працювати над обізнаністю працівників про можливі кіберризики, забезпечуючи таким чином конфіденційність корпоративної інформації щодо захисту даних. Важливо також сприяти підвищенню ефективності роботи інформаційних систем, мінімізуючи взаємодію з зовнішніми джерелами. Впровадження кіберстрахування сприятиме фінансовій захищеності та підвищенню загального рівня безпеки сектору онлайн-торгівлі.

Такі заходи повинні сприяти захисту від кібератак в сфері онлайн-торгівлі. Важливо, щоб бізнес і ІТ компанії працювали разом над питаннями, які виникають у сфері кіберзахисту та кіберстрахування. Від цих важливих кроків залежатиме стабільність і надійність електронних операцій, зменшення фінансових втрат від потенційних кібератак, збереження репутації компаній на ринку. Спільна робота дозволить вчасно виявляти вразливі сторони та вжити заходів для їх усунення. Крім того, впровадження ефективних програм навчання для співробітників сприятиме підвищенню їх обізнаності щодо сучасних кіберзагроз та методів їх запобігання. Належна інтеграція кіберстрахування забезпечить додатковий рівень захисту, компенсуючи збитки у разі кібератак.

Систематичне оновлення програмного забезпечення та систем безпеки, а також проведення аудиту ІТ-інфраструктури допоможе підтримати високий рівень захищеності безпеки даних онлайн. Тісна співпраця між бізнесом і ІТ компа-

ніями сприятиме розвитку інноваційних рішень для кібербезпеки, і тим самим, забезпечить не лише захист від кібератак, але й підвищить довіру клієнтів до онлайн-бізнесу. Таким чином, комплексний підхід у сфері кіберстрахування стане запорукою стабільного та безпечного функціонування онлайн-бізнесу в сучасних умовах.

Висновки. В процесі проведеного дослідження встановлено, що кіберстрахування відіграє значну роль у забезпеченні безпеки даних в онлайн-торгівлі. Кіберстрахування стимулює компанії до постійного вдосконалення своїх систем безпеки та впровадження новітніх технологій для запобігання інцидентам. Разом з тим, кіберстрахування допомагає підвищити рівень обізнаності працівників щодо потенційних загроз і методів їх запобігання. Співпраця між страховими компаніями та онлайн-бізнесом дозволяє розробляти індивідуальні плани захисту, які б враховували специфіку кожної компанії та її вразливість до зовнішніх загроз.

Забезпечення належного рівня кібербезпеки через кіберстрахування допоможе підвищити довіру клієнтів до онлайн-торгівлі, що є ключовим фактором для успішного ведення бізнесу. У разі кіберінциденту, страхування дозволяє швидко відновити діяльність і мінімізувати негативні наслідки для репутації компанії. Таким чином, кіберстрахування є важливим інструментом для захисту даних та забезпечення стабільності онлайн-торгівлі в умовах постійно зростаючих кіберзагроз. Це дозволяє компаніям не лише захищатися від кібератак, але й активно працювати над зменшенням ризиків та підвищенням рівня кібербезпеки.

Список літератури:

1. Хакери зламали компанію Cisco, щоб шпигувати за урядами країн. 2024. URL: <https://speka.media/hakeri-zlamali-kompaniyu-cisco-shhob-spiguvati-za-uryadami-krayin-v5w1kz> (дата звернення 15.08.2024).
2. Ільчук В. П., Парубець О. М., Сугоняко Д. О. Інноваційні підходи до розвитку ринку кіберстрахування в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2018. № 5, 2018. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/5_2018/5.pdf (дата звернення 15.08.2024).
3. Приказюк Н. В., Гуменюк Л. С. Кіберстрахування як важливий інструмент захисту підприємств в умовах цифровізації економіки. *Електронне науково-фахове видання «Ефективна економіка»*. 2020. № 4. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/4_2020/8.pdf (дата звернення 15.08.2024).
4. Пікус Р. В., Бабенко Ю. Л. Кіберстрахування: нові можливості для страхового ринку України. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 134–140. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2022/25.pdf (дата звернення 15.08.2024).
5. Нагайчук Н.Г., Третяк Н.М., Ткаленко О. Страхування в системі управління кібер-ризиками підприємства в умовах цифрової економіки. *Фінансовий простір*. 2019. № 1 (33). С. 97–111. URL: [10.32702/2307-2105-2020.4.6](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.6) (дата звернення 15.08.2024).
6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 21.06.2018 за № 2469-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення 15.08.2024).
7. Глобальний ринок кіберстрахування очікує ще один рік зростання в 2024 році. URL: <https://forinsurer.com/news/24/03/25/43600> (дата звернення 15.08.2024).

Volynets V.V. THE ROLE OF CYBER INSURANCE IN ENSURING DATA SECURITY IN ONLINE TRADE

The article is devoted to the question of the role of cyber insurance in ensuring data security in online trading. It has been determined that the development of innovative technologies and the growing popularity of online commerce have strengthened the need to protect the security of data of business entities and consumers. Fraudulent schemes with each cyber attack cause considerable damage to the online trading sector, since it is quite difficult to track the unauthorized influence of criminals at once. In view of this, the issue of protecting personal and financial information that is contained or transmitted through digital platforms remains especially relevant.

The article provides an overview of the recent increase in cases of unlawful interference with data security, as criminal intentions in cyberspace are constantly evolving, improving and provoking new problems associated with the seizure of confidential and financial information. In view of this, frequent cases of data security violations carry a threat of serious financial costs, a decrease in the reputation of companies, and provocation of a negative impact on consumer confidence.

The conclusions summarize that ensuring data security in online trading is an extremely important issue, since it allows assessing the effectiveness of cyber insurance to minimize risks and ensure reliable information protection. Given this, the rapid adaptation of insurance products to new cyber threats, changes in regulatory requirements is an important issue that requires detailed study. Therefore, the study of the role of cyber insurance in ensuring data security will aim to improve existing mechanisms of protection against cyber attacks and develop new strategies for effectively overcoming cyber threats in online commerce.

Key words: *online trade, cyber attacks, cyber security, financial losses, confidential information, reputation.*

Нестеров Г.Г.

Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВА

Встановлено, що правовий режим здійснення органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень передбачає те, що представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування безпосередньо виконують покладені на них обов'язки та реалізують відповідні права у різних сферах суспільних відносин, у тому числі, у господарських правовідносинах. В той же час Конституцією України та законами України встановлюються випадки, коли відбувається делегування відповідних повноважень іншим суб'єктам права. Наголошується на недоліках техніки нормопроєктування, використаної для опису предмету відання районних та обласних рад у частині прийняття рішень щодо делегування «окремих повноважень» (ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») без застереження про обов'язковість врахування переліків повноважень, які можуть бути делеговані та які визначені у ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно, спираючись на положення ч. 2 ст. 19 Конституції України та з метою запобігання суперечливому застосуванню законодавства України, запропоновано викласти у новій редакції п. 27 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Доводиться, що не враховується вольовий елемент прийняття рішення районною, обласною радою про делегування повноважень відповідним місцевим державним адміністраціям. Аргументовано положення про те, що делегування, як правило, передбачає такий порядок передачі повноважень від одного суб'єкта права іншому, коли форми виразу волі легітимізуються у законі або договорі. В той час як в умовах правового режиму воєнного стану усталена правова модель делегування повноважень не дотримується. Стверджується, що Законом України «Про правовий режим воєнного стану» фактично передбачається інституційне заміщення військовими адміністраціями певних населених пунктів, у межах яких вони створюються, органів місцевого самоврядування. Причому ступінь заміщення є різною та залежить від впроваджуваної моделі обмеження прав органів місцевого самоврядування брати участь у вирішенні питань місцевого значення. Встановлено, що рішення Верховної Ради України на виконання ч.ч. 2 та 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» приймаються у формі постанов. Водночас, доводиться, що норми Конституції України свідчать про протилежне та переконують у необхідності врегулювання зазначених у ч.ч. 2 та 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» суспільних відносин на рівні такого акта Верховної Ради України як закон. Обґрунтовано положення про доцільність приведення правотворчої практики, спрямованої на реалізацію заходів правового режиму воєнного стану у частині здійснення військовими адміністраціями як тимчасовими державними органами повноважень органів місцевого самоврядування у межах окремих населених пунктів або навіть на рівні районів та областей за моделлю заміщення органів місцевого самоврядування, у відповідність із нормами Конституції України.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, повноваження, делегування, військові адміністрації, модель інституційного заміщення органів місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Правовий режим здійснення органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень передбачає те, що представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування безпосередньо виконують покладені на них обов'язки та реалізують відповідні права у різних сферах суспільних відносин, у тому числі, у господарських правовідно-

синах. Водночас, Конституція України та закони України встановлюють випадки, коли відбувається делегування відповідних чітко визначених повноважень іншим суб'єктам права. При цьому такими суб'єктами права можуть бути не лише органи влади (органи державної влади або інші органи місцевого самоврядування), але і суб'єкти господарювання, які залучаються до виконання

певних господарських завдань місцевого значення, зокрема, у частині здійснення управління об'єктами права комунальної власності.

Питання делегування повноважень органами місцевого самоврядування, як і проблематика наділення органів місцевого самоврядування повноваженнями органами державної влади знаходили висвітлення у юридичній науці, у тому числі у дослідженнях науковців – представників науки господарського права [1–6]. В той же час зміни у суспільстві та сучасна практика державотворення переконують у доцільності вчергове повернутися до дослідження означеного кола питань. Особливо, варто звернути увагу на значні зміни, які відбулися у межах інституту делегування повноважень під впливом правового режиму воєнного стану в Україні. Будучи за своєю правовою природою режимом надзвичайного характеру, воєнний стан зумовив зміни у порядку та способах делегування повноважень, які заслуговують на прискіпливу увагу крізь призму конституційно-правових норм, які встановлюють гарантії місцевого самоврядування, дотримання особливого типу (спеціально дозволеного) та принципу («дозволено тільки те, що прямо дозволено законом, все інше заборонено») правового регулювання відносин за участю органів державної влади та місцевого самоврядування, безпосередньої реалізації повноважень органами місцевого самоврядування тощо. Як засвідчують зміни, що відбулися у законодавстві України у зв'язку з впровадженням правового режиму воєнного стану, здійснення повноважень органів місцевого самоврядування у межах окремих населених пунктів або навіть на рівні районів та областей здійснюється не в порядку делегування, а фактично за моделлю заміщення зазначених органів військовими адміністраціями як тимчасовими державними органами (саме так ідентифіковано зазначених суб'єктів права у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 [7]).

Зважаючи на вказані обставини, наукової оцінки потребує механізм делегування повноважень органів місцевого самоврядування іншим суб'єктам права, насамперед, порядок наділення такими повноваженнями військових адміністрацій. Зазначеним обумовлюється актуальність представленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах представлено результати наукових розвідок, присвячених деяким аспектам, що визначають порядок та підстави делегування

повноважень органів місцевого самоврядування різним учасникам суспільних відносин, що знайшло вияв у наукових працях К.І. Апанасенко, О.М. Вінник, О.П. Віхрова, Т.С. Гудіми, Р.А. Джабраїлова, К.В. Полякової, В.А. Устименка та ін.

Водночас у правових дослідженнях у недовідній мірі опрацьовано питання, пов'язані із змінами, які відбулися у межах інституту делегування повноважень, особливо, під впливом правового режиму воєнного стану в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення деяких особливостей здійснення повноважень органів місцевого самоврядування іншими суб'єктами права.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід зазначити, що делегування як форма наділення органів влади певними повноваженнями згадується у тексті Конституції України від 28.06.1996. Зокрема, привертають увагу норми ч. 6 ст. 118 про те, що місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, *делегованих* їм відповідними районними чи обласними радами, та п. 7 ч. 1 ст. 119 щодо забезпечення реалізації місцевими державними адміністраціями на відповідній території інших наданих державою, а також *делегованих* відповідними радами повноважень [8].

В той же час, коли описується у тексті Конституції України зворотний процес, а саме наділення органів місцевого самоврядування повноваженнями органів державної влади, вживається термін «надання» (у формі дієслова). Так, перше речення ч. 3 ст. 143 Конституції України містить положення про те, що органам місцевого самоврядування можуть *надаватися* законом окремі повноваження органів виконавчої влади.

Своєю чергою, на відміну від термінології ч. 3 ст. 143 Конституції України, Європейська хартія місцевого самоврядування акцентує увагу на «делегуванні повноважень». Зокрема, ч. 5 ст. 4 Хартії містить наступне положення: «5. Якщо повноваження *делегуються* органам місцевого самоврядування центральним чи регіональним органом, органи місцевого самоврядування у міру можливості мають право пристосувати свою діяльність до місцевих умов.» [9] (курсив мій – ГН).

Втім поняття «делеговані повноваження» та «надання повноважень» вбачається за доцільне розглядати як логічно та змістовно пов'язані, в чому дозволяє переконатися запропоноване Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 визначення низки ключових

чових понять, серед яких окремо виділено термін «делеговані повноваження». Під «делегованими повноваженнями» вказаним Законом запропоновано розуміти повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад (ст. 1) [10].

Відповідно, вважаємо слушним висновок К.В. Полякової про те, що конституційно-правова норма про надання органам місцевого самоврядування окремих повноважень органів виконавчої влади може бути інтерпретована через призму категорії «делеговані повноваження», наведеної у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4, с. 150].

Переліки повноважень, які делегуються районними і обласними радами відповідним місцевим державним адміністраціям, наведено у ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» як вичерпні, що узгоджується з вимогою правової визначеності як складовою принципу верховенства права, створюючи передумови для прогнозованого застосування норм права.

При цьому привертає увагу та обставина, що п. 27 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає прийняття виключно на пленарних засіданнях районної, обласної ради рішень щодо делегування місцевим державним адміністраціям *окремих повноважень* районних, обласних рад. Використаний прийом юридичної техніки для опису предмету відання районних та обласних рад закладає підґрунтя для висновків про те, що такі «окремі повноваження» не обов'язково мають бути передбачені переліками, зазначеними у ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Втім, ч. 2 ст. 19 Конституції України покладає на органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб обов'язок діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Відповідно, вирішення питання про делегування окремих повноважень має здійснюватися за переліками, встановленими ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Спираючись на вказаний конституційно-правовий припис та з метою запобігання суперечливому застосуванню законодавства України, вбачається за доцільне викласти п. 27 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у наступній редакції:

«27) прийняття рішень щодо делегування місцевим державним адміністраціям окремих повноважень районних, обласних рад, **визначених ст. 44 цього Закону**;».

Крім того, заслуговує на увагу техніка нормопроекування, використана з метою наділення окремих формулювань ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» ознаками безальтернативності та обов'язковості. І це в той час, коли інші норми цього ж Закону підтверджують протилежну спрямованість правового регулювання відносин з делегування повноважень районних і обласних рад відповідним місцевим державним адміністраціям. Зокрема, вольовий елемент прийняття рішення районною, обласною радою знаходить підтвердження у ч. 2 ст. 58 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно з якою виконавчий апарат ради забезпечує виконання заходів з відстеження результативності регуляторних актів, прийнятих відповідною радою, якщо рішенням цієї ради повноваження щодо забезпечення виконання заходів з відстеження результативності цих регуляторних актів *не делеговано* відповідним місцевим державним адміністраціям. Додатково вольовий елемент делегування підтримується у науковій літературі, зокрема, К.І. Апанасенко, розглядаючи питання делегування районними та обласними радами своїх повноважень у майновій сфері відповідним місцевим державним адміністраціям, наголошує на тому що, делегування за своєю природою – це не обов'язок, а право відповідних рад [11, с. 141].

Відтак, у перших реченнях ч.ч. 1 та 2 ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» **вбачається за доцільне замінити термін «делегують» словосполученням «можуть делегувати».**

Важливо наголосити на тому, що делегування у системі відносин місцевого самоврядування розглядається також як форма співробітництва територіальних громад сіл, селищ, міст, що впливає зі змісту Закону України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014. Як впливає зі змісту ч. 1 ст. 4 цього Закону, співробітництво здійснюється у формі:

1) делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів;

2) реалізації спільних проєктів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період

ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів;

3) спільного фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності, об'єктів інфраструктури;

4) утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ та організацій, спільних об'єктів інфраструктури;

5) утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень [12].

Прийняття рішень щодо надання згоди на організацію співробітництва територіальних громад, суб'єктом якого є територіальна громада села, селища, міста, у формах, визначених ст. 4 Закону України «Про співробітництво територіальних громад», щодо схвалення проекту договору про співробітництво та інших рішень, пов'язаних із здійсненням відповідно до зазначеного Закону співробітництва територіальних громад, здійснюється виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради (п. 33-1 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Як зазначено у ч. 2 ст. 10 Закону України «Про співробітництво територіальних громад», договір про співробітництво у частині делегування виконання окремих завдань повинен, зокрема, містити:

1) перелік завдань, що делегуються органу місцевого самоврядування суб'єкта співробітництва;

2) найменування органу місцевого самоврядування суб'єкта співробітництва, якому делегуються завдання інших органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва;

3) найменування органів місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва, які делегують завдання відповідному органу місцевого самоврядування одного із суб'єктів співробітництва;

4) вимоги до виконання органом місцевого самоврядування одного із суб'єктів співробітництва делегованих іншими суб'єктами співробітництва завдань;

5) обсяг коштів місцевих бюджетів, що передаються місцевому бюджету органу місцевого самоврядування суб'єкта співробітництва на виконання делегованих завдань;

6) строк, на який делегуються завдання;

7) форму і порядок звітування про стан виконання та фінансування делегованих завдань;

8) порядок припинення договору та розв'язання спорів під час його виконання.

Прогресивність положень Закону України «Про співробітництво територіальних громад»

виявляється в тому, що це напевно один з перших законодавчих актів, який передбачив можливість делегування як певного кола повноважень, так і відповідних для їх виконання ресурсів у взаємовідносинах між територіальними громадами сіл, селищ та міст.

Зважаючи на вказане, слід погодитися з К.В. Поляковою про доцільність віддзеркалення виявлених особливостей за суб'єктним складом та правовими підставами делегування у легальному визначенні поняття «делеговані повноваження» [4, с. 153].

У певній мірі на засадах господарського договору можуть бути делеговані суб'єктам господарювання невідповідні повноваження органів місцевого самоврядування, пов'язані із здійсненням функцій з управління об'єктами права комунальної власності. Адже, як зазначає К.В. Полякова, саме на виконавчі органи сільських, селищних та міських рад покладено повноваження з управління в межах, визначених радою, майном, що належить до комунальної власності відповідних територіальних громад (пп. 1 п. «а» ст. 29 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Відповідно, на думку дослідниці, залучення до цього процесу інших суб'єктів права свідчить про покладення на них тих повноважень, які мали б бути реалізовані органами місцевого самоврядування [4, с. 157].

Спираючись на наукову оцінку О.П. Віхровим відносин, які складаються у сферах оренди, концесії комунального майна, як організаційно-господарських [13, с. 8], вбачається за можливе стверджувати про застосовність до цих груп відносин ч. 1 ст. 195 Господарського кодексу України від 16.01.2003, згідно з якою управлений суб'єкт господарського зобов'язання, серед іншого, може делегувати другій стороні, за її згодою, належні йому за законом, статутом чи договором права для здійснення господарсько-управлінських повноважень [14]. Додатково слід відзначити, що окремі пропозиції щодо доповнення Господарського кодексу України правовою нормою, присвяченою особливостям делегування повноважень органів влади суб'єктам господарювання, були обґрунтовані Т.С. Гудімою у межах дисертаційного дослідження [15, с. 7, 13, 23].

Водночас, слід зауважити, що органам влади та органам місцевого самоврядування забороняється делегування окремих владних повноважень об'єднанням, підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, якщо це призводить або може призвести до недопущення, усунення,

обмеження чи спотворення конкуренції. Зазначене застереження міститься у ст. 16 Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 [16].

Як свідчить вищенаведений аналіз положень окремих нормативно-правових актів та наукових розробок у досліджуваній сфері, делегування, як правило, передбачає такий порядок передачі повноважень від одного суб'єкта права іншому, коли форми виразу волі легітимізуються у законі або договорі. В той час як в умовах правового режиму воєнного стану усталена правова модель делегування повноважень не дотримується.

Законом України «Про правовий режим воєнного стану» фактично передбачається інституційне заміщення військовими адміністраціями певних населених пунктів, у межах яких вони створюються, органів місцевого самоврядування. Причому ступінь заміщення є різною та залежить від впровадженої моделі обмеження прав органів місцевого самоврядування брати участь у вирішенні питань місцевого значення, а саме:

1. У порядку, визначеному ст. 15 «Повноваження військових адміністрацій», у якій зазначено про те, що повноваження військових адміністрацій здійснюються ними в порядку, визначеному законами України для здійснення повноважень відповідних місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом. Додатково ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» окремо визначає коло повноважень військових адміністрацій населених пунктів, а також начальника військової адміністрації.

З-поміж іншого, окремо можна навести деякі з повноважень, що здійснюються військовими адміністраціями та спрямовані на спрямовані на забезпечення функціонування місцевої економіки:

складання та затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього, забезпечення виконання відповідного бюджету (п. 5 ч. 2 ст. 15);

встановлення ставок місцевих податків і зборів відповідно до Податкового кодексу України, якщо рішення відповідної ради з цих питань не прийнято (п. 6 ч. 2 ст. 15);

прийняття рішень щодо надання відповідно до законодавства пільг зі сплати місцевих податків і зборів, якщо рішення відповідної ради з цих питань не прийнято (п. 7 ч. 2 ст. 15);

встановлення в порядку і межах, визначених законодавством, тарифів на побутові, комунальні (крім тарифів, які встановлюються національною

комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг), транспортні та інші послуги (п. 8 ч. 2 ст. 15);

управління об'єктами житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, забезпечення їх належного утримання та ефективної експлуатації, необхідного рівня та якості послуг населенню (п. 10 ч. 2 ст. 15);

встановлення для підприємств, установ та організацій, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, розміру частки прибутку, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету (п. 11 ч. 2 ст. 15);

здійснення управління майном, яке перебуває у комунальній власності відповідної територіальної громади (крім вирішення питань відчуження, у тому числі і шляхом приватизації комунального майна та надання комунального майна в оренду на строк понад один рік) (п. 12 ч. 2 ст. 15);

надання відповідно до закону містобудівних умов і обмежень забудови земельних ділянок (п. 14 ч. 2 ст. 15);

управління закладами освіти, установами освіти, закладами охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, надавачами соціальних послуг, які належать територіальним громадам або передані їм, молодіжними, підлітковими закладами за місцем проживання; організації їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення; організації надання ними послуг, у тому числі соціальних (п. 15 ч. 2 ст. 15);

забезпечення соціально-культурних закладів, які перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, а також населення паливом, електроенергією, газом та іншими енергоносіями; вирішення питань водопостачання, відведення та очищення стічних вод; здійснення контролю за якістю питної води (п. 16 ч. 2 ст. 15);

сприяння організації виробництва і поставок у війська підприємствами та організаціями, що перебувають у комунальній власності, замовленої продукції, послуг, енергоресурсів (п. 22 ч. 2 ст. 15);

встановлення посиленої охорони та забезпечення у взаємодії з відповідними суб'єктами господарювання сталого функціонування важливих об'єктів національної економіки та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення (п. 25 ч. 2 ст. 15);

вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин (крім вирішення питань відчуження з комунальної власності

земельних ділянок та надання таких земельних ділянок в оренду на строк понад один рік) (п. 26 ч. 2 ст. 15);

вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення строком не більше одного року, а також про скасування такого дозволу (п. 27 ч. 2 ст. 15);

вирішення питань управління побутовими відходами, знешкодження та захоронення трупів тварин (п. 37 ч. 2 ст. 15);

організації місцевих ринків (п. 38 ч. 2 ст. 15);

встановлення режиму роботи підприємств комунального господарства, торгівлі та громадського харчування, побутового обслуговування, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад (п. 39 ч. 2 ст. 15);

затвердження маршрутів і графіків руху місцевого пасажирського транспорту незалежно від форми власності, узгодження цих питань стосовно транзитного пасажирського транспорту у випадках, передбачених законодавством (п. 40 ч. 2 ст. 15) тощо;

Окремо слід наголосити на тому, що військові адміністрації населених пунктів здійснюють делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законами України. Зазначене додатково підтверджує думку про заміщення військовими адміністраціями органів місцевого самоврядування у межах відповідних населених пунктів.

Зазначений вище обсяг повноважень здійснюється військовими адміністраціями, не зважаючи навіть на те, що органи місцевого самоврядування є спроможними виконувати покладені законом обов'язки. На відсутність часом селективного підходу до вибору населених пунктів, на території яких мають бути створені військові адміністрації, звертається увага у працях науковців. Так, В.П. Кіселичник вважає, що не зовсім обґрунтованим, після стабілізації ситуації на фронті у 2022 році, є утворення військових адміністрацій у тих населених пунктах, які не перебували у зоні бойових дій та у яких ефективно функціонували місцеві ради. Науковець зауважує, що на відносно безпечних територіях може відбутися фактичне згорання місцевого самоврядування на рівні областей і районів та збереження суто «декоративних» повноважень представницьких органів (місцевих рад) на рівні громад [17, с. 74–75].

2. У порядку, визначеному ст. 10 «Неприпустимість припинення повноважень органів дер-

жавної влади, інших державних органів в умовах воєнного стану».

Зокрема, передбачається максимально можливе заміщення військовою адміністрацією органів місцевого самоврядування, адже значно розширюються повноваження начальника військової адміністрації (на рівні сіл, селищ, міст), обласної та/або районної військової адміністрації (відповідно на рівні області та/або району).

Згідно з ч. 2 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у разі утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) Верховна Рада України за поданням Президента України може прийняти рішення про те, що у період дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування:

1) начальник військової адміністрації:

крім повноважень, віднесених до його компетенції цим Законом, здійснює повноваження сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, сільського, селищного, міського голови;

може затвердити тимчасову структуру виконавчих органів сільської, селищної, міської ради (для працівників, посади яких не включені до тимчасових штатних розписів, оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду);

2) апарат сільської, селищної, міської ради та її виконавчого комітету, інші виконавчі органи (з урахуванням абз. 3 п. 1 цієї частини), комунальні підприємства, установи та організації відповідної територіальної громади підпорядковуються начальнику відповідної військової адміністрації.

У разі утворення обласної та/або районної військової адміністрації на період дії воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення чи скасування, у разі тимчасової окупації або оточення адміністративного центру області або у разі прийняття Верховною Радою України за поданням Президента України відповідного рішення:

1) повноваження такої обласної та/або районної ради здійснюють відповідні обласні та районні військові адміністрації;

2) виконавчий апарат такої районної та обласної ради підпорядковується начальнику відповідної військової адміністрації;

3) відповідні районні та обласні ради не здійснюють свої повноваження;

4) комунальні підприємства, установи та організації, засновані на базі майна спільної власності територіальних громад району або області, підпорядковуються відповідній військовій адміністрації;

5) управління об'єктами спільної власності територіальних громад таких району та/або області здійснюється начальником відповідної районної та/або обласної військової адміністрації;

б) призначення осіб на посади та звільнення з посад, які здійснюються начальником районної військової адміністрації, погоджуються з начальником відповідної обласної військової адміністрації;

7) начальник обласної військової адміністрації, начальник районної військової адміністрації за погодженням з начальником відповідної обласної військової адміністрації може увільняти від виконання посадових обов'язків працівників виконавчого апарату такої районної та/або обласної ради (для таких працівників оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду) (ч. 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Як свідчить практика правотворчої діяльності, рішення Верховної Ради України на виконання ч.ч. 2 та 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» приймаються у формі постанов. Вказане може бути продемонстровано на прикладах наступних постанов Верховної Ради України, як-то: «Про здійснення начальниками військових адміністрацій населених пунктів у Василівському, Мелітопольському та Пологівському районах Запорізької області повноважень, передбачених частиною другою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»» від 23.08.2023 № 3340-IX [18]; «Про здійснення Запорізькою обласною військовою адміністрацією, начальником Запорізької обласної військової адміністрації повноважень, передбачених частиною третьою статті 10 та частиною третьою статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»» від 21.03.2024 № 3625-IX [19].

Відповідно до ст. 46 Регламенту Верховної Ради України, затвердженим Законом України від 10.02.2010 № 1861-VI, рішеннями Верховної Ради України є акти Верховної Ради України, а також процедурні та інші рішення, які заносяться до протоколу пленарних засідань Верховної Ради (ч. 1). У ч. 2 ст. 46 зазначено, що актами Верховної Ради України є закони, постанови, резолюції, декларації, звернення, заяви [20].

На перший погляд може виникнути враження про те, що для реалізації моделі правового регулювання відносин, закладеної у ч.ч. 2 та 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», достатнім та релевантним за юридичною силою актом є постанова Верховної Ради України.

Водночас норми Конституції України свідчать про протилежне та переконують у необхідності врегулювання зазначених у ч.ч. 2 та 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» суспільних відносин на рівні такого акта Верховної Ради України як закон. Як впливає з п. 15 ч. 1 ст. 92 Конституції України, *виключно законами України визначаються засади місцевого самоврядування*. Адже означені правові норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» охоплюють коло суспільних відносин, які формують засадничі підвалини місцевого самоврядування, оскільки зачіпають питання організації та здійснення місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою держави, реалізації права територіальної громади на самоврядування тощо.

Відтак, вбачається за доцільне узгодити правотворчу практику, спрямовану на реалізацію заходів правового режиму воєнного стану у частині здійснення військовими адміністраціями як тимчасовими державними органами повноважень органів місцевого самоврядування у межах окремих населених пунктів або навіть на рівні районів та областей за моделлю заміщення органів місцевого самоврядування, у відповідність із нормами Конституції України та забезпечення дотримання принципу «дозволено тільки те, що прямо дозволено законом, все інше заборонено», який отримав втілення у нормі ч. 2 ст. 19 Основного Закону.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти низки узагальнюючих висновків, а саме:

встановлено, що правовий режим здійснення органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень передбачає те, що представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування безпосередньо виконують покладені на них обов'язки та реалізують відповідні права у різних сферах суспільних відносин, у тому числі, у господарських правовідносинах. В той же час Конституцією України та законами України встановлюються випадки, коли відбувається делегування відповідних повноважень іншим суб'єктам права;

відзначається, що переліки повноважень, які делегуються районними і обласними радами відповідним місцевим державним адміністраціям, наведено у ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» як вичерпні, що узгоджується з вимогою правової визначеності як складовою принципу верховенства права, створюючи передумови для прогнозованого застосування норм права. Водночас наголошується на недоліках техніки нормопроєктування, використаної

для опису предмету відання районних та обласних рад у частині прийняття рішень щодо делегування «окремих повноважень» (ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») без застереження про обов'язковість врахування переліків повноважень, які можуть бути делеговані та які визначені у ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно, спираючись на положення ч. 2 ст. 19 Конституції України та з метою запобігання суперечливому застосуванню законодавства України, запропоновано викласти у новій редакції п. 27 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»;

звертається увага на використання техніки нормопроекування у спосіб, що спрямований на наділення окремих формулювань ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» ознаками безальтернативності та обов'язковості. Доводиться, що не враховується вольовий елемент прийняття рішення районною, обласною радою про делегування повноважень відповідним місцевим державним адміністраціям, що знаходить підтвердження у нормах Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (зокрема, ч. 2 ст. 58). У зв'язку з цим у перших реченнях ч.ч. 1 та 2 ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» запропоновано замінити термін «делегують» словосполученням «можуть делегувати»;

аргументовано положення про те, що делегування, як правило, передбачає такий порядок передачі повноважень від одного суб'єкта права іншому, коли форми виразу волі легітимізуються у законі або договорі. В той час як в умовах правового режиму воєнного стану усталена правова модель делегування повноважень не дотримується. Стверджується, що Законом України «Про правовий режим воєнного стану» фактично передбачається інституційне заміщення військовими адміністраціями певних населених пунктів, у межах яких вони створюються, органів місцевого самоврядування. Причому ступінь заміщення є різною та залежить від впровадженої моделі обмеження прав органів місцевого самоврядування брати участь у вирішенні питань місцевого значення, а саме: 1) у порядку, визначеному ст. 15 «Повноваження військових адміністрацій»; 2) у порядку, визначеному

ст. 10 «Неприпустимість припинення повноважень органів державної влади, інших державних органів в умовах воєнного стану». Встановлено, що у межах ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачається максимально можливе заміщення військовою адміністрацією органів місцевого самоврядування, адже значно розширюються повноваження начальника військової адміністрації (на рівні сіл, селищ, міст), обласної та/або районної військової адміністрації (відповідно на рівні області та/або району);

встановлено, що рішення Верховної Ради України на виконання ч.ч. 2 та 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» приймаються у формі постанов. Водночас, доводиться, що норми Конституції України свідчать про протилежне та переконують у необхідності врегулювання зазначених у ч.ч. 2 та 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» суспільних відносин на рівні такого акта Верховної Ради України як закон. Зазначений висновок впливає з п. 15 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з яким виключно законами України визначаються засади місцевого самоврядування. Доводиться, що означені правові норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» охоплюють коло суспільних відносин, які формують засадничі підвалини місцевого самоврядування, оскільки зачіпають питання організації та здійснення місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою держави, реалізації права територіальної громади на самоврядування тощо;

обґрунтовано положення про доцільність приведення правотворчої практики, спрямованої на реалізацію заходів правового режиму воєнного стану у частині здійснення військовими адміністраціями як тимчасовими державними органами повноважень органів місцевого самоврядування у межах окремих населених пунктів або навіть на рівні районів та областей за моделлю заміщення органів місцевого самоврядування, у відповідність із нормами Конституції України та забезпечення дотримання принципу «дозволено тільки те, що прямо дозволено законом, все інше заборонено», який отримав втілення у ч. 2 ст. 19 Основного Закону.

Список літератури:

1. Устименко В.А. Власність територіальної громади міста (господарсько-правові аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». НАН України, Ін-т екон.-правових дослідж. Донецьк, 2007. 33 с.

2. Джабраїлов Р.А. Господарська правосуб'єктність міста: теорія і практика: монографія. Донецьк: Ноу-лідж, 2010. 455 с.
3. Вінник О.М. Щодо питання про критерії розмежування адміністративних і господарських договорів. *Вісник господарського судочинства*. 2010. № 2. С. 71–80.
4. Полякова К.В. Господарська компетенція органів місцевого самоврядування: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2019. 205 с.
5. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 16 с.
6. Хачук К. Д. Організаційно-господарські повноваження органів місцевого самоврядування: дис. на здобуття наук. ступен. канд юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Донецьк: НАН України; Ін-т економіко-правових досліджень, 2011. 245 с.
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
9. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985, ратифікована Законом України № 452/97-ВР від 15.07.97. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>.
11. Апанасенко К.І. Правовий режим майна, що є в комунальній власності: дис. на здобуття наук. ступен. канд юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 200 с.
12. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.
13. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: автореф. дис. на здобуття наук. ступен. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Ін-т екон.-прав. дослідж. НАН України. Донецьк, 2009. 30 с.
14. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
15. Гудіма Т.С. Господарсько-правове забезпечення реалізації грошово-кредитної політики держави на засадах сталого розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступен. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України». Київ, 2020. 37 с.
16. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.
17. Кіселичник В.П. До питання про обмеження повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та євроінтеграції України. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (31 травня 2024 року, м. Львів) / [за наук. ред. проф. О.В. Батанова, доц. Р.Б. Бедрія]*. Львів, 2024. С. 72–79.
18. Про здійснення начальниками військових адміністрацій населених пунктів у Василівському, Мелітопольському та Пологівському районах Запорізької області повноважень, передбачених частиною другою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: постанова Верховної Ради України від 23.08.2023 № 3340-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3340-20#Text>.
19. Про здійснення Запорізькою обласною військовою адміністрацією, начальником Запорізької обласної військової адміністрації повноважень, передбачених частиною третьою статті 10 та частиною третьою статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: постанова Верховної Ради України від 21.03.2024 № 3625-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3625-20#Text>.
20. Регламент Верховної Ради України, затверджений Законом України від 10.02.2010 № 1861-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.

Nesterov H.H. SOME FEATURES OF THE EXERCISE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT POWERS BY OTHER LEGAL ENTITIES

It has been established that the legal regime for the exercise of powers defined by law by local self-government bodies entails that representative and executive bodies of local self-government directly fulfill their assigned duties and exercise the corresponding rights in various spheres of social relations, including in economic legal relations. At the same time, the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine establish cases where the relevant powers are delegated to other legal entities. The article highlights the shortcomings of legislative drafting techniques used to describe the jurisdiction of district and regional councils in the part concerning the delegation of «certain powers» (Article 44 of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine») without stipulating the mandatory consideration of the lists of powers that can be delegated and which are defined in Article 44 of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine». Accordingly, based on the provisions of Part 2 of Article 19 of the Constitution of Ukraine and to prevent contradictory application of Ukrainian legislation, it is proposed to revise paragraph 27 of Part 1 of Article 43 of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine». It is argued that the element of will in the decision-making process of district and regional councils regarding the delegation of powers to the relevant local state administrations is not considered. It is further posited that delegation generally involves such a procedure of transferring powers from one legal entity to another, where the forms of expression of will are legitimized by law or contract. However, under the legal regime of martial law, the established legal model of delegation of powers is not observed. It is asserted that the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» effectively provides for the institutional substitution of certain local self-government bodies by military administrations within the populated areas where they are established. The degree of substitution varies and depends on the implemented model of restricting the rights of local self-government bodies to participate in addressing local issues. It has been established that the decisions of the Verkhovna Rada of Ukraine to implement Parts 2 and 3 of Article 10 of the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» are made in the form of resolutions. At the same time, it is argued that the provisions of the Constitution of Ukraine suggest the opposite and indicate the need to regulate the social relations specified in Parts 2 and 3 of Article 10 of the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» at the level of an act of the Verkhovna Rada of Ukraine such as a law. It is substantiated that the legislative practice aimed at implementing measures under the legal regime of martial law in the part concerning the exercise of powers of local self-government bodies by military administrations as temporary state bodies within certain settlements, or even at the district and regional levels following the model of substitution of local self-government bodies, should be brought in line with the norms of the Constitution of Ukraine.

Key words: local self-government bodies, powers, delegation, military administrations, model of institutional substitution of local self-government bodies.

Пустовіт О.Ю.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність статті полягає в тому, що проблема недостатньої безпеки у продовольчій сфері може виявлятися у трьох формах: перша – коли пропозиція перевищує попит при стабільній платоспроможності, що призводить до профіциту на ринку продовольства; друга – коли попит перевищує пропозицію при стабільній платоспроможності, що викликає дефіцит на ринку; третя – коли попит зменшується через зниження платоспроможності, що веде до зниження пропозиції та зростання вартості виробництва, і ринок поступово деградує. Воєнні дії на території України призвели до порушень у функціонуванні продовольчої та експортної системи, що спровокувало переривання цілісних ланцюгів постачання сільськогосподарської продукції та харчових товарів – від їх первинного виробництва до реалізації споживачам. Також постраждала діяльність підприємств, які додавали вартість в агропромисловому секторі, включаючи виробничі, переробні, розподільчі, споживчі та утилізаційні процеси харчових продуктів. Насамперед поняття безпеки експорту передбачає декілька складових зазначеного визначення. По-перше, у період воєнного стану особливо важливо забезпечувати продовольчу безпеку. Продовольча безпека визначається наявністю достатньої кількості якісних продуктів харчування на ринку, незалежно від їх місця виробництва, а також наявністю відповідної інфраструктури для їх швидкого постачання і зберігання, не зважаючи на фактори макроекономічної нестабільності. Крім того, продукти харчування повинні бути економічно доступними для всіх верств населення у таких обсягах, які забезпечують їх активний та здоровий спосіб життя. По-друге, іншою складовою загального поняття безпеки є саме економічна безпека. І, по-третє, як складова продовольчої безпеки виступає технологічна безпека з огляду на необхідність створення стабільних логістичних шляхів експорту сільськогосподарської продукції до країн світу. У даній статті досліджено правові аспекти усіх складових безпеки експорту; чинники, що зумовлюють та підтримують її високий рівень; шляхи стабілізації процесів забезпечення задовільного рівня логістичної безпеки. Отримані результати охоплюють комплекс заходів у сільському господарстві України, спрямованих на забезпечення безпеки експорту країни. Дослідження, проведене автором, підтверджує необхідність спільних та узгоджених зусиль всесвітньої спільноти для протидії збройній агресії Російської Федерації з метою забезпечення безпеки експорту як на національному, так і на глобальному рівнях.

Ключові слова: логістика, економічна безпека, продовольча безпека, експорт до ЄС, воєнний стан.

Постановка проблеми. Проблема недостатньої безпеки у продовольчій сфері може виявлятися у трьох формах: перша – коли пропозиція перевищує попит при стабільній платоспроможності, що призводить до профіциту на ринку продовольства; друга – коли попит перевищує пропозицію при стабільній платоспроможності, що викликає дефіцит на ринку; третя – коли попит зменшується через зниження платоспроможності, що веде до зниження пропозиції та зростання вартості виробництва, і ринок поступово деградує. Воєнні дії на території України призвели до порушень у функціонуванні продовольчої та експортної

системи, що спровокувало переривання цілісних ланцюгів постачання сільськогосподарської продукції та харчових товарів – від їх первинного виробництва до реалізації споживачам. Також постраждала діяльність підприємств, які додавали вартість в агропромисловому секторі, включаючи виробничі, переробні, розподільчі, споживчі та утилізаційні процеси харчових продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням створення, розробки та реалізації проєктів забезпечення безпеки експорту сільськогосподарської продукції присвячували свою увагу такі діячі науки як Ніколенко О. А., Гончарук І. В.,

Клименко Н. Г., Фурман І. В., Токарчук Д. М., Диха М. В. та інші. Крім того, автором було опрацьовано національне законодавство, що регулює питання сертифікації, переміщення та виробництва сільськогосподарської продукції, а також нормативно-правові акти стосовно забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану.

Постановка завдання. Конфлікт між Росією та Україною розкрив недоліки як національних, так і глобальних систем харчування під впливом антропогенних (пов'язаних з людською діяльністю, таких як збройні конфлікти), економічних (наростання світових цін на продукти харчування) та природних факторів (збільшення впливу неврожаїв через порушення глобальних ланцюжків постачання продуктів харчування). Оскільки результатом цього конфлікту є скорочення можливостей забезпечення продовольством багатьох країн Близького Сходу та Північної Африки, які імпортують понад 90% своєї продукції харчування, це призводить до серйозних проблем. Слід відзначити, що зараз близько третини українських полів стали непридатними для вирощування врожаю через воєнні дії. Подорожчання пального та ускладнення логістики негативно позначилися на забезпеченні продовольчої безпеки [1]. У регіонах, які зазнають активних бойових дій або часті обстріли, складно збирати урожай. Особливо небезпечним є мінування полів здалеку, яке призводить до травмування сільгосппрацівників. Окупанти спрямовано знищують сільськогосподарську техніку та інфраструктуру, включаючи сховища зерна. На тимчасово окупованих територіях фермерів змушують продавати зерно за низькими цінами. Також відзначаються випадки пожеж на полях. Росія спрямовує свої дії не лише на розграбування українського зерна, але й на спричинення голоду серед мирного населення на окупованих територіях, щоб мати ще один інструмент для глобального шантажу – продовольчий.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, для нівелювання впливу воєнного стану на продовольчу безпеку України, урядом вживаються заходи на державному рівні. Наприклад, 24 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» (який набув чинності 7 квітня 2022 року) [2], спрямований на оперативне залучення сільськогосподарських земель країни до виробництва сільськогосподарської продукції

умовах воєнного стану. Цей закон ґрунтується на пріоритеті суспільних (державних) інтересів перед інтересами приватних осіб у часи війни, що означає, що деякі правові механізми, що захищають приватні інтереси, призупиняються цим законом, що виправдано в умовах російської агресії. Замість цього в законодавство введено деякі правові механізми, які надають перевагу інтересам суспільства в забезпеченні невідкладного використання наявних сільськогосподарських земель для виробництва продовольства. Також, Кабінет Міністрів України затвердив план заходів для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Цей комплекс дій визначив ряд завдань для міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, обласних військових адміністрацій та акціонерного товариства «Укрзалізниця» у забезпеченні продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Серед них: здійснення моніторингу стану продовольчої безпеки; забезпечення безперервного виробництва сільськогосподарської продукції та харчових товарів; задоволення нагальних потреб функціонування держави у забезпеченні населення територіальних громад в регіонах, де тривають активні бойові дії, продовольчими товарами тривалого зберігання; формування розгалуженої мережі зберігання резервів сировини та продовольчих ресурсів для задоволення стратегічних потреб держави; створення можливостей для самозабезпечення харчовими продуктами територіальних громад та домогосподарств; забезпечення повноцінного функціонування підприємств агропромислового комплексу, зокрема шляхом забезпечення потреби в імпортних складових; регулювання наповнення внутрішнього ринку продукцією власного виробництва та забезпечення експортного попиту [3].

Оскільки комплексні процеси обтяжують перебіг експорту продукції, було дещо спрощено законодавство у відповідній сфері. Зокрема, Кабінетом Міністрів України було ухвалено постанову № 398 від 01.04.2022 року про «Деякі питання здійснення фітосанітарних заходів та процедур в умовах воєнного стану», яка юде діяти на період воєнного стану та протягом 90 днів з дати його припинення або скасування. Даною постановою було:

– Введено принцип екстериторіальності для територіальних органів Держпродспоживслужби, щоб суб'єкти господарювання мали можливість отримати послуги та проходити фітосанітарні процедури у будь-якому органі Держпродспо-

живслужби за своїм вибором. Також забезпечено можливість проведення фітосанітарної експертизи в будь-якій фітосанітарній лабораторії Держпродспоживслужби.

– Введено спрощений фітосанітарний контроль імпорту товарів з певних груп, що передбачає інспектування без відбору зразків та фітосанітарну експертизу. Але повноцінний фітосанітарний контроль має місце за умови відсутності (недійсності) фітосанітарних сертифікатів, невідповідності вантажу інформації у сертифікатах або виявлення зараження під час інспектування.

– Скасовано вимогу проведення фітосанітарного контролю супровідного дерев'яного пакувального матеріалу для імпортованих товарів, що не належать до продукції рослинного походження.

– Скасовано обов'язковість переміщення імпортованих об'єктів регулювання територією України з супроводом карантинного сертифіката.

– Видача карантинного сертифіката здійснюється лише на вимогу особи, пропонуючи ведення обліку об'єктів регулювання та надання інформації за запитом Держпродспоживслужби [4].

Ці заходи сприятимуть спрощенню імпорту сільськогосподарської продукції рослинного походження та дерегуляції переміщення насіння територією України, що позитивно вплине на забезпечення продовольчої безпеки країни.

Додаткових заходів уряд України вживає для зменшення впливу військових дій РФ на логістичну безпеку. З цією метою було сформовано делегацію, яка брала участь у міжнародних переговорах у Туреччині, зокрема, щодо часткового відновлення експорту зернових через морські порти Великої Одеси (Одеса, Чорноморськ, Південний). Головною метою цих переговорів було розроблення та підписання Ініціативи з безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів. Ця ініціатива передбачала створення безпечного механізму для перевезення зерна та продовольства з морських портів України в умовах триваючої збройної агресії РФ. Результатом цих зусиль стало створення Спільного координаційного центру під егідою ООН, в який увійшли представники Туреччини, України, ООН та РФ, що забезпечили гарантії щодо безпечного переміщення суден, які беруть участь у транспортуванні зерна та продуктів харчування з українських портів [5].

Для забезпечення продовольчої безпеки у період воєнного стану рекомендується вкладати у створення великих промислових аграрних комплексів, спрямованих на вирощування технічних

та зернових культур, які потім можуть бути використані як паливо та корм для тваринництва. Враховуючи підвищену екологічну небезпеку великих тваринницьких та птахівничих комплексів, їх варто модернізувати за допомогою створення допоміжних виробництв, спрямованих на виробництво біогазу для власних потреб. Загальна стратегія агровиробництва має бути спрямована на сталий розвиток та кліматичну безпеку, зокрема, на підтримку агроєкологічних практик, таких як точне землеробство, використання сівозмін та розвитку біологічно різноманітного полікультурного підходу у рослинництві, а також на розвиток дрібномасштабного тваринництва з високими стандартами добробуту тварин.

Висновки. Воєнні дії призвели до непридатності значної частини земель для вирощування продуктів харчування, що призводить до скорочення виробництва та підвищення цін на продукти. Наприклад, триваючі бойові дії у складних умовах обмежують збір врожаю, а мінування полів створює серйозні загрози для сільськогосподарських працівників. Крім того, окупанти активно руйнують сільгоспідприємства та інфраструктуру, що ще більше обтяжує ситуацію.

Необхідність забезпечення продовольчої безпеки України передбачає підтримку відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що означає використання державної підтримки для українських сільськогосподарських виробників і вжиття заходів для контролю за імпортом, з метою захисту внутрішніх виробників від зовнішньої конкуренції. Надійність забезпечення продовольчої безпеки полягає як у достатньому самозабезпеченні продуктами харчування, так і у наявності коштів для імпорту в необхідних обсягах у разі потенційних ускладнень з імпортом продовольства, таких як зростання цін або ембарго. Важливим аспектом досягнення продовольчої безпеки є стабільність її забезпечення. Ця стабільність передбачає можливість для різних груп населення, домогосподарств і окремих осіб мати доступ до достатньої кількості продовольства у будь-який час і уникнути ситуацій, коли доступ до продуктів харчування стає проблемою через шоки попиту або пропозиції (включаючи економічні або кліматичні кризи), а також циклічні зміни у кон'юктурі.

Національні владні органи реагують на виклики, спричинені обставинами воєнного стану шляхом прийняття законодавчих актів та планів дій, спрямованих на забезпечення комплексної безпеки сільськогосподарської продукції, як і для внутрішнього споживання, так і така, що буде експортована.. Ці

заходи включають моніторинг стану продовольчої безпеки, підтримку виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення населення продуктами тривалого зберігання, формування резервів продовольства та зменшення впливу військових дій на логістичну безпеку.

Українські зусилля для забезпечення безпеки та відновлення логістики в експорті продовольства можуть мати позитивний вплив на глобальні системи харчування, зменшуючи дефіцит та підвищуючи доступність продуктів харчування для країн-імпортерів.

Список літератури:

1. Ніконенко О. А. Методичне забезпечення формування продовольчої безпеки України. Агросвіт. 2022. № 9-10. С. 86–92. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9-10.86
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. №2145-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>
3. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>
4. Деякі питання здійснення фітосанітарних заходів та процедур, заходів державного контролю у сферах ветеринарної медицини, безпечності та окремих показників якості харчових продуктів в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 року №398. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2022-%D0%BF#Text>
5. Про делегацію Уряду України для участі у багатосторонніх переговорах з підготовки та узгодження проекту Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2022 р. № 626-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2022-%D1%80#Text>

Pustovit O.Yu. ENSURING THE SECURITY OF EXPORTING AGRICULTURAL PRODUCTS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The relevance of the article lies in the fact that the problem of insufficient security in the food sector can manifest itself in three forms: the first – when supply exceeds demand with stable solvency, which leads to a surplus on the food market; the second – when demand exceeds supply with stable solvency, which causes a shortage in the market; the third – when demand decreases due to a decrease in solvency, which leads to a decrease in supply and an increase in the cost of production, and the market gradually degrades. Military actions on the territory of Ukraine led to violations in the functioning of the food and export system, which provoked the interruption of complete supply chains of agricultural products and food products – from their primary production to sale to consumers. Also affected were businesses that added value in the agro-industrial sector, including the production, processing, distribution, consumption and utilization processes of food products. First of all, the concept of export security involves several components of the specified definition. First, it is especially important to ensure food security during martial law. Food security is determined by the availability of a sufficient amount of quality food products on the market, regardless of their place of production, as well as the availability of the appropriate infrastructure for their rapid supply and storage, regardless of the factors of macroeconomic instability. In addition, food products should be economically available to all segments of the population in such quantities that ensure their active and healthy lifestyle. Secondly, another component of the general concept of security is precisely economic security. And, thirdly, technological safety acts as a component of food security, given the need to create stable logistic routes for the export of agricultural products to the countries of the world. This article examines the legal aspects of all components of export security; factors that determine and maintain its high level; ways of stabilizing the processes of ensuring a satisfactory level of logistical security. The obtained results cover a set of measures in the agricultural economy of Ukraine aimed at ensuring the safety of the country's exports. The research conducted by the author confirms the need for joint and coordinated efforts of the world community to counter the armed aggression of the Russian Federation in order to ensure the security of exports both at the national and global levels.

Key words: logistics, economic security, food security, export to the EU, martial law.

Романюк Ю.М.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРАВОВІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНИХ ОРГАНІЗАТОРІВ ТОРГІВЛІ ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ

У статті висвітлено вимоги, що висувуються до професійних організаторів біржової торгівлі віртуальними активами відповідно до законодавства України. Автором охарактеризовано законодавче забезпечення організації діяльності бірж, що займаються торгівлею віртуальними активами.

Аргументовано, що до набрання чинності Законом України «Про віртуальні активи» правові вимоги до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами в Україні регулюються тільки в межах існуючих законодавчих актів, зокрема Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». Враховуючи наявне правове регулювання в цій сфері, автором зроблено висновок, що законодавчо визначені вимоги поширюються тільки на професійних організаторів торгівлі фінансовими інструментами, включаючи фінансові віртуальні активи.

Визначені та охарактеризовані основні вимоги, які висувуються законодавством України до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами. Обґрунтовано, що такі вимоги фактично співпадають з відповідними вимогами, що висувуються до будь-яких фондів бірж та інших організаторів централізованої торгівлі фінансовими інструментами. Доведено, що важливими вимогами до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами є отримання ліцензії та проходження державної реєстрації в реєстрі учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків.

Проведено аналіз ліцензійних умов провадження професійної діяльності з організації торгівлі фінансовими інструментами на регульованому ринку та з організації торгівлі фінансовими інструментами на багатосторонньому торговельному майданчику. На основі такого аналізу зроблено висновок про особливості ліцензійних умов провадження професійної діяльності з організації торгівлі віртуальними активами.

На підставі наукового проведеного дослідження виокремлені основні недоліки та прогалини правового регулювання у цій сфері та розроблені деякі пропозиції щодо подальшого розвитку законодавчого регулювання вимог до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами в Україні.

Ключові слова: організатор торгівлі, біржі, віртуальні активи, фінансові активи, законодавче забезпечення.

Постановка проблеми. Популяризація віртуальних активів у європейському та, зокрема українському суспільстві, зумовила підвищений інтерес до цієї сфери зі сторони світових та національних інвесторів. Віртуальні активи стали не тільки поширеним інструментом інвестування, але й почали активно торгуватися на різних біржових майданчиках. У зв'язку з цим неабияким викликом для національної правової системи став надійний та ефективний захист прав та інтересів інвесторів у цій сфері. Для реалізації цього завдання в законодавстві України визначені вимоги, що висувуються до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами.

Однак, на сучасному етапі національне законодавство, що регулює обіг віртуальних активів,

включаючи вимоги до професійних організаторів торгівлі такими активами, потребує подальшого розвитку. З цією метою виникає необхідність у проведенні ґрунтовного наукового дослідження питань, що стосуються правових вимог до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання правового регулювання організованої торгівлі віртуальними активами в Україні та європейських державах досліджували такі науковці як Л. Ф. Карпенко, О. М. Коваль, Є. А. Кузнецова, В. О. Левицький, С. С. Радинська та ін. Наукові роботи цих та багатьох інших вчених, переважно, зосереджені на загальних питаннях регулювання обігу віртуальних активів.

Разом з тим, у сучасній правовій науці недостатньо актуальних досліджень, присвячених саме законодавчо визначеним вимогам до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами та напрямкам підвищення ефективності законодавства у цій сфері. Вказане зумовлює актуальність цієї теми наукової статті.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття законодавчих вимог до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами та визначення напрямків підвищення ефективності законодавства у цій сфері. Для реалізації поставленої мети автором виконані такі завдання: 1) визначено загальні та спеціальні вимоги до професійних організаторів біржової торгівлі; 2) з'ясовано систему ліцензійних умов провадження професійної діяльності з організації торгівлі віртуальними активами; 3) виявлено основні недоліки сучасного стану правового регулювання у досліджуваній сфері та розроблені пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання щодо правових вимог до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами, необхідно зауважити, що на сьогодні законодавство України у цій сфері залишається неформованим. Хоча 17 лютого 2022 року було прийнято Закон України «Про віртуальні активи» [1], проте наразі він не набрав чинності. З огляду на це, законодавче регулювання організації торгівлі віртуальними активами в Україні здійснюється на підставі таких законів, як: «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», який регулює фінансові інструменти, включаючи фінансові віртуальні активи [2], «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [3] та ін.

Своєю чергою ліцензійні умови провадження діяльності з організації централізованої торгівлі біржовими інструментами визначаються рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) від 29 квітня 2022 р. № 321 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження професійної діяльності з організації торгівлі фінансовими інструментами на регульованому ринку та з організації торгівлі фінансовими інструментами на багатосторонньому торговельному майданчику» [4].

При цьому аналіз вищенаведених законодавчих актів показує, що оскільки Закон України «Про віртуальні активи» ще не набрав чинності,

а інші нормативно-правові акти охоплюють лише певні аспекти регулювання операціями з віртуальними активами, то, відповідно, на сьогодні в Україні урегульована виключно торгівля фінансовими віртуальними активами, які визнаються фінансовими інструментами. Проте суттєвою прогалиною законодавства є те, що незабезпечені віртуальні активи, які не підпадають під визначення фінансових інструментів, залишаються частково поза регулюванням.

За змістом ч. 6 ст. 4 «Про віртуальні активи» фінансовими віртуальними активами є: емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений валютними цінностями та емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений цінним папером або деривативним фінансовим інструментом [1].

Це фактично означає, що такі найпопулярніші види віртуальних активів як криптовалюти, переважна більшість з яких є незабезпеченими ані валютними цінностями, ані цінними паперами чи деривативами, можуть перебувати в обігу на території України, але певних вимог до організаторів такої торгівлі (криптовалютних бірж), законодавство України не висуває.

Деякі науковці з цього приводу звертають увагу, що природа криптовалютних ринків, що розвиваються, у поєднанні з динамічним глобальним нормативним ландшафтом вимагає проактивного та адаптивного підходу з боку політиків, щоб знайти справедливий баланс між інноваціями, захистом споживачів і цілісністю системи. При цьому В. Марченко та А. Домбровська звертають увагу, що фінансові регуляторні органи, зокрема Національний банк України, зайняли скептичну позицію щодо криптовалют, посиляючись на їхню складну правову природу як на перешкоду для їх визнання як звичайних форм грошей, валюти, засобу платежу чи будь-якого фінансового інструменту [5, с. 208].

Разом з тим, такий підхід деяких регуляторів обумовлює виникнення ситуації, за якої значний обсяг фактично існуючих ринків організованої торгівлі віртуальними активами залишається поза межами правового регулювання. З однієї сторони такий підхід виправданий специфікою незабезпеченого віртуального активу, адже незабезпеченість віртуального активу, як слідує зі змісту ст. 1 Закону України «Про віртуальні активи», означає відсутність у його власника або постачальника послуг з обігу таких активів, будь-яких майнових або немайнових прав. За таких умов

обіг незабезпечених віртуальних активів не створює жодних правових наслідків, а тому не може регулюватися законодавчо.

З огляду на таке для урегулювання порядку та умов обігу незабезпечених віртуальних активів необхідно переглянути підхід законодавця до визначення поняття незабезпечених віртуальних активів або розширити перелік забезпечених віртуальних активів, включивши до нього такі як криптовалюти.

Отже, на сьогодні урегульовані тільки вимоги до професійних організаторів торгівлі фінансовими віртуальними активами. Залежно від того, чим є забезпечені фінансові віртуальні активи – валютними цінностями, цінними паперами або деривативами, професійна діяльність з організації торгівлі може включати діяльність: з організації торгівлі цінними паперами на регульованому фондовому ринку; з організації укладення деривативних контрактів на регульованому ринку деривативних контрактів; з організації торгівлі інструментами грошового ринку на регульованому грошовому ринку, в тому числі на багатосторонньому торговельному майданчику (ст. 49 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки») [2].

Аналіз положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» дає підстави для висновку про те, що загальними для всіх професійних організаторів торгівлі фінансовими інструментами є отримання таким організатором ліцензії на провадження відповідного виду діяльності та проведення державної реєстрації у спеціальних державних реєстрах.

Порядок ведення реєстрів учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків затверджений рішенням НКЦПФР від 26 серпня 2021 року № 700. Згідно цього Порядку до реєстрів вноситься виключно відкрита інформація про учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, а саме: повне найменування юридичної особи; скорочене найменування юридичної особи (за наявності); ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України; код LEI (за наявності); дата державної реєстрації юридичної особи; місцезнаходження юридичної особи; засоби зв'язку; інформація про керівника юридичної особи; реєстраційний номер за реєстром; дата включення до реєстру; дата виключення з реєстру; підстава виключення з реєстру.

Окремо передбачено, що для професійного учасника ринків капіталу та організованих товар-

них ринків до реєстрів також вноситься інформація про номер ліцензії та/або дату і номер рішення НКЦПФР про видачу ліцензії [6].

Що стосується ліцензійних умов провадження професійної діяльності з організації торгівлі фінансовими інструментами, зокрема фінансовими віртуальними активами, то основними з них є: 1) вимоги до організаційно-правової форми – організатором торгівлі можуть бути юридичні особи, зареєстровані у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю; 2) обмеження щодо поєднання діяльності з організації торгівлі з іншими видами діяльності (допускається поєднання лише з деякими супутніми видами діяльності, наприклад, з наданням інформаційних послуг, послуг репозиторію тощо); 3) організаційні та кадрові вимоги: компанія повинна мати відповідну організаційну структуру, кваліфікований персонал, що відповідає визначеним вимогам; 4) фінансові вимоги: наявність достатнього статутного капіталу та фінансових ресурсів для забезпечення стабільної діяльності; 5) технічні вимоги: використання відповідного програмного забезпечення та технічних засобів для здійснення торгівлі; 6) вимоги до організації внутрішнього контролю; 7) вимоги щодо стандартів та регулювання: діяльність повинна відповідати всім вимогам регуляторів, зокрема НКЦПФР [4].

Також у науковій літературі звертають увагу на таку вимогу як обов'язок організатора торгівлі розробити і затвердити ряд внутрішніх документів, а саме: Правила біржової торгівлі, Правила проведення фінансового моніторингу та програми його здійснення тощо [7, с. 108–109].

До речі щодо вимог, що висувуються Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», то такі вимоги, головним чином, стосуються прозорості та відкритості інформації про засновників організаторів торгівлі, власників суттєвої участі, кінцевих бенефіціарних власників, складу керівництва та осіб, відповідальних за ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності тощо.

Отже, вищевизначені вимоги до професійних організаторів торгівлі фінансовими віртуальними активами визначені чинним на сьогодні законодавством. Водночас, у Законі України «Про віртуальні активи» визначені також особливі вимоги до постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. Причому діяльність з орга-

нізації торгівлі віртуальними активами має назву «посередницькі послуги, пов'язані з віртуальними активами».

Зокрема, згідно з ч. 5 ст. 9 цього Закону таким видом діяльності можуть займатися виключно юридичні особи (вимоги до організаційно-правової форми не уточнюються), в яких керівники, головний бухгалтер, власники істотної участі та кінцеві бенефіціарні власники якої мають бездоганну ділову репутацію; які мають сформований статутний капітал у розмірі, встановленому цим Законом, та може підтвердити законність отримання коштів, що були направлені на формування статутного капіталу юридичної особи; які відповідають іншим встановленим цим Законом вимогам.

За змістом ст. 13 Закону України «Про віртуальні активи» розмір статутного капіталу для резидентів України – постачальників посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами, має становити не менше 35 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а для нерезидентів України – не менше 175 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, стаття 15 цього Закону висуває вимоги до оприлюднення деякої інформації під час здійснення публічної пропозиції віртуальних активів, зокрема щодо: найменування особи, яка здійснює публічну пропозицію; адресу веб-сайту особи, яка здійснює публічну пропозицію; загальної інформації про віртуальні активи, що пропонуються до продажу, та опис прав, які посвідчують ці віртуальні активи (за наявності); умов придбання віртуальних активів тощо [1].

Причому зі змісту наведених у Законі України «Про віртуальні активи» вимог до постачальників посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами, вбачається, що такі вимоги стосуються усіх посередників, включаючи тих, що здійснюють діяльність, пов'язану з обігом незабезпечених віртуальних активів. Тому набрання чинності цим Законом певним чином дозволить вирішити проблему законодавчої прогалини у питаннях регулювання вимог до організаторів торгівлі незабезпеченими віртуальними активами, зокрема криптовалютами.

Однак, на сьогодні необхідно погодитися з думкою науковців, які звертають увагу на відсутність в Україні чіткого механізму законодавчого регулювання криптовалюти, оскільки не зважаючи на обмеження Національного банку України та очікування набрання чинності закону, що має врегулювати криптовалютну індустрію, держава

взаємодіє з криптоіндустрією, європейськими криптобіржами. Відтак, упорядкування процесів обігу віртуальних активів і регулювання їх на державному рівні дозволить забезпечити дешевший, інклюзивніший спосіб фінансування розвитку й відбудови реального сектору економіки через обмеження кількості посередників [8, с. 42].

Отже, до набрання чинності Законом України «Про віртуальні активи» видається за необхідне внести до цього Закону деякі уточнення. Зокрема, необхідно уточнити особливості правового режиму обігу такого виду незабезпечених віртуальних активів як криптоваліти. Крім того, потребує удосконалення процедури ліцензування та державної реєстрації організаторів торгівлі віртуальними активами шляхом запровадження обов'язкового ліцензування для платформ, що надають послуги з торгівлі будь-якими віртуальними активами (у тому числі незабезпеченими); створення єдиного реєстру ліцензованих організаторів торгівлі віртуальними активами.

Також потребує уваги посилення законодавства у сфері захисту прав споживачів послуг з придбання (інвестування) віртуальних активів, що не відносяться до фінансових, а саме – встановлення чітких механізмів для вирішення спорів між користувачами та організаторами торгівлі; висування вимоги щодо надання інформації про умови угод у зрозумілій та доступній формі; запровадження вимог до організаторів торгівлі щодо захисту персональних даних споживачів; забезпечення належного рівня кібербезпеки для запобігання кібератакам і викраденню даних тощо.

Висновки. Таким чином, проведене у цій статті дослідження дозволяє дійти висновку, що в Україні професійні організатори торгівлі фінансовими віртуальними активами до набрання чинності Законом України «Про віртуальні активи» повинні відповідати вимогам, визначеним у чинних актах законодавства, що регулюють правові засади організації біржової торгівлі цінними паперами, деривативами та іншими фінансовими інструментами, а саме: 1) вимоги щодо організаційно-правової форми: організатором торгівлі може бути юридична особа у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю; 2) вимоги щодо державної реєстрації та ліцензування: організатори торгівлі фінансовими віртуальними активами повинні зареєструвати свою діяльність у спеціально визначеному органі, яким є НКЦПФП або інша уповноважена державна

установа, та отримати ліцензію на зайняття відповідним видом діяльності; 3) ліцензійні умови: до розміру та структури статутного капіталу; до керівництва, власників та кінцевих бенефіціарних власників; до відкритості інформації; до організації внутрішнього контролю та звітності тощо; 4) вимоги до організаторів торгівлі як суб'єктами первинного фінансового моніторингу: прийняття внутрішніх правил з організації діяльності у сфері фінансового моніторингу, впровадження проце-

дур ідентифікації клієнтів, моніторингу транзакцій та повідомлення про підозрілі операції тощо.

Для удосконалення правових вимог до професійних організаторів торгівлі віртуальними активами необхідно уточнити правовий статус криптовалют як різновиду незабезпечених віртуальних активів; запровадити обов'язкове ліцензування діяльності організаторів торгівлі всіма видами віртуальних активів, у тому числі незабезпеченими та ін.

Список літератури:

1. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення – 04.09.2024).
2. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення – 04.09.2024).
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення – 04.09.2024).
4. Про затвердження Ліцензійних умов провадження професійної діяльності з організації торгівлі фінансовими інструментами на регульованому ринку та з організації торгівлі фінансовими інструментами на багатосторонньому торговельному майданчику: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 29.04.2022 № 321. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0638-22#n7> (дата звернення – 04.09.2024).
5. Марченко В., Домбровська А. Деякі аспекти правового врегулювання обігу криптовалют в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Т. 1 № 80. С. 203–210.
6. Про затвердження Порядку ведення реєстрів учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26 серпня 2021 року № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-21#Text> (дата звернення – 04.09.2024).
7. Кузнецова Є. А. Фінансово-правове регулювання діяльності професійних учасників ринку цінних паперів: дис. ... доктора філософії. Київ, 2021. 237 с.
8. Левицький В. О., Радинський С. В., Радинська С. С. Нормативно-правове регулювання ринку криптовалют та діяльності криптобірж в Україні та світі. *Інноваційна економіка.* 2023. № 3(95). С. 38–43.

Romanyuk Yu.M. LEGAL REQUIREMENTS FOR PROFESSIONAL ORGANIZERS OF TRADING IN VIRTUAL ASSETS

The article highlights the requirements for professional organizers of exchange trading of virtual assets in accordance with the legislation of Ukraine. The author has characterized the legislative support for the organization of the activity of stock exchanges engaged in trading in virtual assets.

It is argued that before the Law of Ukraine “On Virtual Assets” enters into force, the legal requirements for professional organizers of virtual assets trade in Ukraine are regulated only within the existing legislative acts, in particular, the Law of Ukraine “On Capital Markets and Organized Commodity Markets”. Taking into account the existing legal regulation in this area, the author concluded that the legally defined requirements apply only to professional organizers of trade in financial instruments, including financial virtual assets.

The main requirements imposed by the legislation of Ukraine on professional organizers of trade in virtual assets are defined and characterized. It is substantiated that such requirements actually coincide with the corresponding requirements put forward to any stock exchanges and other organizers of centralized trade in financial instruments. It has been proven that the important requirements for professional organizers of trade in virtual assets are obtaining a license and passing state registration in the register of participants of capital markets and organized commodity markets.

An analysis of the licensing conditions for carrying out professional activities related to the organization of trading in financial instruments on the regulated market and the organization of trading in financial instruments on the multilateral trading platform was carried out. On the basis of such an analysis, a conclusion was made about the peculiarities of the licensing conditions for conducting professional activities in the organization of trade in virtual assets.

On the basis of the scientific research conducted, the main shortcomings and gaps of legal regulation in this area were identified and some proposals were developed regarding the further development of the legislative regulation of requirements for professional organizers of virtual assets trade in Ukraine.

Key words: *trade organizer, exchanges, virtual assets, financial assets, legal support.*

Яроцький В.О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ЗАБОРОНИ ЩОДО ОПЕРАЦІЙ З ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено висвітленню видів обмежень та заборон щодо операцій з віртуальними активами відповідно до законодавства України та міжнародних актів, ратифікованих Верховною Радою України. Автором доведено, що учасники ринку віртуальних активів є суб'єктами первинного фінансового моніторингу відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Аргументовано, що в Україні на законодавчому рівні правовий статус віртуальних активів досі не визначений у зв'язку з не набранням до цього часу чинності Законом України «Про віртуальні активи». Доведено, що з огляду на ризикованість та відсутність належного правового регулювання державного контролю за обігом віртуальних активів, відповідні операції з обігу віртуальних активів мають підпадати під особливий фінансовий контроль. Автором обгрунтовано, що такий підхід відповідатиме не лише національним інтересам держави але й узгоджується з деякими міжнародними зобов'язаннями, взятими Україною на підставі міжнародних актів. Доведено, що неурегульованість оподаткування операцій з віртуальними активами підвищує ризикованість таких операцій.

Обгрунтовано, що, зважаючи на особливості національної правової системи, операції з віртуальними активами підпадають під визначення фінансової діяльності, а тому до таких операцій мають застосовуватися загальні положення щодо обліку та регулювання фінансової діяльності.

На підставі аналізу національного законодавства України у сфері регулювання фінансового контролю та деяких інших актів законодавства, автором систематизовані обмеження та заборони щодо операцій з віртуальними активами. Охарактеризовано деякі види заборон та обмежень, визначених національним законодавством, щодо проведення операцій з обігом віртуальних активів в Україні.

Ключові слова: віртуальні активи, електронні кошти, правові обмеження, фінансовий моніторинг, протидія легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом.

Постановка проблеми. Розвиток цифрової економіки в Україні набуває нечуваних темпів. Це зачіпає різноманітні сфери суспільного життя, включаючи галузь інвестування, до якої все частіше інтегруються особливі інструменти – віртуальні активи.

Виявлення зі сторони інвесторів високої зацікавленості до віртуальних активів як інструментів інвестування зумовило необхідність державного регулювання сфери обігу віртуальних активів. Саме з метою попередження зловживань та вчинення махінацій на ринку віртуальних активів були запроваджені деякі обмеження та заборони щодо здійснення операцій з такими активами. Разом з тим, сучасний стан законодавства у цій сфері потребує подальшого удосконалення, включаючи приведення його положень до європейських стандартів.

Вищенаведене обумовлює актуальність дослідження законодавчих обмежень та заборон щодо

здійснення операцій з віртуальними активами в Україні. На основі такого дослідження можуть бути розроблені конкретні пропозиції щодо удосконалення законодавства у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Деякі питання щодо регулювання обігу віртуальних активів в Україні розглядали такі вчені, як О. В. Гарагонич, С. О. Грицай, Н. В. Касьянова, О. С. Маковоз, І. О. Нагорняк, Т. С. Передерій, А. С. Петренко, С. Ф. Смерічевський, В. С. Щербина та ін.

Однак, необхідно зауважити, що розвиток суспільних правовідносин у сфері обігу віртуальних активів потребує актуалізації наукових досліджень у цій галузі, зважаючи також на те, що питання щодо законодавчих обмежень та заборон щодо проведення операцій з віртуальними активами на сьогодні вивчено на недостатньому науковому рівні.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення визначених законодавством України обмежень та заборон щодо проведення операцій з віртуальними активами з метою зниження їх ризикованості. Для виконання цієї мети були реалізовані такі завдання: визначено стан сучасного правового регулювання юридичного статусу віртуальних активів та операцій з ними; систематизовано законодавчі обмеження та заборони щодо проведення операцій з віртуальними активами та проведено їх аналіз; виявлено основні прогалини правового регулювання в сфері проведення операцій з віртуальними активами.

Виклад основного матеріалу. 17 лютого 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про віртуальні активи» [1], який, однак, станом на середину 2024 року не набрав чинності у зв'язку із неприйняттям Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами. Саме з набранням чинності цим Законом пункт 1 Прикінцевих та перехідних положень пов'язує набрання чинності Законом України «Про віртуальні активи».

Вказаний Закон був розроблений та ухвалений Верховною Радою України на виконання вимог Директиви Європейського парламенту і ради (ЄС) 2018/843 від 30 травня 2018 року про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму та про внесення змін до директив 2009/138/ЄС і 2013/36/ЄС [2].

Хоча ця Директива не має прямого застосування в Україні, оскільки остання ще не є членом Європейського Союзу (далі – ЄС), однак врахування положень цього міжнародного документа в національному законодавстві України, має важливе значення для приведення останнього у відповідність до вимог ЄС. Директива № 2015/849 є основним документом ЄС, що регулює операції з новітніми інструментами цифрової економіки, та правовим інструментом запобігання використанню фінансової системи Союзу для цілей відмивання грошей та фінансування тероризму. Директива визначає всеосяжні правові рамки для вирішення проблеми зі стягненням грошей чи майна, пов'язаних з терористичними цілями, вимагаючи від держав-членів визначити, зрозуміти та зменшити ризики, пов'язані з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму [2].

Крім того, з урахуванням положень цієї Директиви в Україні 6 грудня 2019 року був прийня-

тий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [3], відповідно до ч. 2 ст. 6 якого постачальники послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, відносяться до суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Цей же Закон у п. 51 ч. 1 ст. 1 визначає поняття постачальника послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, як будь-яку фізичну чи юридичну особу, яка провадить один або декілька таких видів діяльності та/або операцій для іншої фізичної та/або юридичної особи або від імені: обмін віртуальних активів; переказ віртуальних активів; зберігання та/або адміністрування віртуальних активів або інструментів, що дають змогу контролювати віртуальні активи; участь і надання фінансових послуг, пов'язаних із пропозицією емітента та/або продажем віртуальних активів [3].

З огляду на це, щодо операцій, що здійснюються постачальниками послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, встановлені обмеження та заборони, визначені Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Наприклад, за ст. 14 цього Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу, що надає фінансові платіжні послуги платнику (ініціатору платіжної операції), повинен забезпечити, щоб усі платіжні операції супроводжувалися відкритою інформацією, зміст якої визначається цією нормою [3].

До того ж суб'єкти первинного фінансового моніторингу мають низку зобов'язань, а саме: забезпечувати належну організацію та проведення первинного фінансового моніторингу; забезпечувати функціонування належної системи управління ризиками, застосування у своїй діяльності ризик-орієнтовного підходу та вжиття належних заходів з метою мінімізації ризиків; с. здійснювати належну перевірку нових клієнтів, а також існуючих клієнтів; повідомляти Держфінмоніторинг про порогові та підозрілі фінансові операції, про розбіжності між відомостями про кінцевих бенефіціарних власників клієнта, які містяться в Єдиному державному реєстрі та інформацією про кінцевих бенефіціарних власників, отриманою суб'єктом в результаті здійснення належної перевірки клієнта; не допускати до керівництва, членства у своїх органах управління (наглядових та виконавчих) або контролю осіб, які мають не

погашену або не зняту в установленому законом порядку судимість за корисливі кримінальні правопорушення або тероризм, а також їх співучасників у таких кримінальних правопорушеннях тощо [4, с. 496].

Деякі науковці обґрунтовано визначають, що операції з віртуальними фінансовими активами безпосередньо підпадають під дію законодавства України про фінансові послуги, а тому постачальники послуг, пов'язаних з обігом віртуальних фінансових активів, підлягають регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (якщо віртуальні активи надають права власникам фінансових інструментів) та Національним банком (якщо такі активи забезпечені готівкою). Таким чином, вказані операції підпадають під дію тих самих положень законодавства про захист інвесторів, що й на ринку фінансових послуг [5, с. 148].

З цього приводу необхідно зауважити, що в наведеному вище твердженні науковець недарма вказує, що фінансовою може вважатися тільки операція з фінансовими віртуальними активами, адже згідно з п. 64 ч 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» фінансова послуга – це операція або декілька операцій, пов'язаних однією правовою метою, з фінансовими засобами, що здійснюються в інтересах інших осіб, ніж надавач такої фінансової послуги, а також послуги, прямо визначені спеціальними законами як фінансові послуги [6].

Своєю чергою за ч. 6 ст. 4 Закону України «Про віртуальні активи» фінансовими віртуальними активами є: емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений валютними цінностями (далі – ЗВА(ВЦ); емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений цінним папером або деривативним фінансовим інструментом (далі – ЗВА(ФІ) [1].

Тобто фінансовий віртуальний актив – це віртуальний актив, забезпечений валютними цінностями, цінними паперами або деривативами.

За змістом Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» до фінансових операцій висуваються такі основні вимоги: ліцензування такої діяльності; забезпечення таємниці фінансової послуги; запобігання поширенню на ринку фінансових послуг інформації, що вводить в оману; звітування в спеціальній формі тощо [6].

Закон України «Про віртуальні активи» у ст. 9 визначає й інші вимоги до учасників ринку віртуальних активів, а саме – покладає на них

зобов'язання: добросовісно та на свій ризик здійснювати операції з віртуальними активами; до проведення операцій з віртуальними активами ознайомитися з особливостями функціонування систем забезпечення обороту віртуальних активів, в яких планується проведення операцій з віртуальними активами; під час здійснення операцій з віртуальними активами дотримуватися вимог цього Закону, законів України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про валюту і валютні операції», міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів, що регулюють оборот віртуальних активів; надання необхідної та достатньої інформації за запитом інших учасників ринку віртуальних активів тощо.

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 9 Закону України «Про віртуальні активи» до постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, встановлені певні обмеження, зокрема, такими не може бути юридична особа: яка зареєстрована відповідно до законодавства або має місце знаходження у державі, визнаній Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором; 3) керівники, головний бухгалтер, власники істотної участі та кінцеві бенефіціарні власники якої є громадянами держави, визнаній Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором тощо [1].

У той же час за ч. 5 цієї ж статті висуваються досить жорсткі вимоги до керівника, головного бухгалтера, власника істотної участі та кінцевого бенефіціара (повинні мати бездоганну ділову репутацію); до формування статутного капіталу (який повинен відповідати встановленому розміру та формувалися за рахунок коштів, щодо яких може бути підтверджена законність їх отримання) постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів.

Вказаною нормою також передбачено, що якщо постачальником послуг є іноземна юридична особа, то вона може бути учасником ринку віртуальних активів, за правом іноземної держави провадити діяльність як постачальник послуг у порядку та на умовах, визначених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з урахуванням вимог та обмежень, визначених цим Законом [1].

Отже, як можна побачити, законодавством України встановлені досить жорсткі вимоги до

надавачів послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, а особливо вагомими такі вимоги є до операцій з фінансовими віртуальними активами. Між тим, варто зазначити, що оскільки протягом тривалого часу з моменту прийняття Закон України «Про віртуальні активи» так і не набрав чинності, виникає суттєва законодавча прогалина, адже норми цього закону, включаючи встановлені ним обмеження та заборони до постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, не можуть застосовуватися на практиці.

На це звертають увагу деякі науковці. Зокрема, І. О. Нагорняк зазначає, що оскільки економіка є основою для права, існуючі суспільні відносини вимагають законодавчого регулювання та чіткого визначення правового статусу різних видів цифрових активів; за відсутності такого регулювання зростатиме кількість випадків неправильного тлумачення операцій правозастосовними органами, що призведе до негативних прецедентів, підвищення ризиків їх використання та загального негативного впливу на розвиток цього фінтеху в Україні і на інвестиційний клімат у цій перспективній сфері [7, с. 28].

Інші науковці, зокрема А. Ю. Дамчук, вважають, що основною проблемою є те, що закон не регулює процедуру оподаткування операцій, пов'язаних із обігом віртуальних активів, що може стати додатковим джерелом надходжень до бюджету України та допоможе покращити фінансове становище країни, забезпечивши фінансування важливих соціальних та економічних програм [8, с. 332].

Крім того, деякі вчені звертають увагу на те, що на сьогодні у сфері оподаткування віртуальних активів, хоча й розроблено низку законопроектів, проте, чіткого закріплення податкового обов'язку немає. Однак національний законодавець, хоча й із запізненням, спричиненим, зокрема й початком повномасштабних військових дій, але все ж таки проявляє активність, розробляючи методики оподаткування й оформлюючи їх у законопроекти [9, с. 14].

З приводу оподаткування операцій з віртуальними активами необхідно звернути увагу, що на практиці деякі суди тлумачать законодавство як таке, в якому передбачено оподаткування операцій з віртуальними активами, адже такі активи можна віднести до особливого виду активу у розумінні положень Податкового кодексу України.

Наприклад, вирішуючи клопотання прокурора про накладення арешту на майно у справі № 757/18167/22-к, Печерський районний суд

м. Києва в ухвалі від 1 серпня 2022 р. зазначив, що доходи, отримані фізичною особою резидентом від продажу криптовалюти, оподатковуються податком на доходи фізичних осіб і військовим збором на загальних підставах, від чого учасники злочину ухилились. За результатом розгляду клопотання суд задовольнив його [10]. Ця ухвала залишена без змін ухвалою Київського апеляційного суду від 8 грудня 2022 року [11].

Однак, позиція окремих судів не може свідчити про те, що в Україні належним чином функціонує механізм оподаткування операцій, пов'язаних з обігом віртуальних активів, позаяк, це залишається проблемою та прогалиною у податковому законодавстві.

Деякі науковці також звертають увагу на те, що з переліку найбільших українських криптобірж майже всі зареєстровані в інших країнах та не мають жодних ідентифікуючих юридичну особу ознак на своєму вебсайті, що унеможлиблює її прив'язку до конкретної юрисдикції [12, с. 37].

Висновки. Таким чином, операції, пов'язані з обігом віртуальних активів, підпадають під дію законодавства про фінансовий моніторинг, а постачальники послуг з віртуальними активами є суб'єктами первинного фінансового моніторингу. При цьому на операції з фінансовими віртуальними активами, тобто ЗВА(ВЦ) та ЗВА(ФІ) додатково поширюються вимоги Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», зокрема щодо ліцензування такого виду діяльності, дотримання таємниці надання фінансової послуги та ін.

Загалом на операції, пов'язані з обігом віртуальних активів, поширюються законодавчі заборони та обмеження, визначені Законом України «Про віртуальні активи», зокрема: особливі вимоги до керівника, головного бухгалтера, власника істотної участі та кінцевого бенефіціара, спеціальний порядок формування статутного капіталу тощо. Однак, на практиці такі обмеження та вимоги не можуть бути застосовані, доки Закон України «Про віртуальні активи» не набере чинності.

Крім того, суттєвою проблемою сучасного стану правового регулювання операцій, пов'язаних з обігом віртуальних активів, в Україні є неурегульованість порядку та особливостей оподаткування таких активів, адже необхідно визнати, що віртуальні активи є особливим видом активів, а тому до них не завжди можуть бути застосовані правила оподаткування як до звичайних активів.

Список літератури:

1. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення – 29.08.2024).
2. Директиви Європейського парламенту і ради (ЄС) 2018/843 від 30 травня 2018 року про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму та про внесення змін до директив 2009/138/ЄС і 2013/36/ЄС: міжнародний документ від 30.05.2018 № 2018/843. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_010-18#Text (дата звернення – 29.08.2024).
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення – 29.08.2024).
4. Огляд законодавства щодо регулювання віртуальних активів у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. К., 2022. 587 с.
5. Уткіна М. С. Фінансовий моніторинг операцій із віртуальними активами. International scientific conference. 2021. Riga, Latvia. С. 146–149.
6. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> (дата звернення – 29.08.2024).
7. Нагорняк І. О. Правове регулювання криптовалюти в країнах ЄС. Одеса, 2018. 47 с.
8. Дамчук А. Ю. Правове регулювання обігу віртуальних активів. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 330–332.
9. Шульга Т. М., Сікун М. В., Безручко І. О. Сучасне оподаткування віртуальних активів та перспективи його розвитку. Економіка. Фінанси. Право. 2023. № 11. С. 11–17.
10. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 1 серпня 2022 року у справі № 757/18167/22-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106414027> (дата звернення – 29.08.2024).
11. Ухвала Київського апеляційного суду від 8 грудня 2022 року у справі № 757/18167/22-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108091416> (дата звернення – 29.08.2024).
12. Кулик О. Практичні аспекти правового супроводу постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. Вісник НААУ. 2024. № 6(102). С. 34–38.

Yarotsky V.O. LEGAL RESTRICTIONS AND PROHIBITIONS REGARDING TRANSACTIONS WITH VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE

The article is devoted to highlighting the types of restrictions and prohibitions regarding transactions with virtual assets in accordance with the legislation of Ukraine and international acts ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. The author has proven that the participants of the virtual assets market are subjects of primary financial monitoring in accordance with the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction of Legalization (Laundering) of Proceeds Obtained by Crime, Financing of Terrorism and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction».

It is argued that the legal status of virtual assets has not yet been determined in Ukraine at the legislative level due to the fact that the Law of Ukraine «On Virtual Assets» has not yet entered into force. It has been proven that due to the riskiness and lack of proper legal regulation of state control over the circulation of virtual assets, the corresponding operations on the circulation of virtual assets should be subject to special financial control. The author substantiates that such an approach will correspond not only to the national interests of the state, but is also consistent with some international obligations undertaken by Ukraine on the basis of international acts. It has been proven that the unsettled taxation of operations with virtual assets increases the riskiness of such operations.

It is substantiated that, taking into account the peculiarities of the national legal system, operations with virtual assets fall under the definition of financial activity, and therefore general provisions on accounting and regulation of financial activity should be applied to such operations.

Based on the analysis of the national legislation of Ukraine in the field of regulation of financial control and some other legal acts, the author systematized restrictions and prohibitions regarding transactions with virtual assets. Some types of prohibitions and restrictions, defined by national legislation, regarding operations with the circulation of virtual assets in Ukraine are characterized.

Key words: virtual assets, electronic funds, legal restrictions, financial monitoring, anti-money laundering.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/08>**Пікуль В.П.**

кандидат юридичних наук

ВИДИ ТА АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Ця наукова стаття представляє поглиблене дослідження теоретико-практичних аспектів реалізації права на працю державними службовцями в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. У статті визначено широкий перелік проблем, що виникають у цій сфері, та надано детальну характеристику кожної з них, виходячи з результатів аналізу наукової літератури та положень чинного національного трудового законодавства.

Автором розкриваються ключові виклики, з якими стикаються державні службовці під час реалізації права на працю, зокрема, проблеми відповідності національних правових норм вимогам європейських стандартів, забезпечення соціальних гарантій, та дотримання принципів рівності і недискримінації. Окрім того, досліджуються питання правової невизначеності, що часто виникає через неузгодженість між національним та європейським законодавством.

У статті наголошується, що процес євроінтеграції вимагає від України не лише адаптації національного законодавства, але й перегляду існуючих механізмів захисту прав державних службовців, що часто є недостатньо ефективними або застарілими. В контексті реформування державного управління, автор приділяє особливу увагу впливу інституційних змін на правовий статус державних службовців, зокрема змінам у їхніх трудових правах та обов'язках, що виникають внаслідок реорганізації державних органів та введення нових управлінських практик.

Проведений аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів дозволяє автору виявити системні проблеми та запропонувати конкретні шляхи удосконалення правового регулювання права на працю державних службовців. У статті пропонуються рекомендації щодо гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема через запровадження нових нормативних актів, що враховують специфіку праці державних службовців та їхню роль у процесі євроінтеграції.

Автор підкреслює необхідність комплексного підходу до вирішення означених проблем, що включає не лише нормативні зміни, але й інституційні та соціально-економічні заходи, спрямовані на посилення правового захисту державних службовців та забезпечення їхніх трудових прав на належному рівні.

Ключові слова: державна служба, конкурс, трудові права, конституційні права, публічна служба, форми реалізації прав, посада, трудове законодавство.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві будь-яка діяльність людини є фактично повністю врегульованою нормами права. Трудова діяльність є однією із тих сфер, де якісне правове регулювання є ключовою гарантією належного дотримання прав та інтересів учасників відповідних суспільних відносин. Тому, одне із найголовніших питань, яке має бути проаналізоване нами

у процесі дослідження реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України, полягає в аналізі проблем його правового регулювання.

Державний службовець в розумінні трудового права є працівником із спеціальним правовим статусом, який відрізняється від правового статусу інших працівників тим, що врегульовується

як загальними нормами трудового законодавства, так і у спеціальному порядку за допомогою норм Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII [1]. Тож, регламентація реалізації права на працю державними службовцями відбувається із урахуванням того, що державний службовець – це працівник, який вступає в трудові правовідносини із державою для здійснення від її імені її функцій, а тому має особливі права та обов'язки, зумовлені характером державної служби. Саме тому, із однієї сторони для реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України характерні загальні проблеми трудового права, яким присвячена велика кількість праць вітчизняних науковців. Із іншої сторони, реалізація права на працю державними службовцями супроводжується низкою специфічних проблем, притаманних саме державній службі та законодавству про державну службу. Прийняття Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII дозволило остаточно оновити законодавство з питань державної служби, адже внесені законодавцем зміни торкнулись багатьох інститутів державної служби, у тому числі і порядку реалізації права на працю державними службовцями. Сьогодні зайняті на державній службі працівники наділяються широким колом правомочностей для виконання своїх трудових функцій, а також рядом додаткових гарантій у порівнянні із іншими працівниками, переважно матеріального характеру (наприклад, надбавки до заробітної плати за вислугу років, надбавки за ранг, премії, надання службового житла, надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань тощо), для компенсації тих обмежень, яких вони мають дотримуватись у процесі своєї трудової діяльності. Але наділення державних службовців додатковими гарантіями водночас обумовлює виникнення додаткових проблем правового регулювання реалізації права на працю державними службовцями, адже як свідчить наше дослідження, законодавство про державну службу все ще залишається доволі недосконалим. А тому, такі теоретико-правові та практичні проблеми реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України мають бути проаналізовані в рамках нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до наукової літератури продемонструвало, що з моменту проголошення незалежності України та затвердження службово-трудова відносин як одного із інститутів трудового права, ряд

авторів у своїх працях приділяли увагу питанню проблем реалізації права на працю державними службовцями. Відзначимо у даному контексті праці таких дослідників, як: В.А. Багрій, І.П. Греков, О.Ю. Дрозд, М.І. Іншин, М.І. Кобаль, А.Ю. Коротких, В.Л. Костюк, І.В. Кудрявцев, І.Л. Олійник, М.В. Панченко, О.В. Чурсін тощо. Втім, варто враховувати наступне: по-перше, прийняття Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII призвело до втрати актуальності ряду проблем, які раніше виділялись вітчизняними науковцями, а також до виникнення нових проблем, обумовлених недосконалістю змісту даного нормативно-правового акту; по-друге, ряд проблем, які раніше виділялись вітчизняними науковцями, так і не були вирішені із прийняттям Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII; по-третє, наразі у науковій доктрині нашої держави відсутні праці, в яких би комплексно досліджувались проблеми реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України. Все це у комплексі свідчить про важливість здійснення дослідження на задану тематику.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретична характеристика видів проблем реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. У процесі нашого аналізу наукової літератури, а також положень Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, Кодексу законів про працю України [1] та інших актів вітчизняного законодавства, ми зосередились на пошуку тих проблем, які є ключовими та які на нашу думку, мають найбільш негативний вплив на реалізацію права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України. За результатами здійсненого аналізу ми зробили висновок, що сучасний стан правового регулювання реалізації права на працю державними службовцями характеризується наявністю наступних теоретико-правових та практичних проблем:

1) встановлення в Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII норм, які стосуються реалізації права на працю державними службовцями, та які мають бланкетний характер;

2) одночасне вживання в Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII термінів «державний службовець» і «працівник

¹ Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971 р. Додаток до N 50

державного органу», та проблематика їх розмежування;

3) неможливість практичної реалізації всіх соціально-трудова гарантій державних службовців, передбачених Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII;

4) неможливість реалізації державними службовцями права на страйк, гарантованого Конституцією України всім, хто працює.

Першою, та найбільш масштабною, серед виділених нами теоретико-правових проблем реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України є наявність в Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII норм, які стосуються реалізації права на працю державними службовцями, та які мають бланкетний характер.

Погодимося із О.М. Куракіним у тому, що хоча праця державних службовців має свою специфіку, це не означає, що ця праця не повинна регулюватися трудовим правом, оскільки служіння державі є працею, трудовою діяльністю громадян [3, с. 38]. Так, частина 3 статті 5 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII передбачає, що на державних службовців може поширюватися дія норм трудового законодавства у частині відносин, не врегульованих законодавством про державну службу. Це означає, що реалізація права на працю державними службовцями здійснюється одночасно як нормами Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, так і нормами Кодексу законів про працю України та іншими актами трудового законодавства нашої держави. Із однієї сторони, такий порядок регулювання реалізації права на працю державними службовцями є позитивним, оскільки дозволяє не переважувати законодавство про державну службу нормами, які вже встановлені чинним законодавством України. Проте, із іншої сторони, погодимося із М.І. Іншиним у тому, що Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII є основним нормативно-правовим актом, який врегульовує службово-трудова відносини, а тому його значення для державних службовців є тотожним значенню Кодексу законів про працю України для всіх категорій працівників [4, с. 143]. Тому, на наше переконання, було би доцільним максимально обмежити наявність таких норм в змісті Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, та трансформувати даний нормативно-правовий акт в єдиний закон, присвячений регулюванню трудових правовідносин державних службовців.

Іншими словами, норми трудового законодавства застосовуються у двох випадках: по-перше, якщо нормами спеціальних законів не врегульовані трудові правовідносини; по-друге, якщо необхідність застосування трудового законодавства безпосередньо визначена спеціальним законом. При цьому, підкреслимо те, що для застосування виключно норм спеціальних законів для регулювання службово-трудова відносин, необхідно або взагалі не передбачати у спеціальному законодавстві можливість застосування трудового законодавства, або ж прямо заборонити таку можливість.

Отже, із урахуванням здійсненого нами аналізу, вирішення даної проблеми вбачаємо у внесенні комплексних змін до Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, та трансформації його у єдиний нормативно-правовий акт, яким врегульовуються службово-трудова відносини у нашій державі.

Наступна виділена нами теоретична проблема полягає в одночасному вживанні у Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII термінів «державний службовець» і «працівник державного органу», та проблематиці їх розмежування.

Так, погодимося із І.Л. Олійник у тому, що основи правового статусу будь-якого суб'єкту закріплені у термінології, визначеної законодавством [5, с. 218]. Основи правового статусу державного службовця, як суб'єкта трудового права, закріплені в частині 2 статті 1 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, в якій державний службовець визначений, як «громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби».

Аналізуючи дану дефініцію, першочергово звернемо увагу на те, що термін «службовець» визначається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, як «той, хто займається розумовою чи фізичною працею, пов'язаною не з виробництвом, а з обслуговуванням когонебудь» [6, с. 1346]. Тобто, у загальнотеоретичному розумінні, службовець є працівником, трудові функції якого характеризуються певною специфікою, пов'язаною із вчиненням однією особою дій на користь та в інтересах іншої особи.

Обслуговування може здійснюватись як інтелектуально, так і з застосуванням фізичної праці, втім коли ми ведемо мову про державних службовців, погодимось із А.Г. Кабанцем у тому, що державні службовці, як правило, зайняті розумовою працею [7, с. 48]. Як свідчить аналіз наукової літератури, такий підхід до розуміння сутності поняття «службовець» обумовлений специфікою радянського права. Українське законодавство про працю в радянський період оперувало такими поняттями, як «робітники» і «службовці». Вважалося, що службовцями є працівники нефізичної і розумової праці, які отримують фіксовану заробітну плату. Тому, в радянських кодексах про працю, у тому числі й чинному на сьогодні Кодексі законів про працю України, вживались терміни «керівники», «робітники» та «службовці» [5, с. 218]. З метою уніфікації цих понять, Закон УРСР «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході республіки до ринкової економіки» від 20.03.1991 № 871 [8] замінив ці терміни узагальненим терміном «працівники», але менше з тим, в законодавстві про працю до цих пір вживаються різні терміни для позначення осіб, які виконують трудові функції.

«Працівник» є найбільш загальним поняттям, яке позначає будь-яку особу, яка перебуває у трудових відносинах та заробляє на власне існування своєю працею. Також в Кодексі законів про працю України наявні такі терміни, як «робітник», тобто особа, що здійснює фізичну працю, і «службовець», як особа, що здійснює працю від імені та в інтересах держави. Водночас, в Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII також вживаються інші терміни для позначення працівників державних органів, при цьому сутність не кожного із них є розкритою у змісті цього нормативно-правового акту, але які необхідно розрізняти. Сьогодні, першочергово, державний службовець є працівником, який виконує завдання і функції держави. Така концепція знаходить свою підтримку і в науковій літературі. Наприклад, О.М. Куракін визначає державного службовця, як працівника, що виконує організаційно-розпорядчі та консультативно-дорадчі функції в межах компетенції державних органів, установ, організацій [3, с. 38]. Тобто, вітчизняний законодавець, на відміну від радянського, акцентує увагу не на тому, який вид праці здійснюється державними службовцями, а на тому, що праця здійснюється від імені та в інтересах держави в межах компетенції певного державного органу.

Отже, ми встановили, що по суті державний службовець, є працівником державного органу, який виконує специфічну трудову функцію, пов'язану із здійсненням встановлених для його посади повноважень, за що він отримує заробітну плату від держави. В статті 2 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII законодавець надав визначення таким поняттям, як «безпосередній керівник», «керівник державної служби» та «суб'єкт призначення». Кожна із цих осіб по суті є державним службовцем, який виконує специфічні функції. Тобто, в широкому розумінні, державні службовці поділяються на керівників та інших державних службовців, які займають визначені посади державної служби. І керівників, і державних службовців, і працівників органів державної влади, інших державних органів, їх апаратів, які не є державними службовцями, можна окреслити єдиним терміном – «працівник державного органу». Але водночас, поняття «державний службовець» має значно вужче значення та використовується для позначення лише окремих працівників, які обіймають відповідну посаду державної служби. Погодимось із І.Л. Олійник у тому, що застосування до державних службовців поняття «працівники», яке використовується у трудовому праві відносно усіх осіб, які заробляють на своє життя працею, є юридично некоректним [5, с. 218]. Але в той самий час, варто враховувати, що в змісті Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII законодавець вживає термін «працівник державного органу», не пояснюючи при чому відмінність таких працівників від державних службовців, а в деяких випадках прямо синонімізуючи даний термін із державними службовцями.

Для прикладу, визначаючи у частині 1 статті 2 цього нормативно-правового акту термін «керівник державної служби», законодавець відносить до його посадових обов'язків «організацію роботи інших працівників у цьому органі». Підкреслимо, що в даному контексті мова йде не про державних службовців та інших працівників, а лише про працівників. Тобто, у такий спосіб законодавець під терміном «працівник» узагальнив усіх осіб, які працюють в певному державному органі.

В цій же статті законодавець визначив термін «функції з обслуговування», як діяльність працівників державного органу, яка не передбачає здійснення повноважень, безпосередньо пов'язаних з виконанням завдань і функцій держави. Звернемо увагу на наступні моменти. По-перше, якщо в радянському праві панувала концепція, згідно

якої функції з обслуговування здійснювались службовцями, то Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII передбачає, що обслуговування здійснюється працівниками державного органу, а не державними службовцями. По-друге, підкреслено, що здійснення повноважень з обслуговування є відділеним від виконання завдань і функцій держави.

Тож, із урахуванням всього вищенаведеного, вважаємо, що вітчизняне законодавство потребує роз'яснення того, хто є працівниками державного органу та хто є працівниками державного органу, які не є державними службовцями. Відповідні зміни мають бути внесені до Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII.

Перша серед виділених нами практичних проблем реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України полягає в неможливості практичної реалізації всіх соціально-трудова гарантій державних службовців, передбачених Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII.

Першочергово варто підкреслити, що з моменту прийняття першої редакції Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 № 3723-XII [9] і до прийняття Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII у чинній редакції, соціально-трудова гарантії державних службовців зазнали суттєвих змін, при чому переважно в сторону їх звуження. Для прикладу, в частині 1 статті 36 першої редакції Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 № 3723-XII передбачалось, що державні службовці, які займають посади першої – четвертої категорій, мають право на першочергове встановлення квартирних телефонів, а усі державні службовці, які потребували поліпшення житлових умов, могли претендувати на земельну ділянку та безвідсотковий кредит на строк до 20 років для індивідуального і кооперативного житлового будівництва або для придбання квартир чи індивідуальних жилих будинків. Очевидно, що в чинному Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII такі соціально-трудова гарантії відсутні.

Але в той самий час, навіть не всі із тих соціально-трудова гарантій, які наявні в чинному Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, можуть бути реалізовані на практиці. В першу чергу, ми маємо на увазі одну із гарантій соціально-побутового забезпечення державних службовців, закріплену в статті 54 – гарантію, згідно якої державному службовцю у випад-

ках і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України, може надаватись службове житло. Проте, такий порядок Кабінетом Міністрів України так і не прийнято станом на кінець 2021 року, при тому що дана гарантія з'явилась у змісті даного нормативно-правового акту ще в 2015 році. Також у даному контексті відзначимо, що порядки забезпечення надання державним службовцям іншими соціально-трудова гарантіями Кабінетом Міністрів України були прийняті – передусім, маємо на увазі Порядок надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань [10]. Іншими словами, чинним законодавством передбачено, що надання державним службовцям службового житла має врегульовуватись спеціальним порядком, прийнятим Кабінетом Міністрів України, і такий порядок на сьогодні не прийнято.

Таким чином, зробимо висновок, що проблема неможливості практичної реалізації всіх соціально-трудова гарантій державних службовців, передбачених Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, могла би бути вирішена у частині регламентації Кабінетом Міністрів України випадків і порядку надання державним службовцям службового житла шляхом прийняття Кабінетом Міністрів України відповідної постанови, на кшталт того, як це було здійснено в Постанові Кабінету Міністрів України від 18.07.2012 № 681 [11].

Наступною практичною проблемою реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України є неможливість реалізації державними службовцями права на страйк, гарантованого Конституцією України [12] всім, хто працює.

Так, стаття 44 Конституції України встановлює, що кожен, хто працює, має право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, але при цьому заборона страйку можлива на підставі закону. Одним із таких законів, який встановлює заборону страйку, є Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, частина 5 статті 10 якого встановлює, що державний службовець не має права організувати і брати участь у страйках. Як нами встановлено раніше у даній роботі, державна служба є специфічним різновидом трудових правовідносин, а тому було би логічно поширити і на них право на страйк. Втім, наразі державні службовці із огляду на зміст частини 5 статті 10 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII підпадають під виняток, передбачений Основним Законом.

Разом із тим, погодимось із М.І. Кобалем у тому, що позбавлення державних службовців права на страйк, гарантованого статтею 44 Конституції України усім працюючим, можна розглядати як суперечність змісту законодавства про працю засадам конституційного ладу в Україні [13, с. 100–101]. Перш за все, підкреслимо, що дана заборона стосується лише державних службовців, але при цьому не поширюється на осіб, які працюють в державному органі, але не здійснюють повноважень, безпосередньо пов'язаних з виконанням завдань і функцій держави. Тобто, на практиці має місце ситуація, коли частина працівників державного службовця має право на страйк, а інша частина не має такого права.

Окрім цього, право на страйки гарантується рядом міжнародних нормативно-правових актів, зокрема пунктом «d» частини 1 статті 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [14]. Зазначимо, що в даній нормі мова йде про здійснення даного права «відповідно до законів кожної країни», але при не зазначена можливість обмежувати це право для певних категорій громадян. Так само, стаття 6, пункт 4 Європейської соціальної хартії (переглянутої) [15], ратифікованої Україною 21 грудня 2006 року [16], встановлює, що право на страйк може регулюватись кожною країною законодавчим шляхом, а також обмежуватись кожною країною за умови, якщо такі обмеження необхідні в демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших людей або для захисту державних інтересів, національної безпеки, здоров'я людей чи моралі. Частина 2 статті G Хартії встановлює, що будь-які обмеження, які дозволяються Хартією, можуть застосовуватись тільки з метою, з якою вони передбачені, і у даному контексті підкреслимо, що частина 5 статті 10 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII не роз'яснює таку мету.

В той час, як в європейських державах поступово відбуваються процеси стирання різниці у правовому

статусі різних категорій працівників, в Україні державні службовці все обмежуються в ряді конституційних гарантій (зокрема, в праві на страйк), на них покладаються додаткові зобов'язання (зокрема, передбачені Законом України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII [17]), і при цьому вони несуть підвищену відповідальність за виконання покладених на них повноважень. Тому, зробимо висновок, що тенденція до зближення змісту Кодексу законів про працю України та Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII має бути продовжена, а одним із шляхів до удосконалення реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України на нашу думку, є надання державним службовцям права організувати та брати участь у страйках для захисту їх трудових прав.

Тож, вирішення проблеми, яка полягає у неможливості реалізації державними службовцями права на страйк, гарантованого Конституцією України всім, хто працює, вбачаємо у внесенні відповідних змін до статті 10 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, та наданні державним службовцям, як особам які у процесі службової діяльності реалізують право на працю, права на страйк.

Висновки. Підсумовуючи дослідження теоретико-правових та практичних проблем реалізації права на працю державними службовцями в умовах євроінтеграції України, зробимо висновок про те, що у цілому сучасний стан законодавства є неоднозначним. Із однієї сторони, до вітчизняного законодавства вносяться регулярні зміни, і як наслідок, в Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII службово-трудова відносина врегульовані значно досконаліше, ніж це здійснювалось Законами України «Про державну службу» від 16.12.1993 № 3723-XII та від 17.11.2011 № 4050-VI. Із іншої сторони, на даний момент очевидним є те, що ряд фундаментальних проблем до цих пір є притаманними регулюванню реалізації права на працю державними службовцями.

Список літератури:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. ст. 43.
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971 р. Додаток до N 50.
3. Куракін О. М. Трудові правовідносини в сфері державної служби: теоретико-правова характеристика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 4. С. 36–40.
4. Іншин М. Основні права державного службовця як працівника. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 140–146.
5. Олійник І. Л. Теоретико-правовий огляд понятійно-категоріального апарату «державний службовець», «посадова особа», «керівник». *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 217–221.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографі: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко]. К. : Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
7. Кабанець А. Г. . Державна служба. Харків : Вид. ХНЕУ, 2004. 176 с.
8. Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході до ринкової економіки: Закон України від 20.03.1991 № 871-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. N 23. ст. 267.
9. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. N 52. ст. 490.
10. Про затвердження Порядку надання державним службовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2016 № 500. *Офіційний вісник України*. 2016 р. № 65. стор. 44. стаття 2191. код акта 82810/2016
11. Про надання державним службовцям службового житла, а також компенсації витрат на проживання та інших витрат у зв'язку з тимчасовим переведенням на іншу посаду державної служби до іншого населеного пункту: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2012 № 681. *Офіційний вісник України*. 2012 р. № 57. стор. 19. стаття 2287. код акта 62774/2012
12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
13. Кобаль М.І. Особливості сучасного стану правового регулювання забезпечення трудових прав державних службовців в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник публічного та приватного права: трудове право; право соціального забезпечення*. Вип. 2, ч. 4. 2016, С. 97–101.
14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 20.10.2023 року)
15. Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ від 03.05.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 2007 р. № 51. стор. 2096.
16. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. N 43. ст. 418.
17. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. ст. 2056.

Pikul V.P. TYPES AND ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF EXERCISING THE RIGHT TO WORK BY CIVIL SERVANTS UNDER UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

This scientific article presents an in-depth study of the theoretical and practical aspects of the implementation of the right to work by civil servants in the context of European integration processes in Ukraine. The article defines a wide list of problems arising in this area and provides a detailed description of each of them, based on the results of the analysis of scientific literature and the provisions of the current national labor legislation.

The author reveals the key challenges that civil servants face during the implementation of the right to work, in particular, the problems of compliance of national legal norms with the requirements of European standards, provision of social guarantees, and compliance with the principles of equality and non-discrimination. In addition, the issue of legal uncertainty, which often arises due to inconsistencies between national and European legislation, is explored.

The article emphasizes that the process of European integration requires Ukraine not only to adapt national legislation, but also to review the existing mechanisms for protecting the rights of civil servants, which are often insufficiently effective or outdated. In the context of public administration reform, the author pays special attention to the impact of institutional changes on the legal status of civil servants, in particular to changes in their labor rights and duties arising from the reorganization of state bodies and the introduction of new management practices.

The analysis of scientific literature and regulatory legal acts allows the author to identify systemic problems and propose concrete ways of improving the legal regulation of the right to work of civil servants. The article offers recommendations on the harmonization of national legislation with European standards, in particular through the introduction of new normative acts that take into account the specifics of the work of civil servants and their role in the process of European integration.

The author emphasizes the need for a comprehensive approach to the solution of these problems, which includes not only regulatory changes, but also institutional and socio-economic measures aimed at strengthening the legal protection of civil servants and ensuring their labor rights at the appropriate level.

Key words: public service, competition, labor rights, constitutional rights, public service, forms of exercising rights, position, labor legislation.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/09>

Балюк Г.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Пахолок Ю.П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ, ЯКІ ОБУМОВЛЮЮТЬ ПРИЙНЯТТЯ СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ ТА ВІДРОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ЩО ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ

У статті охарактеризовано основні правові проблеми, які обумовлюють прийняття Стратегії подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення. Зокрема, було визначено особливості радіаційної ситуації на територіях, які зазнали радіоактивного забруднення. Проаналізовано законодавство, яке регулює відносини стосовно правового режиму територій і соціального захисту громадян, які зазнали впливу радіації внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції. Досліджено особливості правового регулювання та принципи зонування вказаної території. У статті також авторами зазначено, що аварія на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 року призвела до широкомасштабного радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища. За минулі майже 40 років радіологічна ситуація на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, змінилася, у першу чергу, за рахунок природних процесів розпаду основних дозоутворюючих радіонуклідів, що обумовлює фактичне зменшення площі територій з радіаційно небезпечними і радіоактивно забрудненими землями, а також населених пунктів з дозою опромінення населення понад 1 мЗв. Автори дійшли до висновку щодо необхідності підготовки проекту і прийняття на рівні Верховної Ради України нової Стратегії, яка б містила стратегічні цілі та показники їхнього досягнення, завдання, спрямовані на досягнення поставлених цілей, етапи їхнього виконання, а також очікуванні результати. Крім того, визначено, що відсутність мотивації місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до подальшого поліпшення радіологічної ситуації та правового механізму повернення земель у господарський обіг, на жаль, унеможливує повернення життя на цих територіях до нормальних за радіологічними показниками умов.

Ключові слова: ядерне законодавство, правовий режим, радіоактивно забруднені території, радіаційний контроль, зонування території, Чорнобильська катастрофа.

Постановка проблеми. Людство залишило ХХ століття суттєво іншим у порівнянні з тим, яким воно його прийняло. Найважливішою рисою нових проблем і викликів, які постають перед ним, стає глобалізація. Зміни, які відбуваються на планеті все більш гостро торкаються життєвих інтересів людини і викликають у неї все більшу

тривогу. Результати господарської активності людини уже стали глобально відображатися на середовищі її перебування, яке виявилось надзвичайно залежним від техногенного впливу.

До вищезгаданих проблем належать і наслідки, які пов'язані з Чорнобильською катастрофою, що сталася 26 квітня 1986 року в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та прикладні аспекти правового регулювання подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення розглядаються у працях таких науковців як Г.І. Балюк, Т.Г. Ковальчук, А.О. Матвійчук, Л.Г. Мельник, О.В. Сушик, М.В. Шульга та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей правового режиму території, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення правового механізму повернення земель у господарський обіг.

Виклад основного матеріалу. Для України, держави, яка з 1986 року потерпає від наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, завдання захисту життя і здоров'я громадян від впливу іонізуючого випромінювання, охорона навколишнього природного середовища від радіоактивного забруднення від забруднення, радіоактивного, зокрема, є актуальними [1, с. 94]. Ці завдання стають ще більш зрозумілими, якщо взяти до уваги той факт, що характерною рисою сучасного етапу соціально-економічного розвитку України є подальше використання властивостей ядерної енергії. Наслідки цього процесу не обмежуються сферою науки, техніки, медицини, а знаходять своє відображення в найрізноманітніших сферах життя, зокрема, в ядерній енергетиці, і потребують управління з боку держави і регулювання нормами права. При цьому ми не можемо забувати про те, що вже третій рік в Україні йде повномасштабна війна з РФ, яка постійно тероризує не лише Україну, а й усе людство – ядерним шантажем. Так, в результаті військових дій в Україні вилучено з господарського обігу величезну кількість земель сільськогосподарського призначення, а отже, на порядок денний постає питання щодо повернення в господарський обіг земель, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Ретроспективний огляд радіаційної ситуації сьогодні на територіях, які зазнали радіоактивного забруднення характеризується наступними особливостями:

1) значно (в десятки-сотні разів, у порівнянні з весною/літом 1986 року) знизилась як потужність дози радіації в повітрі, так і вміст радіонуклідів в сільськогосподарських харчових продуктах. Природними механізмами такого зниження

став радіоактивний розпад короткоживучих радіонуклідів, міграція довгоживучих радіонуклідів у глибину ґрунту і зв'язування радіонуклідів у ґрунтових структурах. Крім того, відіграли свою роль інтенсивні заходи радіаційного захисту та реабілітації, які були проведені в Україні;

2) у результаті радіоактивного розпаду довгоживучих радіонуклідів площа території з високою щільністю забруднення зменшилась в середньому у півтора-два рази, внаслідок чого значна частина земель, виведених із обігу, може, на нашу думку, бути повернута в господарське використання;

3) у той же час, вміст Cs-137 в ряді природних харчових продуктах (лісові гриби і ягоди, дичина, озерна риба) знизився за минулі роки значно менше і на сьогодні значно перевищує вміст радіації у сільськогосподарських продуктах, вироблених на тих же територіях, а не рідко і допустимий рівень;

4) у даний час, потужна доза радіації як в повітрі, так і вміст радіонуклідів в рослинних і тваринних продуктах майже повністю визначаються наявністю в навколишньому природному середовищі Cs-137. Вклад другого за значимістю довгоживучого радіонукліда Sr-90 у вмісті радіонуклідів в біосфері і в дозі опромінення населення не перевищує декількох відсотків. Радіологічна роль ізотопів плутонію в постчорнобильській ситуації незначна;

5) починаючи з 1990-х років як потужність дози радіації в повітрі, так і вміст радіонуклідів в харчових продуктах змінюється повільно: з періодами зменшення від декількох років на початку 1990-х років до 10–20 років у даний час, це пояснюється завершенням розпаду радіонуклідів із середніми періодами напіврозпаду, включаючи Cs-134 з періодом напіврозпаду біля двох років, уповільненням міграції і досягненням рівноваги в обміні радіонуклідів в ґрунті [2, с. 78].

Слід зазначити, що на сьогодні в Україні напрацьовано досить розгалужене законодавство, яке регулює відносини стосовно правового режиму територій і соціального захисту громадян, які зазнали впливу радіації внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС. Зокрема прийняті такі закони: Конституція України [3] (ст. ст. 3, 13, 16, 50), закони України: «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР [4], «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року № 255/95-ВР [5], «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого

1991 року № 791а-ХІІ [6], «Про статус і соціальних захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ [7] та ряд інших. Крім того, прийняті такі підзаконні нормативно-правові акти: наказ Міністерства охорони здоров'я України, Головного державного санітарного лікаря України «Про введення в дію Державних гігієнічних нормативів «Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97)» від 1 грудня 1997 року № 62 [8] та наказ Міністерства охорони здоров'я України «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України» від 2 лютого 2005 року № 54 [9].

У національному законодавстві існує принцип зонування територій. Історично склалося так, що до територій, які зазнали радіоактивного забруднення, використовується щільність забруднення радіонуклідами Cs-134 та Sr-90, та ізотопами плутонію, які були викинуті в результаті Чорнобильської аварії. Ця величина значної мірою визначає дозу опромінення населення, особливо дозу зовнішнього опромінення, однак, внаслідок сильного впливу на дозу внутрішнього опромінення природних і соціально-демографічних факторів (властивостей ґрунту, харчові звички населення і т. д.) щільність забруднення ґрунту радіонуклідами, на нашу думку, недостатня для коректної оцінки дози і відповідного радіаційного ризику.

В якості додаткового радіологічного критерію у вітчизняному законодавстві використовуються тимчасові або постійні нормативи концентрації Cs-134 та Sr-90 в харчових продуктах, в сільськогосподарській продукції і продуктах лісового господарства. Ці критерії використовуються для бракування партій продукції і, таким чином, для зниження дози внутрішнього опромінення населення.

Стосовно опромінення населення у віддалені строки постчорнобильська ситуація відноситься міжнародними органами (Міжнародною комісією радіаційного захисту (далі – МКРЗ) та Міжнародним агентством з атомної енергії (далі – МАГАТЕ)) до ситуацій існуючого опромінення. Для захисту населення від існуючого опромінення застосовуються принципи обґрунтування втручання і оптимізації заходів захисту і реабілітації. Принцип нормування (дотримання межі дози) до існуючого опромінення не застосовується, оскільки не завжди він може бути застосований.

Принцип обґрунтування означає, що заходи захисту і реабілітації повинні приносити більше вигоди, ніж шкоди. Вигода включає зниження дози опромінення і обумовленого ним ризику для

здоров'я, зняття обмежень господарської діяльності та ін. Серед складових шкоди враховується вартість захисних/реабілітаційних заходів, дози персоналу, який їх здійснював і т. п. Оптимізація означає, що повинні бути прийняті ті заходи захисту та реабілітації, які в ситуації опромінення, що розглядається приносять переважно вигоду над шкодою з врахуванням соціальних і економічних факторів. У 2007 році МКРЗ у виданій нею базовій публікації МКРЗ-103, а також МКРЗ-111 встановила для існуючих ситуацій опромінення населення референтні рівні дози в діапазоні від 1 до 20 мЗв рік або відповідні похідні рівні (потужність дози опромінення в повітрі, концентрація радіонуклідів в харчових продуктах і т. п.), як критерії для оптимізації захисту [10].

Таким чином, референтний рівень дози не замінює дозову межу або її частину, так звану «граничну дозу», які застосовуються в ситуаціях планованого опромінення, а служить для визначення реальних можливостей радіаційного захисту в конкретній ситуації існуючого опромінення, а також для вибору пріоритетів у застосування заходів захисту і реабілітації.

Радіологічна реабілітації населеної території (населених пунктів з ареалом проживання), яка зазнала радіоактивного забруднення полягає у застосуванні заходів довгострокової дії, які спрямовані на оптимізацію радіаційного захисту населення і виробництво продукції, яка відповідає радіологічним стандартам.

Не дивлячись на основні досягнення реабілітації населених пунктів і сільськогосподарських угідь, за майже сорок років після Чорнобильської катастрофи, населення декількох сотень населених пунктів України продовжує отримувати середні річні дози «чорнобильської» радіації, які перевищують 1 мЗв. У цих же населених пунктах частина сільськогосподарської та лісової продукції, яка виробляється містить радіонукліди (концентрації Cs-134 та Sr-90) в концентраціях, які є вищими чинних національних гігієнічних нормативів. Подальше природне зниження дози у населення і вміст радіонуклідів в продуктах відбувається досить повільно.

Одним із провідних напрямків реабілітації територій, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, на нашу думку, є відновлення сільського господарства, яке має виробляти безпечну продукцію, а також продукцію лісового господарства. Реабілітація населених територій залишається складною постчорнобильською проблемою, так як вимагає

не лише радіологічних, але і економічних, демографічних і соціально-оздоровчих заходів.

Повернення раніше відчужених за радіологічним фактором територій у господарське користування (головним чином – сільськогосподарське) можливе після покращення радіаційної обстановки, тобто зниження потужності дози в повітрі і вмісту радіонуклідів у виробленій сільськогосподарській продукції до допустимих рівнів.

Після Чорнобильської катастрофи з найбільш забруднених радіонуклідами територій в Україні 4,2 тисячі км², включаючи також 2 тисячі км² за межами 30-ти кілометрової зони відчуження ЧАЕС, було виселено населення і там була припинена традиційна господарська діяльність. Ці землі отримали офіційний статус відчужених. На нашу думку, видається доцільним відновити сільськогосподарське виробництво на територіях, які були раніше відчужені за радіаційним фактором при виконанні наступних радіологічних умов:

- для виробництва харчових і сировинних продуктів, які задовольняли б гігієнічні нормативи не вимагається подальша реабілітація чи застосування захисних заходів із короткостроковим ефектом (наприклад, регулярна здача ферроцину худоби);

- забезпечення радіаційної безпеки працюючих на територіях, повернутих в господарську діяльність, а також працюючих з продукцією, яка там виробляється.

Поряд з радіологічними факторами вирішальну роль у поверненні забруднених територій в господарське користування також відіграють соціальні та економічні фактори. Серед перших найважливішим є відношення населення до цього процесу, можливість організації виробництва у розумінні наявності працівників необхідної кваліфікації, можливість організації роботи у постійному або вахтовому режимі і т. д. Серед економічних факторів вирішальним буде рентабельність виробництва з урахуванням додаткових затрат на їх відновлення, на радіаційний контроль і т. п.

Для впровадження будь-яких реабілітаційних заходів на радіаційно забруднених землях з метою їх повернення у господарський обіг необхідно, передовсім, володіти актуальною інформацією стосовно характеристик самих земель та їх радіоекологічного стану. Слід використовувати сучасні розрахунково-прогнозні методи для визначення рівня радіонуклідного забруднення території та продукції, що передбачає попереднє проведення натурних досліджень з метою отримання необхідної кількості вихідних даних. При цьому

дослідження повинно бути якомога більше системним і комплексним. У дослідженнях на значній території доцільно, як підкреслюється в юридичній літературі, застосовувати такі інструменти як екологічне картографування (і застосуванням ГІС-технологій) та математичне моделювання. Такий системний підхід до об'єкту картографічного моделювання дає можливість визначити коло питань, які безпосередньо стосуються радіоекологічної ситуації [11, с. 108].

У рамках сучасної міжнародної класифікації повернення раніше відчужених за радіологічним фактором територій в господарське використання є модифікацією ситуації існуючого опромінення, оскільки джерело опромінення, як і раніше, перебуває в навколишньому середовищі, і можливості управління ним обмежені. У випадку повернення населення на раніше відчужені території основним принципом захисту є його оптимізація, з урахування встановленої для даної ситуації референтної дози у населення.

Можливе повне або часткове повернення в господарське використання раніше відчужених за радіаційним фактором територій: при частковому поверненні можливе ведення окремих видів господарств протягом певного періоду часу; при обов'язковому – дотримання норм радіаційної безпеки; повне повернення передбачає зняття радіологічних обмежень на землекористування, проживання населення і будь-які форми його діяльності. На перших етапах повернення в господарське користування територій може бути частковим з поступовим скороченням радіологічних обмежень.

Черговість повернення територій в господарське користування, на нашу думку, має базуватися на радіаційній обстановці, яка склалася і виду запланованої діяльності з використанням національної нормативно-правової бази.

При поверненні відчужених земель в сільськогосподарське виробництво пріоритет має бути відданий територіям, які прилягають до земель, що використовуються в господарському виробництві, з високою врожайністю. Перспективними напрямками господарського використання відчужених земель, які частково повертаються в господарську діяльність, може стати створення заповідників, заказників, заліснення, випасання худоби та виробництво кормів для молодняка худоби, продовольство, вирощування саджанців плодкових дерев, видобування корисних копалин, насінництво і т. п.

На нашу думку, Україні доречно вивчити досвід зарубіжних держав щодо повернення в госпо-

дарський обіг радіоактивно забруднених земель. У тому числі позитивний досвід Японії, яка зазнала жахливої ядерної катастрофи у 2011 році на атомній електростанції Фукусіма-1. Японія має чітку стратегію подолання наслідків аварії, розписану по роках і рік від року її коригує, попри це, Японія рухається за нею, і ще до повномасштабного вторгнення РФ вже випереджала Україну щодо подолання наслідків аварії [12].

Наприклад, у Японії розроблено Стратегію подолання наслідків аварії на атомній станції у префектурі Фукусіма до 2026, 2036, 2046, 2056 років, що послідовно реалізується. В Україні Концепція відродження зони ЧАЕС діяла з 2012 до 2017 року, а підготовлений проект Стратегії на 2021–2030 роки, який мав на меті визначення головних напрямів розвитку територій зони відчуження, які спрямовані на покращення рівня екологічної безпеки та збереження природних багатств, матеріальних, духовних і культурних цінностей, а також забезпечення біорізноманіття її екосистеми та повернення окремих територій зони відчуження у господарський обіг. Однак зазначений проект Стратегії, на жаль, не було затверджено [13, с. 306].

Застосування заходів реабілітації має стати основним засобом, який дозволить скоротити час повернення відчужених територій в господарське користування, розширити масштаби і спрямованість їх використання. У той же час, повернення відчужених територій в господарське користування ускладнюється наступними обставинами:

1) на цих територіях знищена інфраструктура (дороги, меліоративні системи, енергозабезпечення, електрозабезпечення і т. п.);

2) на бувших сільськогосподарських угіддях відбувається природне заліснення, повторне заболочування, деградація ґрунтів т. п.;

3) відсутність законодавчого механізму зміни правового режиму радіоактивно забруднених територій.

Втім, наразі у зоні відчуження вже вдалося відновити радіаційний контроль на контрольно-пропускних пунктах, ліцензійну діяльність підприємств щодо поводження з радіоактивними відходами та частково відновити втрачену техніку. Загальний план відновлення зони відчуження, розроблений Державним агентством України з управління зоною відчуження спільно з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів, складається з дев'яти пунктів, розрахований на 225 мільйонів євро. Він передбачає, зокрема, розмінування всієї території, віднов-

лення інфраструктури, втраченої протипожежної, комп'ютерної та офісної техніки, а потім – створення наукового хабу на території зони. Разом з тим необхідно, на нашу думку, прискорити напрацювання нормативно-правових механізмів повернення до господарського обігу радіаційно забруднених земель [14].

Висновки:

1. Аварія на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 року призвела до широкомасштабного радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища. За минулі майже 40 років радіологічна ситуація на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, змінилася, у першу чергу, за рахунок природних процесів розпаду основних дозоутворюючих радіонуклідів, що обумовлює фактичне зменшення площі територій з радіаційно небезпечними і радіоактивно забрудненими землями, а також населених пунктів з дозою опромінення населення понад 1 мЗв.

2. Водночас, залишаються десятки населених пунктів, де доза опромінення та/або рівні вмісту радіонуклідів у основних продуктах харчування перевищують встановлені державні гігієнічні нормативи. Свого часу частину територій зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення було вилучено з господарського обігу не за радіологічним, а за соціально-економічними факторами. У зв'язку із істотними позитивними змінами радіологічної ситуації межі цих зон, на нашу думку, мають бути переглянуті. Особливо гостро така необхідність відчувається в період продовження повномасштабної агресії РФ в Україні, коли мільйони гектарів сільськогосподарських угідь залишаються замінюваними.

3. Відносини, які склалися в сфері регулювання подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення регулюються на сьогодні наступними нормативно-правовими актами: Конституція України (ст. 50), законами України: «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР, «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року № 255/95-ВР, «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року № 791а-ХІІ, «Про статус і соціальних захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ та інші.

4. Відсутність мотивації місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до подальшого поліпшення радіологічної ситуації і правового механізму повернення земель у господарський обіг, на жаль, унеможливило повернення життя на цих територіях до нормальних за радіологічними показниками умов.

Зазначені зміни потребують відповідного відображення у чинних вітчизняних нормативно-правових актах.

5. Разом із тим, на нашу думку, для подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи вимагає підготовки проекту і прийняття його на рівні Верховної Ради України нової Стратегії, яка б містила стратегічні цілі та показники їх досягнення, завдання, спрямовані на досягнення поставлених цілей, етапи їх виконання, а також очікуванні результати.

Список літератури:

1. Балюк Г.І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні. К.: Віопол, 1997. 196 с.
2. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г. Правове регулювання відносин щодо забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Випуск 83: частина 2. С. 75–83. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/13-1.pdf> (дата звернення 14.08.2024).
3. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 14.08.2024).
4. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 14.08.2024).
5. Про поводження з радіоактивними відходами: Закон України від 30 червня 1995 року № 255/95-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 14.08.2024).
6. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року № 791а-ХІІ. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12> (дата звернення 14.08.2024).
7. Про статус і соціальних захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (дата звернення 14.08.2024).
8. Про введення в дію Державних гігієнічних нормативів «Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97): наказ Міністерства охорони здоров'я України, Головного державного санітарного лікаря України від 1 грудня 1997 року № 62. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-06> (дата звернення 14.08.2024).
9. Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 2 лютого 2005 року № 54. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05> (дата звернення 14.08.2024).
10. International Commission on Radiological Protection. URL: <https://www.icrp.org/> (дата звернення 14.08.2024).
11. Шульга М.В. Особливості правового режиму земель, що зазнали радіоактивного забруднення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 66. С. 106–110. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc66/24.pdf> (дата звернення 14.08.2024).
12. Лисиченко Г. Атомна індустрія України (Експертний огляд). 2017. URL: https://network.bellona.org/content/uploads/sites/3/2017/12/АТОМ_UKR_site2.pdf (дата звернення 14.08.2024).
13. Шульга М.В. Особливості правового регулювання повернення до господарського обігу радіоактивно забруднених земель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 304–309. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/69.pdf (дата звернення 14.08.2024).
14. Офіційний сайт Державного агентства України з управління зоною відчуження. URL: <https://dazv.gov.ua> (дата звернення 14.08.2024).

Balyuk G.I., Pakholok Yu.P. LEGAL PROBLEMS CAUSING THE ADOPTION OF THE STRATEGY FOR OVERCOMING THE CONSEQUENCES OF THE CHORNOBYL DISASTER AND THE REVIVAL OF THE TERRITORIES EXPERIENCING RADIOACTIVE CONTAMINATION

The article describes the main legal problems that determine the adoption of strategies for overcoming the consequences of the Chornobyl disaster and the revival of territories that have undergone radioactive contamination. In particular, the peculiarities of the radiation situation in the territories that were exposed to radioactive contamination were determined. The legislation, which regulates relations regarding the legal regime of territories and social protection of citizens who were exposed to radiation as a result of the disaster at the Chornobyl nuclear power plant, is analyzed. Peculiarities of legal regulation and principles of territorial zoning have been studied. In the article, the authors state that the accident at the Chornobyl NPP on April 26, 1986 led to large-scale radioactive contamination of the natural environment, over the past almost 40 years, the radiological situation in the territories exposed to radioactive contamination as a result of the Chornobyl disaster has changed, primarily due to natural of the decay processes of the main dose-forming radionuclides, which causes the actual reduction of the area of territories with radiation-hazardous and radioactively contaminated lands, as well as settlements with a population radiation dose of more than 1 mSv. The authors came to conclusions regarding the need to prepare a project and adopt it at the level of the Verkhovna Rada of Ukraine of a new Strategy, which would contain strategic goals and indicators of their achievement, tasks aimed at achieving the set goals, stages of their implementation, as well as expected results. In addition, it was determined that the lack of motivation of local executive bodies and local self-government bodies to further improve the radiological situation and the legal mechanism for returning land to economic circulation unfortunately makes it impossible to return life in these territories to normal conditions according to radiological indicators.

Key words: nuclear legislation, legal regime, radioactively contaminated territories, radiation control, territory zoning, Chornobyl disaster.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.998.85

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/10>

Кожевников А.Ю.

адвокат

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ В ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПРАВАХ

Наукова стаття присвячена дослідженню питання судового контролю за виконанням судових рішень у публічно-правових справах. У сучасній правовій системі України це питання набуває особливого значення, оскільки ефективність судового контролю безпосередньо впливає на забезпечення верховенства права та справедливості. Стаття аналізує правові норми, які регулюють цей процес, виявляє проблеми та прогалини в чинному законодавстві, а також досліджує практичні аспекти виконання судових рішень державними органами.

У статті констатується, що існуюча правова база, зокрема положення ч. 1 ст. 382 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ), не забезпечує належного рівня юридичної визначеності та часто обмежує право на доступ до суду. Це призводить до ситуацій, коли позивачі, які виграли судові справи, стикаються з труднощами у забезпеченні виконання судових рішень з боку державних органів. Аналіз судової практики показує, що диспозитивність норм, які регулюють судовий контроль, дозволяє суддям вільно трактувати їх, що часто призводить до неефективного виконання рішень.

Обґрунтовується позиція, що для забезпечення ефективного судового контролю необхідно внести зміни до чинного законодавства, надавши нормам ст. 382 КАСУ імперативного характеру. Це включає встановлення чітких правил поведінки для суб'єктів правовідносин, що регулюються цими нормами, та покладання обов'язків на суди щодо контролю за виконанням своїх рішень. Такі зміни сприятимуть підвищенню відповідальності державних органів та забезпеченню правової визначеності для позивачів.

Робиться висновок, що удосконалення законодавчого регулювання судового контролю за виконанням судових рішень у публічно-правових справах є необхідним кроком для підвищення ефективності адміністративного судочинства. Внесення змін до КАСУ, зокрема надання нормам імперативного характеру, дозволить забезпечити належний рівень юридичної визначеності, підвищить відповідальність державних органів за невиконання судових рішень та сприятиме зміцненню верховенства права в Україні.

Ключові слова: *судовий контроль, адміністративне судочинство, виконання судових рішень, публічно-правові справи, адміністративний процес, юридична визначеність, імперативні норми.*

Постановка проблеми. Судовий контроль за виконанням судових рішень є важливою складовою адміністративного судочинства, яка забезпечує реальне дотримання законних прав та інтересів осіб, що звертаються до суду за захистом. Особливої уваги дослідників потребують публічно-правові справи, де важливим аспектом є забезпечення балансу між публічними інтересами та правами громадян.

В той же час, судовий контроль являє собою складне правове явище, що відображає ключові риси судової влади та особливості юрисдикційної діяльності державних органів. У демократичному суспільстві головною функцією судової влади є забезпечення верховенства права при розв'язанні різноманітних юридичних конфліктів. Контроль судів за діяльністю публічної адміністрації спрямований на гарантування верховен-

ства права в публічно-правових відносинах. Законодавство України визначає порядок здійснення судового контролю за реалізацією повноважень органів публічної влади. У публічно-правовій сфері судовий контроль здійснюється Конституційним Судом України та адміністративними судами.

Такий судовий контроль є необхідним інструментом для підтримки законності та справедливості в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Він забезпечує дотримання прав і свобод громадян, а також допомагає запобігати зловживанням владою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань судового контролю за виконанням судових рішень в публічно-правових справах свідчить про актуальність і важливість цієї теми. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю частково розглянуті у працях провідних вчених-адміністративістів, таких як О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, Е. Ф. Демський, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, І. Б. Коліушко, В. П. Кононець, Т. О. Коломоець, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіда, Т. П. Мінка, Р. В. Миронюк, Р. С. Мельник, О. М. Пасенюк, Ю. С. Педько, О. П. Рябченко, М. І. Смокович, М. М. Тищенко та інших.

Незважаючи на значний внесок цих дослідників, в українській правовій системі тривають пошуки оптимальної моделі судового контролю в адміністративному судочинстві, оскільки питання ефективного виконання судових рішень залишається невирішеним. Проблема забезпечення дієвого судового контролю є однією з ключових, оскільки вона безпосередньо впливає на доступність правосуддя і забезпечення верховенства права в публічно-правових відносинах.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні особливостей здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в публічно-правових справах, виявленні проблемних аспектів правозастосовної практики, а також формулюванні рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого регулювання та практичних механізмів забезпечення ефективного виконання судових рішень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Судовий контроль за виконанням судових рішень у публічно-правових справах є основою для забезпечення верховенства права та ефективної роботи публічної адміністрації. Це складний і багатогранний процес, який потребує постійного вдосконалення та підтримки з боку держави та суспільства.

В контексті дослідження питання судового контролю, доцільно зауважити, що Конституційний Суд України відіграє ключову роль у забезпеченні конституційного контролю, аналізуючи відповідність законів та інших нормативно-правових актів Конституції України. Водночас адміністративні суди здійснюють контроль за дотриманням законності в діяльності публічної адміністрації, розглядаючи спори між громадянами та державними органами або між самими органами влади.

Проте існують певні проблеми, що ускладнюють ефективне здійснення судового контролю. Це, зокрема, велике навантаження на суди, недостатня правова обізнаність громадян, а також випадки ігнорування судових рішень з боку органів влади. Для подолання цих проблем необхідне вдосконалення законодавства, забезпечення належного фінансування судової системи та підвищення рівня правової культури в суспільстві. Ефективний судовий контроль також вимагає активної взаємодії між різними гілками влади та громадянським суспільством. Важливим кроком у цьому напрямі є впровадження новітніх інформаційних технологій для підвищення прозорості та доступності судових процесів [1].

Згідно з Конституцією України, судові рішення є обов'язковими для виконання на всій території України [2]. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють порядок виконання судових рішень у публічно-правових справах, є Кодекс адміністративного судочинства України (КАСУ) та Закон України «Про виконавче провадження».

Можна стверджувати, що в Україні адміністративні суди здійснюють прямий контроль над владними структурами в межах своїх законних повноважень. Цей контроль охоплює, по-перше, оцінку законності рішень, дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень, і, по-друге, контроль за виконанням судових рішень, ухвалених не на користь цих суб'єктів. Водночас варто зазначити, що адміністративна юстиція є неповною без закону, який регулює уніфікований порядок адміністративних процедур, забезпечує участь зацікавлених осіб та подальший судовий нагляд [3, с. 161–170].

Статті 370–383 Кодексу адміністративного судочинства України, включені до розділу IV, регламентують процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у адміністративних справах. Вони визначають порядок виконання цих рішень, процедуру їх звернення до виконання, судовий контроль за їх виконанням та інші

питання, пов'язані з реалізацією рішень адміністративних судів [4].

Враховуючи наведені положення, стає очевидним, що для ефективного функціонування адміністративної юстиції необхідно створити умови для належного виконання судових рішень. Це включає не лише законодавчі рамки, але й інституційні та процедурні механізми, які забезпечують прозорість та підзвітність органів влади.

Однією з ключових складових успішного виконання судових рішень є наявність ефективних механізмів примусового виконання. Відсутність таких механізмів може призвести до невиконання рішень суду, що підриває довіру до судової системи та ставить під загрозу принцип верховенства права [5, с. 66–75].

Також, важливою є роль судів у нагляді за виконанням рішень. Суди повинні мати достатні повноваження для того, щоб здійснювати контроль за виконанням власних рішень, в тому числі через надання роз'яснень та ухвалення додаткових рішень у разі виникнення труднощів з виконанням.

Основними механізмами здійснення судового контролю є:

- Здійснення судом контролю за виконанням власних рішень.
- Надання судом роз'яснень щодо порядку виконання рішення.
- Вжиття заходів впливу до суб'єктів владних повноважень у разі невиконання рішення суду.
- Видача судом приписів про виконання рішення.

Контроль за виконанням судових рішень можна розглядати як окремий правовий інститут, який має власну систему правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з наглядом за виконанням судових рішень. Цей інститут визначає учасників контролю, повноваження органів державної влади, права та обов'язки фізичних і юридичних осіб, процедуру (форму, строки, порядок) і відповідальність за невиконання розпоряджень суду, спрямованих на здійснення судового контролю [6, с. 200–202].

Інститут судового контролю за виконанням судових рішень у справах адміністративної юрисдикції було запроваджено із прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ). Однак, слід визнати, що на сьогодні контроль суду за виконанням судових актів суб'єктами публічної адміністрації, особливо колегіальними органами, залишається неефективним. Це пов'язано з тим, що адміністративні суди з моменту запро-

вадження цього інституту не мали ефективних правових механізмів впливу [7, с. 14–18].

Згідно частини 1 статті 382 КАСУ Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах, суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення [4].

Норма ч. 1 ст. 382 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) та судова практика її застосування і тлумачення не відповідають принципу юридичної визначеності та обмежують право на доступ до суду. Це створює ситуацію, коли позивачі, які виграли справи та чекають на виконання державними органами відповідних дій, можуть залишитися без належного і ефективного захисту у разі невиконання або затримки виконання судових рішень. Основна проблема полягає у нечітких формулюваннях ст. 382 КАСУ, яка регулює судовий контроль за виконанням рішень у адміністративних справах. Диспозитивний характер цих норм дозволяє суду вільно обирати спосіб дій, а відсутність зобов'язання для суду контролювати виконання своїх рішень спричиняє безвідповідальне ставлення до цього процесу.

Для вирішення цієї проблеми пропонуємо суттєво змінити положення ст. 382 КАСУ, надавши їм обов'язковий характер як для відповідача, що ухиляється від виконання судового рішення, так і для суду. Необхідно, щоб норми, що регулюють ці питання, прямо встановлювали правила поведінки для учасників правовідносин, що зробить їх імперативними та забезпечить більш ефективне виконання судових рішень, ухвалених колегіальними органами.

Аналіз статей 287, 382, 383 КАС України показує, що процесуальне право визначає два способи встановлення судового контролю: за ініціативою суду або за ініціативою особи, на користь якої прийнято рішення, яке не виконує відповідач – суб'єкт владних повноважень. Для забезпечення ефективного судового захисту в окремих випадках необхідно застосовувати процедуру примусового виконання судових рішень. На відміну від добровільного виконання, примусове виконання є іншим способом реалізації рішень, що передбачає застосування законних методів впливу чи примусу уповноваженими органами та посадовими особами в рамках виконавчого провадження, яке є завершальною стадією судового процесу [8].

Примусове виконання судових рішень є важливим механізмом забезпечення справедливості та правопорядку. Воно передбачає використання різних методів примусу, таких як арешт майна, примусове стягнення коштів, обмеження прав і свобод боржника, що здійснюються відповідно до законодавства. Уповноважені органи, такі як виконавча служба, діють в рамках визначених законом повноважень, забезпечуючи виконання рішень суду навіть у випадках, коли боржник ухиляється від виконання своїх зобов'язань [9].

Цей процес є ключовим для підтримання довіри до судової системи та забезпечення виконання правосуддя. Примусове виконання рішень також сприяє запобіганню правопорушенням з боку владних суб'єктів, оскільки демонструє неминучість відповідальності за невиконання судових постанов. Таким чином, примусове виконання є важливою складовою механізму захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб, забезпечуючи реалізацію принципу верховенства права [10].

Також важливо визначити проблеми виконання судових рішень у публічно-правових справах. Так, основними проблемами у сфері виконання судових рішень у публічно-правових справах є:

– Невиконання рішень суб'єктами владних повноважень через відсутність належного механізму примусового виконання.

– Недостатній рівень правової культури та правосвідомості у сфері публічної адміністрації.

– Труднощі з фінансуванням виконання судових рішень.

Вважаємо за доцільне виділити підходи до забезпечення ефективного судового контролю. Для забезпечення ефективного судового контролю за виконанням судових рішень у публічно-правових справах необхідно:

– Удосконалення законодавства щодо механізмів примусового виконання судових рішень.

– Запровадження дієвих заходів відповідальності для суб'єктів владних повноважень за невиконання судових рішень.

– Підвищення рівня правової обізнаності та культури серед працівників органів державної влади та місцевого самоврядування.

– Застосування інноваційних технологій для контролю за виконанням судових рішень.

Висновки. Таким чином, судовий контроль за виконанням судових рішень у публічно-правових справах є важливим елементом захисту прав громадян та забезпечення законності в державі. Ефективність цього контролю залежить від удосконалення нормативно-правової бази, покращення організаційних механізмів та підвищення правової свідомості суб'єктів виконання судових рішень. Держава має не тільки забезпечити особі доступ до справедливого правосуддя, але й гарантувати своєчасне та повне виконання судових рішень.

В результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що для ефективного судового контролю адміністративних судів необхідно відокремити систему адміністративних судів від загальних судів, які займаються приватно-правовими спорами та кримінальними справами, а також створити при автономній системі адміністративних судів державну виконавчу службу, яка буде відповідати за примусове виконання рішень лише цих судів. Також, потребують удосконалення норми КАС України, що регулюють судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах, зокрема, ці норми повинні чітко визначати обов'язки суду та бути імперативними.

Список літератури:

1. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : монографія. Харків : ТОВ «У справі», 2017. 488 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Кононець В. П. Підходи до розуміння адміністративно-правового механізму забезпечення примусового виконання судових рішень. *Юридична наука*. 2020. № 2. С. 161–170.
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
5. Костенко О., Ярошенко А. Здійснення державного контролю у сфері публічних закупівель. *Юридичний журнал «Право України»*. 2020. № 10. С. 171–183. DOI <https://doi.org/10.33498/louu-2020-10-171>.
6. Бліхар М., Чубай А. Проблеми та основні напрями удосконалення діяльності адміністративних судів у системі державних органів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 200–202.
7. Кононець В.П. Судовий контроль як механізм підвищення ефективності судових рішень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 48. Т. 2. С. 14–18.

8. Біла Л. Р. Правові форми публічного адміністрування в Україні: дис. ... докт. юр. наук : 12.00.07. Національний авіаційний університет. Київ, 2020. 431 с.

9. Резворович К.Р., Юнін О.С., Круглова О.О., Савельєва М.О., Юніна М.П., Ярошенко А.С., Нагорна О.О., Шурін І.В., Костенко О.М. Фінансово-економічна безпека: теоретико-правові аспекти : навч. посіб.: Дніпро, 2019. 195 с.

10. Гудз Б.Д. Судовий контроль за законністю адміністративної діяльності органів виконавчої влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Національний авіаційний університет. Київ, 2013. 20 с.

Kozhevnykov A.Yu. FEATURES OF JUDICIAL CONTROL OVER THE EXECUTION OF COURT DECISIONS IN PUBLIC LAW CASES

The scientific article is devoted to the study of the issue of judicial control over the execution of court decisions in public law cases. In the modern legal system of Ukraine, this issue is of particular importance, since the effectiveness of judicial control directly affects the provision of the rule of law and Justice. The article analyzes the legal norms that regulate this process, identifies problems and gaps in the current legislation, and also examines the practical aspects of the enforcement of court decisions by state bodies.

The article states that the existing legal framework, in particular the provisions of Part 1 of Article 382 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, does not provide an appropriate level of legal certainty and often restricts the right of access to a court. This leads to situations where plaintiffs who have won court cases face difficulties in ensuring the enforcement of court decisions by public authorities. Analysis of judicial practice shows that the dispositivity of the norms governing judicial control allows judges to interpret them freely, which often leads to ineffective execution of decisions.

The position is justified that in order to ensure effective judicial control, it is necessary to amend the current legislation, giving the norms of Article 382 of the Code of Administrative Procedure a mandatory character. This includes establishing clear rules of Conduct for the subjects of legal relations regulated by these norms, and assigning duties to the courts to monitor the implementation of their decisions. Such changes will increase the responsibility of state bodies and ensure legal certainty for plaintiffs.

It is concluded that improving the legislative regulation of judicial control over the execution of court decisions in public law cases is a necessary step to improve the efficiency of administrative proceedings. The introduction of amendments to the Code of Administrative Procedure, in particular the provision of mandatory norms, will ensure an appropriate level of legal certainty, increase the responsibility of state bodies for non-compliance with court decisions and will contribute to strengthening the rule of law in Ukraine.

Key words: *judicial control, administrative proceedings, enforcement of court decisions, public law cases, administrative process, legal certainty, mandatory norms.*

Курінний Є.В.

Запорізький національний університет

Колпаков В.К.

Запорізький національний університет

Шарая А.А.

Запорізький національний університет

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПУБЛІЧНИХ ДІЯЧІВ

Об'єктивно зумовлені пріоритети у роботі суб'єктів фінансового моніторингу, серед яких одним з найважливіших є здійснення відповідних контрольних заходів щодо політично значущих осіб, потребують свого подальшого нормативно-правового вдосконалення, тому в умовах сьогодення актуалізуються питання необхідності створення Державного реєстру національних публічних діячів. Серед трьох категорій політично значущих осіб, найбільш чисельну та значущу становить саме група національних публічних діячів. Зважаючи на постійну ротаційну динаміку серед цього різновиду публічних осіб та необхідність покращення роботи суб'єктів фінансового моніторингу, за ініціативи окремих українських політиків та правників, неодноразово поставало питання про створення державного реєстру національних публічних діячів. Однак, в остаточній редакції Закону України від 17 жовтня 2023 року № 3419-IX, яким були внесені зміни до Закону України Про ПВК/ФТ, положення про створення Єдиного державного реєстру національних публічних діячів є відсутнім (хоча під час першого читання це передбачалось). Констатується, що потреба у створенні Державного реєстру національних публічних діячів виходячи з існуючих державних та національних інтересів залишається достатньо актуальною. Підтвердженням тому є: критична значущість належного виконання завдань фінансового моніторингу щодо протидії держави намаганням корупціонерів та інших суб'єктів протиправної діяльності у сфері роботи банківських установ легалізувати (відмити) доходи, одержані злочинним шляхом; недосконалість існуючого порядку визначення приналежності публічних осіб до категорії національних публічних діячів, який здійснюється з використанням обмежених легальних можливостей відповідних неофіційних реєстрів, що позначається на їх якості та не завжди відповідає вимогам чинного (насамперед, інформаційного) законодавства, а в умовах війни, в окремих випадках може суперечити національним інтересам та загрожувати безпеці держави; необхідність створення добротних списків національних публічних діячів «минулих часів» та пов'язаних з ними осіб з метою повного та своєчасного виконання положень Закону України Про ПВК/ФТ.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, політично значущі особи, національні публічні діячі, реєстр, державний, легалізація доходів, воєнний стан.

Постановка проблеми. Одним з важливих кроків на шляху нашої країни до європейської інтеграції, можна вважати прийняття та набуття чинності Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX від 6 грудня 2019 року (далі Закон про ПВК/ФТ), положення якого спрямовані на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави, забезпечення національної безпеки шляхом визначення правового механізму

запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

З часу набуття чинності зазначеного закону, найбільш помітними та значущими змінами до нього можна вважати положення Закону України № 3419 від 17 жовтня 2023 «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового

знищення» щодо політично значущих осіб». Дані зміни теж мали важливе значення для нашого вступу до ЄС, також вони були прийняті на вимогу МВФ щодо посилення фінансового моніторингу топ-чиновників (Politically Exposed Person – PEP, політично значущих осіб) відповідно до стандартів FATF.

Головною зміною стало те, що замість трьох років після зайняття посади топпосадовці будуть фактично мати довічний статус PEP. Також одночасно посилюється відповідальність СПФМ (суб'єкта первинного фінансового моніторингу) за необґрунтовану відмову користувачам фінансових послуг. Міжнародний валютний фонд заявив про неприпустимість спроби депутатів відтермінувати фінансовий моніторинг політично значущих осіб, оскільки це є зобов'язанням, яке взяла на себе держава Україна у рамках співпраці з Фондом.

Крім того, за результатами прийняття вказаного вище закону:

– По-перше, на банки та фінансові установи покладено обов'язок перегляду ризиків, що стосуються політично значущої особи, яка звільнилася 12 місяців тому. Якщо під час перевірки фінансових операцій, які проводилися такою особою, мали низький ризик, то така особа не несе ризику, власного PEP, та суб'єкти первинного фінансового моніторингу не зобов'язані вживати постійних заходів, пов'язаних із поглибленим моніторингом ділових відносин із такою особою, іншими словами, встановлювати джерело походження коштів та статків;

– По-друге, наявність обов'язку суб'єктів первинного фінансового моніторингу протягом п'яти робочих днів надавати письмові роз'яснення клієнту-PEP щодо причин відмови у здійсненні фінансових операцій або встановленні ділових відносин;

– По-третє, встановлення обов'язку національного PEP після припинення виконання ним визначених публічних функцій повідомляти банку на його запит про виконання (припинення виконання) таких функцій;

– По-четверте, встановлено штрафи для суб'єкта первинного фінансового моніторингу в розмірі до 100 тис. неоподаткованих мінімумів за зловживання жорстким фінмоніторингом щодо PEP (визначення необґрунтованого рівня ризику, безпідставна відмова від проведення фінансових операцій) [1].

Ці зміни до Закону про ПВК/ФТ стосовно PEP, не тільки покликані суттєво покращити пра-

вове регулювання відповідних відносин, а також спонукають до подальших наукових досліджень у цьому важливому напрямку діяльності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем пов'язаних із організацією та здійсненням фінансового моніторингу щодо політично значущих осіб та їх невід'ємної частини – національних публічних діячів, займалась значна кількість правників, зокрема й представників науки адміністративного права, серед яких – Євтушенко Д.С., Коломоєць Т.О., Титаренко М.В., Шевченко М.В., Уткіна М.С. та ін.

Постановка завдання. Об'єктивно зумовлені пріоритети у роботі суб'єктів фінансового моніторингу, серед яких одним з найважливіших є здійснення відповідних контрольних заходів щодо PEP, потребують свого подальшого нормативно-правового вдосконалення, тому вивчення питань необхідності створення Державного реєстру національних публічних діячів (основної складової політично значущих осіб) – є метою даної праці.

Виклад основного матеріалу. На початку викладення основного матеріалу, необхідного зазначити, що згідно норм які зафіксовані у ст. 1 Закону Про ПВК/ФТ, політично значущі особи – фізичні особи, які є національними, іноземними публічними діячами та діячами, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях (пункт 47 частини першої статті 1).

Національні публічні діячі – фізичні особи, які виконують або виконували в Україні визначні публічні функції, а саме: Президент України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України та їх заступники; керівник постійно діючого допоміжного органу, утвореного Президентом України, його заступники; керівник та заступники керівника Державного управління справами; керівники апаратів (секретаріатів) державних органів, що не є державними службовцями, посади яких належать до категорії «А»; Секретар та заступники Секретаря Ради національної безпеки і оборони України; народні депутати України; Голова та члени Правління Національного банку України, члени Ради Національного банку України; голови та судді Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів; члени Вищої ради правосуддя, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, члени Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів; Генеральний прокурор та його заступники; Голова Служби безпеки України та його заступники; Директор Національного антикорупційного бюро України та його заступ-

ники; Директор Державного бюро розслідувань та його заступники; Директор Бюро економічної безпеки України та його заступники; Голова та члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова та члени Антимонопольного комітету України, Голова Національного агентства з питань запобігання корупції та його заступники, Голова та члени Рахункової палати, Голова та члени Центральної виборчої комісії, голови та члени інших державних колегіальних органів; надзвичайні і повноважні послы; начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України, командувачі Сухопутних військ Збройних Сил України, Повітряних Сил Збройних Сил України, Військово-Морських Сил Збройних Сил України; державні службовці, посади яких належать до категорії «А»; керівники органів прокуратури, керівники обласних територіальних органів Служби безпеки України, голови та судді апеляційних судів; керівники адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних та казенних підприємств, господарських товариств, державна частка у статутному капіталі яких прямо чи опосередковано перевищує 50 відсотків; члени керівних органів політичних партій (пункт 37 частини першої статті 1);

Іноземні публічні діячі – фізичні особи, які виконують або виконували визначні публічні функції в іноземних державах, а саме: глава держави, уряду, міністри (заступники); члени парламенту або інших органів, що виконують функції законодавчого органу держави; голови та члени правлінь центральних банків або рахункових палат; члени верховного суду, конституційного суду або інших судових органів, рішення яких не підлягають оскарженню, крім оскарження у зв'язку з винятковими обставинами; надзвичайні та повноважні послы, повірені у справах та керівники центральних органів військового управління; керівники адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних підприємств; члени керівних органів політичних партій (пункт 28 частини першої статті 1).

Діячами, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях, визнаються – посадові особи міжнародних організацій, які обіймають або обіймали посаду керівника (директора, голови правління або іншу) чи заступника керівника в таких організаціях або виконують чи виконували будь-які інші керівні (визначні публічні) функції на найвищому рівні, в тому числі в міжнародних міждержавних організаціях, члени міжнародних парламентських асамблей, судді та керівні

посадові особи міжнародних судів (пункт 20 частини першої статті 1).

Також, положення зазначеного Закону приділяють належну увагу членам сім'ї РЕР, зокрема ними визнаються: чоловік/дружина або прирівняні до них особи; син, дочка, пасинок, падчерка, усиновлена особа, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням; зять та невістка і прирівняні до них особи; батько, мати, вітчим, мачуха, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники (пункт 70 частини першої статті 1).

Згідно пункту 42 частини першої статті 1 Закону про ПВК/ФТ особами, пов'язаними з політично значущими особами, є – фізичні особи, які відповідають хоча б одному з таких критеріїв: відомо, що такі особи мають спільне з політично значущою особою бенефіціарне володіння юридичною особою, трастом або іншим подібним правовим утворенням або мають будь-які інші тісні ділові зв'язки з політично значущими особами; є кінцевими бенефіціарними власниками юридичної особи, трасту або іншого подібного правового утворення, про які відомо, що вони де-факто були утворені для вигоди політично значущих осіб.

Крім того, слід зазначити, що додатково до Закону про ПВК/ФТ НБУ в Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженому постановою Правління НБУ від 19.05.2020 № 65 та в Положенні про здійснення установами фінансового моніторингу, затвердженому постановою Правління НБУ від 28.07.2020 № 107 застосував узагальнюючий термін - РЕР (РЕРs у множині). До категорії РЕРs віднесено крім зазначених вище фізичних осіб ще і юридичні особи, КБВ (кінцевий бенефіціарний власник) яких є політично значущими особами, членами їх сімей або особами, пов'язаними з політично значущою особою [2].

Як бачимо, законодавець намагався достатньо повно та всебічно нормативно закріпити політично значущих осіб, поділивши їх на три різновиди та окресливши їх родинні та іншого роду важливі (насамперед бізнесового характеру) зав'язки. До того ж не слід забувати такий вагомий фактор як повернення позитивного статусу РЕР.

Серед трьох категорій політично значущих осіб, найбільш чисельну та значущу становить група національних публічних діячів.

Двома головними критеріями, за допомогою яких здійснюється виокремлення даного різновиду РЕР є фактична приналежність особи до конкретної держави та перебування її на певній

владній посаді, помітно вагомій і важливій для суспільства та країни як у поточному так й у минулому часі.

Особливістю даної групи РЕР є те, що вона репрезентована лише посадовими особами вищих та центральних органів державної влади. Однак, як доводить досвід понад дворічної широкомасштабної агресії рф проти нашої держави, значна кількість злочинних резонансних (обсягами сотні мільйонів гривень та більше) збагачень можновладців, відбувається й на регіональному та місцевому владних рівнях, значним чином за потурання відповідних посадовців центральної влади (наприклад, багатомільйонні незаконні збагачення сумнозвісного колишнього керівника (воєнкома) Одеського обласного центру комплектування, колишнього голови Дніпропетровської ОВА або зловживання посадовцями КМДА на 1 мільярд гривень протягом 2023–2024 років [3]).

Погоджуючись з цілком слушними думками відомих науковців, що не кожна посадова особа є політично значущою особою, і не кожна особа, яка виконує публічні функції, є політично значущою особою. Лише поєднання «важливої», «впливової» у державі посади й виконання у зв'язку із цим «визначних публічних функцій» й обумовлює набуття особою правового статусу «політично значущої особи» [4, с. 662].

Розвиваючи цю думку, зокрема можна припустити, що «визначні публічні функції» може виконувати не тільки представник державної (вищої або центральної) влади, а й наприклад, міські голови Києва, Харкова, Дніпра, Одеси, Львова, Запоріжжя, котрих знає переважна більшість соціально активного населення України, бюджети цих міст набагато перевищують бюджети певних органів центральної виконавчої влади. А окремі управлінські дії чи політичні заяви очільників вказаних міст, можуть викликати не тільки резонанс серед українських громадян, а й мати відчутні наслідки (і не тільки позитивні) для усієї держави. Майже те саме, можна сказати про голів обласних військових (державних) адміністрацій та обласних рад (особливо фронтових та прифронтових), які теж відрізняються значним рівнем публічності та значущості, особливо під час дії воєнного стану.

Другий аспект, на якому хотілося б зупинитися, це показник Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) в Україні за 2023 рік становить 36 балів (плюс 3 бали), і тепер наша країна посідає 104 місце між 180 країн.

Результати інших країн-кандидаток до ЄС такі: Грузія втратила 3 бали (53 бали, 49 місце), Чорногорія додала 1 бал (46 балів, 63 місце), Молдова додала 3 бали (42 бали, 76 місце), Північна Македонія додала 2 бали (42 бали, 76 місце), Албанія додала 1 бал (37 балів, 98 місце), показники Сербії за рік не змінилися (36 балів, 104 місце), Боснія і Герцеговина додала 1 бал (35 балів, 108 місце). Найменше з усіх країн-кандидаток у 2023 році набрала Туреччина – в її доробку стало менше на 2 бали (34 бали, 115 місце), і вона ж стала останньою з-поміж усіх претендентів на своє місце в ЄС.

Також, слід зазначити, що трійку найбільш корумпованих країн серед членів ЄС становлять: Угорщина – 42 бали; Болгарія – 45 та Румунія – 46 балів.

За результатами проведеного Трансперенсі Інтернешнл Україна наприкінці 2023 року соціологічного опитування, корупційні ризики турбують 88% українців. Найбільшою небезпекою у відновленні України населення бачить корупцію, причому одразу за двома параметрами: відсутність контролю та, як наслідок, розкрадання коштів (79%) та повернення корупційних схем (75%) [5].

Тому коли в Україні зберігається достатньо високий рівень корупціогенності, як серед високопосадовців так й у соціальному середовищі у цілому, притаманна для більшості розвинутих країн Європи дворівнева модель національних публічних діячів, яка складається з РЕР, котрі репрезентують лише вищий та центральні рівні державної влади має бути трансформована у чотирирівневу конструкцію, в якій також мають бути присутні найбільш значущі та впливові представники влади регіонального та місцевого рівнів.

Зрозуміло, що у разі розширення сумарної кількості національних публічних діячів, це може призвести до збільшення навантаження на відповідних суб'єктів фінансового моніторингу, а значить стане під питанням повнота та якість проведення цих контрольних заходів. Виходячи з цього, кількість представників РЕР третього та четвертого рівнів має бути обмеженою насамперед посадами, про яких згадувалося раніше (головами ОВА та головами міст з понад 500 000 населення). Крім того, не слід забувати про достатньо помітну чисельність національних публічних діячів та їх сімей, які періодично виїждять жити за кордон, після втрати відповідної посади.

Тому, кількість національних публічних діячів за чинним Законом про ПВК/ФТ не на багато буде перевищувати озвученої народними депутатами цифри – від 5 до 10 тисяч та 100 тисяч осіб з урахуванням кінця 1991 року [1].

Зважаючи на постійну ротаційну динаміку серед національних публічних діячів та необхідність покращення роботи суб'єктів фінансового моніторингу, за ініціативи окремих українських політиків та правників, неодноразово поставало питання про створення державного реєстру зазначених діячів.

Зокрема, згідно картки законопроекту 9269-д від 4 вересня 2023 року, потреба запровадження Єдиного державного реєстру національних публічних діячів, який формується та ведеться спеціально уповноваженим органом у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, зафіксована у висновках Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики до проектів законів України про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» прийнятих на засіданнях цього Комітету 4 вересня 2023 року (протокол № 149) та 20 вересня 2023 року (протокол № 150).

Також, у доопрацьованому законопроекті 9269-д від 20 вересня 2023 року, пропонувалося у статті 11: після абзацу четвертого доповнити двома абзацами такого змісту: «Для визначення належності клієнта або кінцевого бенефіціарного власника клієнта до національних публічних діячів, членів їх сімей або пов'язаних з ними осіб суб'єкт первинного фінансового моніторингу використовує в тому числі відомості Єдиного державного реєстру національних публічних діячів, який формується та ведеться спеціально уповноваженим органом у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Національний публічний діяч протягом виконання та дванадцяти місяців після припинення виконання ним визначених публічних функцій зобов'язаний повідомляти суб'єкта первинного фінансового моніторингу на його запит про виконання (припинення виконання) таким національним публічним діячем визначених публічних функцій».

Однак, як відомо в остаточній редакції Закону України від 17 жовтня 2023 року № 3419-ІХ, яким були внесені зміни до Закону України Про ПВК/ФТ, згадка про створення Єди-

ного державного реєстру національних публічних діячів була вже відсутня.

Проти створення згаданого реєстру виступили окремі представники громадськості. Зокрема голова правління Центру протидії корупції (ЦПК) Дар'я Каленюк, зазначила, що Реєстр національних публічних діячів порушує міжнародні стандарти фінансового моніторингу та несе величезні корупційні ризики. Замість того, щоб користуватися різними джерелами для визначення статусу публічного діяча, буде список, де держава на власний розсуд визначатиме, хто є, а хто не є публічним діячем, порушуючи при цьому стандарти ЄС та FATF [6].

Таке категоричне несприйняття створення державного реєстру з боку окремих громадських організацій, пояснюється тим, що в Україні вже діє декілька недержавних реєстрів національних публічних діячів. Наприклад, Український центр протидії корупції запустив Реєстр національних публічних діячів, у якому зафіксовані фізичні особи, які працюють у державному секторі і мають вплив у національному масштабі.

Вказаний Реєстр містить короткий та розширений профілі. У короткому профілі публічного діяча України є наступна підтверджена інформація: ПІБ, дата народження, тип діяча, місце народження, громадянство, місця проживання, офіційно підтвержені місця роботи із зазначенням посади та інша інформація. Крім того, зазначається перелік пов'язаних юридичних та фізичних осіб, майнова декларація, визначається категорія ризику.

Розширений профіль публічного діяча в реєстрі містить раніше оприлюднені дані, а саме: використання міжнародних санкцій, присутність кримінальних справ, наявність судимості та/або перебування в розшуку, причетність до корупції. Розширений профіль також містить історичну довідку щодо бізнесу публічного діяча, його активів і стану, взаємозв'язок з іншими публічними діячами, опис корупційних схем тощо.

Також, під час перевірки національних публічних діячів пропонується використовувати систему YouControl, яка маркує рівні критичності інформації різними кольорами, де червоний позначає відповідного діяча, помаранчевий – пов'язані з цим діячем особи [7]. Безперечно користування цим та іншими подібними реєстрами не є безкоштовним.

Для встановлення приналежності до категорії національних публічних діячів, також можна скористатися послугами інтернет-довідника

«Офіційна Україна сьогодні» та офіційними веб-сайтами органів державної влади України. Крім того, діє Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (Реєстр декларацій). Його роботу забезпечує Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК). У даному Реєстрі доступні декларації та повідомлення про суттєві зміни в майновому стані публічних службовців, крім тих, які вилучені з відкритого доступу публічної частини на період дії режиму воєнного стану в Україні.

Висновки. На підставі викладеного можна констатувати, що потреба у створенні Державного реєстру національних публічних діячів, виходячи з існуючих державних та національних інтересів, залишається достатньо актуальною. Підтвердженням тому є: критична значущість належного виконання завдань фінансового моніторингу щодо протидії держави намаганням корупціонерів та інших суб'єктів протиправної діяльності у сфері роботи банківських установ легалізувати (відмити) доходи, одержані зло-

чинним шляхом; недосконалість існуючого порядку визначення приналежності публічних осіб до категорії національних публічних діячів, який здійснюється з використанням обмежених легальних можливостей відповідних неофіційних реєстрів, що позначається на їх якості та не завжди відповідає вимогам чинного (насамперед, інформаційного) законодавства, а в умовах війни, в окремих випадках може суперечити національним інтересам та загрожувати безпеці держави; необхідність створення добротних списків національних публічних діячів «минулих часів» та пов'язаних з ними осіб з метою повного та своєчасного виконання положень Закону України Про ПВК/ФТ.

Підготовка та запровадження Державного реєстру національних публічних діячів (у назві якого відсутнє слово «єдиний»), не призведе до заборони функціонування відповідних неофіційних реєстрів, але свідчитиме про фактичне завершення «реєстрової» монополії останніх, а також відсутність претензій на таку монополію з боку держави.

Список літератури:

1. Сергій Лисенко. Закон про РЕР: кого це тепер стосується. Pravo.ua. 20 листопада 2023. <https://pravo.ua/zakon-pro-rer-ko-ho-tse-teper-stosuietsia/>
2. Інна Завадська. Що потрібно знати особам з категорії РЕР. Ліга: Закон Бізнес.14 лютого 2024. https://biz.ligazakon.net/analytics/225626_shcho-potrбно-znati-osobam-z-kategor-rer
3. Анна Рибальська. Прокуратура розповіла про зловживання посадовців КМДА та київських комунальників: \$1 млрд збитків. Суспільне Київ. 17 липня 2024. <https://suspilne.media/kyiv/794433-prokuratura-rozpozivila-pro-zlovzivanna-posadovciv-kmda-ta-kiiivskih-komunalnikiv-1-mlrd-zbitkiv/>
4. Коломоєць Т.О., Євтушенко Д.С., Титаренко М.В. Довічний фінансовий моніторинг: чи «якісним» є нормативне закріплення «політично значущих осіб»? Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 10. С. 660–663.
5. Індекс сприяння корупції #CP12 23. <https://cpi.ti-ukraine.org/>
6. Рада проголосувала за створення реєстру національних публічних діячів. Він не відповідає європейським практикам та має корупційну загрозу. ЦПК 21 вересня 2023. <https://antac.org.ua/news/rada-proholosuvala-za-stvorennia-reiestru-natsionalnykh-publichnykh-diiachiv-vin-ne-vidpovidaie-ievropeyskym-praktykam-ta-maie-koruptsiynu-zahrozu/>
7. Реєстр національних публічних осіб. <https://youcontrol.com.ua/topics/reiestr-publichnykh-osib/>

Kurinyi Ye.V., Kolpakov V.K., Sharaia A.A. ON THE NEED TO CREATE A STATE REGISTER OF NATIONAL PUBLIC FIGURES

Objectively determined priorities in the work of financial monitoring entities, among which one of the most important is the implementation of appropriate control measures in relation to politically exposed persons, require further regulatory and legal improvement, so the need to create a State Register of National Public Figures is becoming more relevant today. Among the three categories of politically exposed persons, the most numerous and significant is the group of national PEPs.

Given the constant rotational dynamics among this type of PEPs and the need to improve the work of financial monitoring entities, the issue of creating a state register of national PEPs has been repeatedly raised by some Ukrainian politicians and lawyers, but the final version of the Law of Ukraine of 17 October 2023 No. 3419-IX, which amended the Law of Ukraine 'On Prevention and Counteraction to Legalisation (Laundering) of the Proceeds of Crime, Terrorist Financing and Financing of the Proliferation of Weapons of

Mass Destruction’, does not contain a provision on the creation of a Unified State Register of National Public Figures (although it was envisaged during the first reading).

The author states that the need to create the State Register of National Public Figures, based on the existing state and national interests, remains quite relevant. This is evidenced by the critical importance of the proper performance of financial monitoring tasks in order to counteract the state’s attempts to legalise (launder) the proceeds of crime in the banking sector; the imperfection of the existing procedure for determining whether public figures belong to the category of national public figures, which is carried out using the limited legal capabilities of the relevant unofficial registers, which affects their quality and does not always meet the requirements of the current (primarily information) legislation, and in times of war, in some cases, may contradict national interests and threaten the security of the state; the need to create good lists of national public figures of the ‘past’ and their associates in order to fully and timely implement the Law of Ukraine ‘On Prevention and Counteraction to Legalisation (Laundering) of Proceeds of Crime, Terrorist Financing and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction’.

Key words: financial monitoring, politically exposed persons, national public figures, registry, state, money laundering, martial law.

Мащенко В.С.

Одеський державний університет внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СТЯГНЕННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПОШКОДЖЕНЕ АБО ЗРУЙНОВАНЕ МАЙНО ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано адміністративно-правові аспекти процесу компенсації за пошкоджене і знищене нерухоме майно в умовах воєнного стану та збройного конфлікту. Розглянуто ключові норми законодавства, зокрема, механізм надання компенсацій, порядок їх використання, а також пріоритетні групи осіб, які мають право на компенсацію. Зокрема, у статті висвітлено процес отримання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна, який базується на площі знищеного майна та його вартості. Описано порядок фінансування відновлення пошкоджених об'єктів, включаючи можливість отримання грошових коштів для проведення ремонтних робіт або придбання будівельної продукції, а також використання житлових сертифікатів для придбання нового житла. Важливим аспектом є обмеження на відчуження відновленого або придбаного майна протягом певного терміну. Особлива увага приділяється процедурі надання компенсацій, включаючи строки розгляду заявок і необхідність затвердження рішень органами місцевого самоврядування.

Стаття також аналізує переваги та обмеження існуючої системи компенсацій, акцентуючи увагу на важливості чіткого регулювання процесу, точності обліку та забезпечення доступності послуг для постраждалих осіб.

Таким чином, представлено дослідження надає комплексний огляд існуючих нормативних актів і практичних механізмів компенсаційних виплат, а також пропонує рекомендації щодо вдосконалення системи компенсацій для підвищення її ефективності та справедливості.

У статті також підкреслено значення вчасного і ефективного процесу компенсації для відновлення постраждалих територій і підтримки громадян, які зазнали втрат. Розглянуто ролі різних державних органів, які здійснюють компенсаційні виплати, включаючи виконавчі органи місцевих рад, військові та військово-цивільні адміністрації. Зокрема, проаналізовано процедури формування і функціонування комісій, які відповідають за розгляд заявок на компенсацію та затвердження рішень. Акцентується увага на важливості дотримання строків розгляду заявок, особливо в контексті продовження термінів у випадках зони бойових дій або тимчасової окупації. Визначено особливості подачі заявок, включаючи можливість подання через електронні платформи та використання мобільних додатків, що забезпечують доступ до процесу компенсацій для громадян, особливо в умовах обмеженого доступу до традиційних способів подання документів.

В статті також розглядається питання пріоритетного права на отримання компенсацій для окремих категорій осіб, таких як учасники бойових дій, особи з інвалідністю, багатодітні сім'ї та інші соціально вразливі групи. Висвітлюються критерії, які визначають їх пріоритетність, а також можливості для забезпечення більш ефективної і цільової допомоги цим категоріям.

Стаття надає всебічний огляд нормативних і практичних аспектів компенсації за пошкоджене нерухоме майно, підкреслюючи важливість ефективного управління та підтримки для забезпечення відновлення і соціальної справедливості в умовах війни.

Ключові слова: компенсація, грошова компенсація, фінансова компенсація, зруйноване майно, знищене майно, військова агресія, нерухоме майно, бойові дії, державна політика, право власності, стягнення компенсації.

Постановка проблеми. Система адміністративно-правових основ стягнення компенсації за пошкоджене або зруйноване майно внаслідок збройної агресії Російської Федерації в Україні є критично важливою для забезпечення справед-

ливого відшкодування збитків, понесених громадянами та юридичними особами в умовах війни. Однак, наявні правові норми і процедури часто виявляються недостатньо ефективними і потребують удосконалення для адекватного вирішення

проблеми відшкодування збитків. Законодавство України, яке визначає процедури надання компенсацій за пошкоджене або зруйноване майно, потребує подальшого уточнення та узгодження. Особливості адміністративно-правового забезпечення компенсацій в умовах збройного конфлікту, такі як механізми розрахунку розміру компенсації, порядок подання заяв і забезпечення прав осіб, що постраждали, ще не отримали комплексного правового врегулювання. Впровадження механізмів відшкодування через електронні платформи, такі як «Відновлення», потребує детальної оцінки їх ефективності і доступності для постраждалих осіб. Недостатня інформаційна підтримка та затримки в обробці заяв можуть негативно вплинути на реалізацію компенсаційних програм. Законодавство визначає пріоритетні категорії осіб, які мають право на компенсацію, такі як учасники бойових дій, особи з інвалідністю та багатодітні сім'ї. Проте, існують питання щодо справедливого розподілу ресурсів та адекватності пріоритетів, що потребує додаткового аналізу і вдосконалення. Важливим аспектом є виявлення та усунення адміністративних та юридичних бар'єрів, які перешкоджають ефективному здійсненню компенсаційних виплат. Це включає проблеми з документацією, доступом до реєстрів, а також з координацією між різними державними органами та установами. Постановка проблеми в статті полягає у комплексному аналізі існуючих адміністративно-правових основ стягнення компенсацій за пошкоджене або зруйноване майно в умовах збройної агресії. Це включає оцінку ефективності нормативно-правових актів, механізмів реалізації компенсаційних програм, а також виявлення і пропозиції щодо усунення існуючих недоліків та перешкод у процесі відшкодування збитків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики були об'єктом дослідження таких вчених як: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, Ю. В. Ващенко, С. В. Вишновецької, В.В. Галуцько, В. М. Гаращука, І. С. Гриценка, О. А. Заярного, Р. А. Калюжного, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельника, С. Г. Стеценка, М. М. Тищенко, О. І. Харитонові та інших.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правових основ стягнення компенсації за пошкоджене або зруйноване майно внаслідок збройної агресії Російської Федерації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326, було затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [1]. Даний Порядок регламентує процедуру обчислення шкоди, завданої Україні починаючи з 19 лютого 2014 року. Для збору та обліку даних про пошкоджене та зруйноване нерухоме майно громадян України, що постраждало внаслідок бойових дій, терористичних актів, або диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, Постановою Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 року № 380 було затверджено Порядок подання інформаційних повідомлень про пошкоджене та знищене нерухоме майно [2]. Також, Постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 381 було затверджено Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів чи диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «є Відновлення» [3].

Компенсація має цільовий характер і спрямована на придбання будівельних матеріалів для виконання поточного чи капітального ремонту, як самостійно, так і через замовлення відповідних послуг і робіт за наступних умов: нерухоме майно було пошкоджене після набрання чинності Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» [4]; об'єкт нерухомого майна знаходиться на території, яка не включена до переліку зон бойових дій або тимчасово окупованих територій, затвердженого Мінреінтеграції (окрім територій можливих бойових дій, на яких бойові дії завершені на момент подання заяви); відомості про право власності на пошкоджене майно внесені до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

22 травня 2023 року набув чинності Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [5], який визначає правові та організаційні основи надання компенсації за пошкоджене та знищене нерухоме майно з моменту набрання чинності Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [6], а також правові засади створення і ведення Дер-

жавного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів чи диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації.

Зазначений закон встановлює чіткі критерії та механізми для надання компенсацій постраждалим громадянам, забезпечуючи юридичний порядок і прозорість у процесі відновлення зруйнованого або пошкодженого нерухомого майна. Крім того, він передбачає створення та функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок збройної агресії, що є важливим інструментом для обліку та моніторингу стану відновлення об'єктів нерухомості. Зазначений реєстр виконує кілька ключових функцій, зокрема, забезпечує централізований збір даних про пошкоджене та знищене майно, сприяє прозорості процесу компенсацій, а також слугує основою для прийняття подальших рішень щодо відбудови інфраструктури. Реєстр також відіграє роль у формуванні доказової бази для міжнародних судових процесів щодо відшкодування збитків, завданих агресором.

Окремо варто зазначити, що впровадження цього законодавства має важливе значення для відновлення економічної стабільності України, оскільки воно дозволяє не лише компенсувати втрати громадян, але й підтримувати розвиток будівельного сектору, сприяючи тим самим економічному зростанню в умовах післявоєнного відновлення.

Таким чином, правові акти, прийняті у відповідь на збройну агресію, не лише регулюють процеси компенсації та відновлення пошкодженого майна, але й формують основу для стійкого та збалансованого розвитку країни у майбутньому, враховуючи як поточні виклики, так і довгострокові інтереси держави.

Відповідно до статті 2 Закону [5] Отримувачами компенсації за пошкоджене або знищене нерухоме майно є: громадяни України, які є власниками нерухомого майна або замовниками будівництва об'єктів, щодо яких було отримано право на будівельні роботи до пошкодження; особи, які володіють спеціальним майновим правом на незавершені об'єкти будівництва або інвестували у такі проекти; члени житлово-будівельних кооперативів, які викупили житло, але не оформили право власності; спадкоємці зазначених осіб; об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, управителі та інші відповідальні особи за утримання будинків, у разі пошкодження спільного майна.

Компенсація не надається особам, на яких накладено санкції, або які мають судимість за злочини проти національної безпеки, а також їх спадкоємцям щодо пошкодженого майна.

Відповідно до статті 2 Закону [5] для вирішення питань щодо компенсації за знищене нерухоме майно, виконавчі органи місцевих рад, а також військові чи військово-цивільні адміністрації утворюють спеціальні Комісії. Подати заяву на компенсацію можна як під час воєнного стану, так і протягом року після його завершення на території, де було розташоване знищене майно. Заяву можна подати: в електронному форматі через Єдиний державний веб-портал електронних послуг; у паперовому форматі через центри надання адміністративних послуг, органи соціального захисту населення або через нотаріуса. Заява подається окремо на кожен знищений об'єкт нерухомості. У випадку спільної власності, кожен співвласник може подати заяву індивідуально, або один із них подає від імені всіх, якщо інші не мають заперечень. Заперечення можуть бути внесені до Реєстру пошкодженого та знищеного майна. Заява може бути подана незалежно від місця проживання заявника або місця розташування знищеного майна.

Комісія з розгляду питань щодо надання компенсації повинна розглянути заяву про відшкодування за знищене нерухоме майно протягом 30 календарних днів з моменту її подання.

У випадку, якщо знищене майно знаходиться в зоні бойових дій, тимчасової окупації або блокади, Комісія може продовжити строк розгляду заяви ще на 30 календарних днів. Це рішення приймається на підставі переліку територій, визначеного відповідним центральним органом виконавчої влади, який відповідає за тимчасово окуповані території.

Важливо зазначити, що до заяв на компенсацію прирівнюються інформаційні повідомлення, подані фізичними особами згідно з Порядком подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене майно внаслідок бойових дій [2]. Це стосується квартир, інших житлових приміщень, приватних будинків, садових та дачних будинків, а також об'єктів будівництва, де зведені несучі та зовнішні конструкції, якщо на них отримано право на будівельні роботи.

Рішення щодо надання або відмови в компенсації за знищене нерухоме майно має бути затверджене виконавчим органом ради, військовою адміністрацією або військово-цивільною адміністрацією населеного пункту протягом п'яти

календарних днів після прийняття такого рішення Комісією з розгляду питань щодо надання компенсації. Протягом п'яти робочих днів після затвердження рішення, його копія повинна бути завантажена відповідальною посадовою особою до Реєстру пошкодженого та знищеного майна (частина сьома статті 6 Закону) [5].

Виходячи із положень статті 8 Закону [5] законодавець визначає порядок і розмір компенсації за знищене нерухоме майно, а також правила використання наданих коштів. Компенсація надається в двох основних формах: Грошова компенсація: Кошти перераховуються на спеціальний рахунок отримувача для фінансування будівництва садибного, садового або дачного будинку. Цей рахунок має особливий режим використання, що виключає можливість арешту або звернення стягнення на кошти. Процедури відкриття та ведення таких рахунків регламентуються Національним банком України.; Фінансування придбання житла: Компенсація може бути спрямована на придбання квартири, іншого житлового приміщення або будинку через житловий сертифікат. Це також охоплює інвестування у будівництво нерухомості, яка ще не завершена.

Розмір компенсації визначається окремо для кожного об'єкта нерухомого майна і кожного отримувача, базуючись на загальній площі знищеного об'єкта та вартості 1 квадратного метра, яка встановлюється Кабінетом Міністрів України. Отримувачі компенсації не мають права відчужувати нерухомість, придбану за житловим сертифікатом, протягом п'яти років.

Під час отримання грошової компенсації, отримувач також укладає договір про відступлення державі або територіальній громаді права вимоги до Російської Федерації щодо відшкодування збитків за знищене майно, відповідно до затвердженого урядом порядку. Право власності на знищений об'єкт припиняється, що вимагає відповідної державної реєстрації.

Пріоритетне право на компенсацію мають: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни; особи, призвані на військову службу під час мобілізації, які не отримали статус учасника бойових дій; багатодітні сім'ї; особи з інвалідністю I та II груп. Якщо особа має пріоритетне право на кілька об'єктів, це право поширюється лише на один об'єкт за вибором отримувача компенсації.

Виходячи із положень статті 10 Закону [5] законодавець визначає механізми компенсації за пошкоджені об'єкти нерухомого майна. Компен-

сація може надаватися в таких формах: Виконання будівельних робіт: Це включає розробку проектної документації, проведення експертизи та виконання будівельних робіт, спрямованих на відновлення пошкодженого об'єкта нерухомості. Можливе також придбання будівельних матеріалів для виконання зазначених робіт.; Грошова компенсація: Кошти можуть бути перераховані на спеціальний рахунок отримувача для фінансування відновлювальних робіт або придбання будівельних матеріалів. Альтернативно, кошти можуть бути компенсовані за вже виконані роботи або придбані будівельні матеріали, що були оплачені отримувачем власним коштом.

Порядок надання такої компенсації встановлюється Кабінетом Міністрів України. Одним із основних інструментів є електронна публічна послуга «Відновлення», яка забезпечує процес компенсації через подання заяви в електронній формі за допомогою Порталу Дія. Отримувачами компенсації можуть бути фізичні особи, які досягли 18 років, є громадянами України та мають підтвержене право власності на пошкоджений об'єкт.

Пріоритетне право на отримання компенсації мають такі категорії осіб: учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни; особи, призвані на військову службу під час мобілізації; багатодітні сім'ї; особи з інвалідністю I та II груп; батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, патронатні вихователі, та інші особи, що мають особливий статус.

Компенсація може бути використана для придбання будівельних матеріалів або оплати послуг з ремонту протягом 12 місяців з моменту її отримання, за умови дотримання наступних вимог: об'єкт був пошкоджений після введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року; об'єкт розташований на території, не включений до переліку зон активних бойових дій або тимчасово окупованих територій; відомості про право власності на об'єкт внесені до Державного реєстру речових прав; на об'єкті не проведено ремонтних робіт до отримання компенсації.

Висновки. Законодавство України передбачає комплексний підхід до відшкодування шкоди, завданої об'єктам нерухомого майна внаслідок збройної агресії. Компенсація може надаватися як у формі фінансування будівельних робіт, так і через грошові виплати, що забезпечує гнучкість та адаптацію до різних потреб постраждалих громадян. Особливу увагу в процесі надання компенсацій приділено соціально вразливим групам

населення, таким як учасники бойових дій, особи з інвалідністю, багатодітні сім'ї та інші категорії. Це відображає прагнення держави забезпечити захист найбільш постраждалих і соціально незахищених громадян. Впровадження електронних сервісів, таких як «єВідновлення», демонструє модернізацію та діджиталізацію державних послуг, що сприяє спрощенню процесу подання заяв та прискоренню розгляду справ щодо компенсацій. Отримувачі компенсації зобов'язані дотримуватися встановлених умов, зокрема щодо цільового використання коштів, заборони відчу-

ження відновленого майна протягом визначеного терміну та відмови від вимог до Російської Федерації в межах отриманої компенсації. Це підкреслює важливість юридичної обачності та відповідальності у процесі відновлення пошкодженого або знищеного майна. Процес надання компенсацій регулюється та контролюється відповідними державними органами, що забезпечує правову та фінансову прозорість у реалізації цього механізму. Спеціальний порядок, затверджений Кабінетом Міністрів України, гарантує чіткість та визначеність у управлінні цими процесами.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#n10>
2. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 26.03.2022 № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>
3. Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення». Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік, Форма типового документа від 21.04.2023 № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>
4. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
5. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>
6. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

Mashchenko V.S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASES FOR THE RECOVERY OF COMPENSATION FOR DAMAGED OR DESTROYED PROPERTY AS A RESULT OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION IN UKRAINE

The article analyses the administrative and legal aspects of the process of compensation for damaged and destroyed real estate in the context of martial law and armed conflict. The author examines the key legislative provisions, in particular, the mechanism for granting compensation, the procedure for its use, and the priority groups of persons entitled to compensation. In particular, the article highlights the process of obtaining compensation for destroyed real estate based on the area of the destroyed property and its value. The article describes the procedure for financing the restoration of damaged properties, including the possibility of obtaining funds for repairs or the purchase of construction products, as well as the use of housing certificates for the purchase of new housing. An important aspect is the restriction on the alienation of restored or acquired property for a certain period of time. Particular attention is paid to the procedure for granting compensation, including the timeframe for reviewing applications and the need for approval by local authorities.

The article also analyses the advantages and limitations of the existing compensation system, focusing on the importance of clear regulation of the process, accuracy of accounting and ensuring accessibility of services for affected persons.

Thus, the study provides a comprehensive overview of the existing regulations and practical mechanisms of compensation payments, and offers recommendations for improving the compensation system to increase its effectiveness and fairness.

The article also highlights the importance of a timely and effective compensation process for the recovery of the affected areas and support for the citizens who have suffered losses. The author examines the roles of various state bodies that carry out compensation payments, including executive bodies of local councils, military and civil-military administrations. In particular, the author analyses the procedures for the formation and functioning of commissions responsible for reviewing applications for compensation and approving decisions. The author emphasises the importance of meeting the deadlines for consideration of applications, especially in the context of extending the deadlines in cases of a war zone or temporary occupation. The author identifies the peculiarities of submitting applications, including the possibility of submitting through electronic platforms and the use of mobile applications, which provide access to the compensation process for citizens, especially in conditions of limited access to traditional methods of submitting documents.

The article also addresses the issue of priority right to compensation for certain categories of persons, such as combatants, persons with disabilities, large families and other socially vulnerable groups. The article highlights the criteria that determine their priority, as well as the possibilities for ensuring more effective and targeted assistance to these categories.

The article provides a comprehensive overview of the regulatory and practical aspects of compensation for damaged real estate, emphasising the importance of effective management and support to ensure recovery and social justice in times of war.

Key words: *compensation, monetary compensation, financial compensation, destroyed property, destroyed property, military aggression, real estate, hostilities, state policy, property rights, compensation recovery.*

Романенко І.В.

Національна академія Служби безпеки України

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН ЯК ЗАХОДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Стаття присвячена дослідженню правових аспектів застосування безпілотних повітряних суден (БПС) як заходу адміністративного примусу в правоохоронній діяльності. Автор аналізує сучасний стан правового регулювання використання БПС державними органами та пропонує шляхи його вдосконалення. Визначено, що впровадження чітких правових норм щодо застосування БПС сприятиме ефективнішому виконанню завдань держави та захисту прав і свобод громадян. Порівняно з іншими дослідженнями, робота зосереджується на застосуванні БПС у контексті адміністративного примусу, що до цього не було окремим предметом наукових досліджень.

У статті розглянуто повноваження Національної поліції, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України щодо використання БПС для забезпечення безпеки та протидії правопорушенням. Особливу увагу приділено можливостям використання дронів у різних аспектах правоохоронної діяльності, що підкреслює їхню ефективність у попередженні та припиненні правопорушень. Відповідно до норм Закону України «Про Національну поліцію», застосування БПС не визначено окремим поліцейським заходом примусу, а розглядається лише як частина заходу – застосування технічних засобів для фото- та відеозйомки.

Застосування БПС правоохоронними органами має два основні напрями: безпосереднє ведення бойових відповідними підрозділами та попередження і припинення протиправної діяльності, що відповідно до теорії адміністративного права є адміністративним примусом. Законодавство встановлює чіткі підстави та процесуальний порядок застосування заходів припинення, однак порядок і підстави застосування БПС у якості заходу адміністративного припинення не мають відповідного відображення в законах.

Висновки роботи підкреслюють значний потенціал БПС у правоохоронній діяльності завдяки їх технологічним можливостям і ефективності. Законодавство закріплює повноваження Національної поліції, Державної прикордонної служби та Служби безпеки України щодо застосування БПС, але потребує удосконалення шляхом внесення до переліку примусових поліцейських заходів з відповідною деталізацією підстав та порядку такого застосування.

Ключові слова: безпілотні повітряні судна, Служба безпеки України, Національна поліція, адміністративний примус, спеціальні заходи припинення.

Постановка проблеми. Сьогодні безпілотні повітряні судна (БПС) стають невід'ємною частиною сучасної технології безпеки. Різноманітність застосування безпілотних повітряних суден – від активного використання на полі бою для відсічі збройної агресії, знищення живої сили та техніки країни-окупанта, до польотів для задоволення власних творчих потреб – свідчить про велику кількість правовідносин, які потребують належного правового регулювання. Для правової держави особливо важливо встановлення чітких законодавчих засад заходів, які застосовуються державними органами у правоохоронній діяльності. Дослідження сучасного стану правового регулювання застосування БПС державними орга-

нами та наукове обґрунтування пропозицій щодо їх удосконалення підвищить ефективність виконання завдань держави з одного боку та належний захист прав і свобод громадян з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань використання безпілотних повітряних суден (безпілотних повітряних апаратів) останнім часом привертає увагу все більшої кількості науковців. Так, питання правового регулювання та окремі аспекти використання БПС висвітлювали в своїх роботах Є.І. Бакутіна, О.В. Явтушенко, К.Ю. Водоласкова, В.В. Сокурченко, О.О. Клімук, Д.В. Лисянська, О.М. Бандурка, С.М. Науменко, Т.В. Шевченко, К.Є. Борова, І.В. Власенко, М.О. Котелюх, А.В. Мовчан,

М.А. Мовчан [1–8]. Проте, питання застосування БПС як заходу адміністративного примусу у правоохоронній діяльності державних органів науковцями не порушувалось.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правових основ та особливостей застосування безпілотних повітряних суден як заходу адміністративного примусу у правоохоронній діяльності державних органів.

Виклад основного матеріалу. Останні зміни законодавства були спрямовані на удосконалення як загальних засад пов'язаних із застосуванням безпілотних повітряних суден – актуалізовано визначення БПС, введено поняття безпілотна авіаційна система; дистанційний пілот; обладнання для дистанційного керування безпілотним повітряним судном, так і законодавчого регулювання застосування БПС у правоохоронній діяльності та для забезпечення безпеки осіб, захисту об'єктів критичної інфраструктури, важливих державних об'єктів, інтересів суспільства та держави. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування правоохоронними органами безпілотних повітряних суден та протидії їх незаконному використанню» від 13 липня 2023 року [9]. певні органи державної влади наділено правом застосування БПС та визначено підстави їх застосування. При чому слід зазначити, що з БПС пов'язано два окремих заходи – перший, це безпосередньо застосування БПС, другий – застосування засобів для протидії незаконному використанню БПС.

Право застосування та протидії БПС отримали Національна поліція, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України. Військовослужбовці Національної гвардії України отримали право вживати заходів для запобігання, виявлення та припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден у районах виконання завдань (тобто виключно протидію незаконному використанню БПС).

Так, Служба безпеки України, набула право використовувати повітряні судна, у тому числі безпілотні, транспортні засоби, що рухаються по поверхні води або під нею, у тому числі дистанційно керовані, з метою забезпечення державної безпеки, а також право використовувати засоби та/або пристрої, призначені для виявлення, припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами БПС, у тому числі перехоплення сигналів дистанційного керування, пошкодження чи зни-

щення таких суден та/або складових частин безпілотних авіаційних систем.

До повноважень Національної поліції віднесено використання, відповідно до покладених на неї завдань, безпілотних повітряних суден, транспортних засобів, що рухаються по поверхні води або під нею, у тому числі дистанційно керовані та право на вжиття заходів для запобігання, виявлення та припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами БПС над визначеною територією чи об'єктом із спеціальним режимом або над місцем здійснення спеціального поліцейського контролю, проведення операцій із припинення правопорушення. Також, уточнено такий превентивний захід поліції, як застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису – дозволено закріплення їх не тільки на однострої, службових транспортних засобах, по зовнішньому периметру доріг і будівель, а й на(у) БПС, суднах чи інших плавучих засобах.

Таким чином, серед правоохоронних органів лише Національна поліція та СБ України отримали право використання не лише БПС, а й водних/підводних безпілотних суден.

Державна прикордонна служба України, відповідно до статті 21-2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» наділена правом використовувати та застосовувати безпілотні водні, повітряні судна для забезпечення здійснення заходів, спрямованих на забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні, зоні з особливим режимом використання повітряного простору (у тому числі під час реалізації попереджувальних, режимних, організаційних та інших заходів) та для протидії транснаціональній організованій злочинності та іншій злочинній діяльності, що становить загрозу національній безпеці України.

Як бачимо, на відміну від, наприклад, такого заходу примусу як зупинка транспортного засобу, застосування БПС зазначеними органами не має конкретного переліку підстав, а має лише загальний напрям «відповідно до покладених на неї завдань..; з метою забезпечення державної безпеки..; для забезпечення здійснення заходів...» Таке законодавче формулювання спрямоване на максимально ефективно застосування БПС уповноваженими органами в умовах, коли стрімко розширюються як технічні характеристики БПС

так і, відповідно, напрями і можливості їх застосування, адже в сучасних умовах, особливістю діяльності Національної поліції, ДПС України, СБ України є те, що крім реалізації правоохоронної функції, їх підрозділи активно беруть участь у бойових діях щодо відсічі збройної агресії проти України. Не конкретизуючи перелік підстав, законодавець чітко визначив головну умову – в межах виконання завдань, покладених на відповідний орган.

Мовчан А.В., Мовчан М.А. в своєму дослідженні виокремлюють такі можливості використання дронів правоохоронними структурами: запобігання терористичним актам; операції по боротьбі з організованою злочинністю; операції із затримання злочинців і розшуку зниклих людей; обстеження місця злочину; профілактичне відеоспостереження; контроль масових заходів і акцій протесту; забезпечення VIP-зустрічей, зустрічі на найвищому рівні; підтримка оперативного зв'язку; запобігання нелегальній імміграції і контрабанді; спостереження за наземними і морськими лініями регулярних перевезень та транспортними потоками, аналіз причин ДТП; відстеження викрадених автомобілів; боротьба з морськими піратами; запобігання браконьєрству, незаконній розробці надр і вирубці лісів тощо [10, с. 108].

Таким чином, якщо говорити про адміністративно-правовий аспект застосування БПС у правоохоронній діяльності, то в переважній більшості – це заходи адміністративного примусу. В залежності від безпосередньої мети застосування – попередження правопорушення, забезпечення публічної/ державної безпеки або припинення протиправних дій – безпілотні летальні судна є основним або допоміжним заходом адміністративного попередження або заходом адміністративного припинення. Вбачається, що найбільше БПС мають застосування саме з попереджувальною метою. З усієї різноманітності застосування, можна виокремити те, що сама присутність БПС з можливістю відеоспостереження, має потужний превентивний ефект, стримуючи потенційних правопорушників від здійснення протиправних дій. Адже нагляд і потенційне втручання знижують рівень порушень.

На сьогодні вважається актуальним для законодавства теоретичні напрацювання щодо застосування БПС як заходу припинення спеціального призначення. Сталий підхід до класифікації заходів припинення поділяє їх на оперативні (самостійні) заходи, які спрямовані на безпосереднє припинення об'єктивно протиправної поведінки;

заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення та спеціальні заходи припинення. Застосування БПС можливо у всіх трьох випадках.

Як захід забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, за допомогою БПС отримуються докази як вже вчиненого правопорушення, так і можлива відеофіксація протиправних дій в реальному часі, що значно підсилює рівень доказової бази та сприяє об'єктивності при здійсненні провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Одними з найбільш законодавчо врегульованими заходами адміністративного примусу є спеціальні заходи припинення – фізичний вплив (сила), спеціальні засоби та вогнепальна зброя, адже їх застосування може спричинити щонайменше шкоду здоров'ю особі. Застосування БПС, хоч і не зазначено в законі, але вбачається ефективним для припинення відповідних загроз, адже може бути спрямовано на конкретного порушника з можливістю завдання фізичної шкоди і навіть позбавлення його життя. БПС можуть бути оснащені різноманітними засобами впливу – акустичними, світловими, хімічними або засобами для блокування транспортних засобів, для осліплення або дезорієнтації, навіть зброю нелетальної або летальної дії).

Види, порядок, умови і межі застосування таких заходів визначені у статті 43 Порядок застосування поліцейських заходів примусу Закону України «Про Національну поліцію», а саме:

– застосуванню фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно передувати завчасне попередження про намір їх застосування, з наданням достатнього часу на виконання законної вимоги поліцейського. Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо зволікання може спричинити посягання на життя та здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невинуватим або неможливим;

– заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо;

– вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення;

– поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в такій обстановці, для негайного відвернення чи припинення збройного нападу;

– поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу;

– поліцейські зобов'язані повідомити письмово свого керівника про застосування фізичної сили, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, який у свою чергу зобов'язаний повідомити про це уповноваженого прокурора, а у разі заподіяння особі поранення або каліцтва, керівник такого поліцейського, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора.

Виходячи з норм Закону України «Про національну поліцію», застосування БПС не визначено окремим поліцейським заходом примусу; а лише як частина заходу – застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Маючи більші можливості ніж вогнепальна зброя щодо, наприклад, ураження людини, законодавство не визначає ні підстав ні порядку застосування БПС у якості заходу припинення протиправної поведінки.

Отже, застосування БПС правоохоронними органами має два основні напрями – безпосереднє ведення бойових дій та попередження та припинення протиправної діяльності. Останнє, відповідно до теорії адміністративного права, є адміністративним примусом. І, якщо заходи адміністративного попередження, як правило, не мають чіткої процесуальної регламентації

у зв'язку з тим, що не виконують функцію покарання особи, до якої застосовуються, то для застосування заходів припинення законодавство встановлює чіткі підстави та процесуальний порядок застосування для кожного заходу. Порядок і підстави застосування БПС у якості заходу адміністративного припинення не має відповідного відображення в законах.

Висновки. Безпілотні повітряні судна мають значний потенціал у правоохоронній діяльності завдяки їх технологічним можливостям і ефективності у різних ситуаціях. На сьогодні, повноваження щодо застосування БПС та засобів протидії їх незаконному використанню Національною поліцією, ДПС України, СБ України закріплено на рівні законів України, що є основою для створення дієвої системи використання БПС з метою попередження та припинення протиправних діянь. Саме ця мета обґрунтовує виокремлення в теорії адміністративного права окремого заходу адміністративного примусу – застосування БПС як заходу адміністративного попередження – якщо мета попередження правопорушення, забезпечення публічної та державної безпеки, особистої безпеки громадян. Та заходу адміністративного припинення, якщо застосування БПС має на меті припинення об'єктивно протиправних дій. В останньому випадку, безпілотники можуть застосовуватись також як захід припинення спеціального призначення, коли їх застосування може завдати фізичної шкоди правопорушнику, а у крайніх випадках – і позбавити його життя. Аналіз законодавства засвідчив необхідність внесення застосування БПС до переліку примусових поліцейських заходів, з відповідною деталізацією підстав та порядку такого застосування. Таким чином, теоретичне обґрунтування законодавчого врегулювання підстав та порядку застосування БПС як заходу припинення спеціального призначення вважається актуальним напрямом для подальших наукових досліджень.

Список літератури:

1. Бакутін Є.І. Напрями вдосконалення законодавчого регулювання використання БПС в діяльності Національної поліції України. *Держава і право*: зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. 2017. Вип. 77. С. 307–320.
2. Явтушенко О. В. Проблеми та перспективи правового режиму безпілотних літальних апаратів в Україні. *Право і суспільство* № 2 / 2023. Т. 2. С. 120–127.
3. Водоласкова К.Ю. Правове регулювання застосування безпілотних літальних апаратів (систем) та дронів. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи*: [Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.]. С. 27–29.
4. Сокурєнко В.В. Правове регулювання використання безпілотних літальних апаратів у світовій практиці: вектор для України. *Авіація, промисловість, суспільство*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 12 трав. 2022 р.). Харків: ХНУВС. 2022. С. 47–49.

5. Клімук О.О., Лисянська Д.В. Правове регулювання БПС в Україні та США: порівняльно-правовий аспект. *Аеро-2022. Повітряне і космічне право*: [Всеукраїнська конференція молодих вчених та студентів, м. Київ, Національний авіаційний університет, 25–26 листопада 2022 р.]. С. 1.71–1.75.

6. Бандурка О.М., Науменко С. М., Шевченко Т.В. Нормативно-правове регулювання експлуатації безпілотних авіаційних комплексів при виконанні завдань Національної поліції України. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 336–353.

7. Борова К. Є., Власенко І.В. Актуальність дослідження алгоритму застосування БПС при виконанні слідчо-оперативних дій. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану*: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 7 груд. 2023 р.). Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 204–205.

8. Шевченко Т.В., Власенко І.В., Котелюх М.О. Аналіз використання безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності Національної поліції України. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 459–465.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування правоохоронними органами безпілотних повітряних суден та протидії їх незаконному використанню : Закон України від 13.07.2023 № 3232-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023 р., № 84, с. 36, стаття 307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3232-20#Text> (дата звернення: 30.07.2024).

10. Мовчан А.В., Мовчан М.А. Використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів. *Соціально-правові студії* 2020. Вип. 3 (9). С. 104–110.

Romanenko I.V. PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF THE USE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES AS A MEASURE OF ADMINISTRATIVE COERCION

The article is devoted to the study of legal aspects of the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) as a measure of administrative coercion in law enforcement activities. The author analyzes the current state of legal regulation of the use of BPS by state bodies and suggests ways to improve it. It was determined that the implementation of clear legal norms regarding the use of BPS will contribute to more effective performance of state tasks and protection of citizens' rights and freedoms. Compared to other studies, the work focuses on the application of BPS in the context of administrative coercion, which was not a separate subject of scientific research until then.

The article examines the powers of the National Police, the Security Service of Ukraine, and the State Border Service of Ukraine regarding the use of BPS to ensure security and combat crimes. Special attention is paid to the possibilities of using drones in various aspects of law enforcement activities, which emphasizes their effectiveness in preventing and stopping crimes. According to the norms of the Law of Ukraine «On the National Police», the use of BPS is not defined as a separate coercive police measure, but is considered only as a part of the measure – the use of technical means for photo and video recording.

The use of BPS by law enforcement agencies has two main directions: direct combat by relevant units and prevention and cessation of illegal activities, which according to the theory of administrative law is administrative coercion. Legislation establishes clear grounds and procedural procedure for applying termination measures, however, the procedure and grounds for applying BPS as a measure of administrative termination are not reflected in the laws.

The conclusions of the work emphasize the significant potential of BPS in law enforcement activities due to their technological capabilities and efficiency. The legislation establishes the powers of the National Police, the State Border Guard Service and the Security Service of Ukraine regarding the use of BPS, but needs to be improved by adding to the list of coercive police measures with appropriate detailing of the grounds and procedure for such use.

Key words: *unmanned aircraft, Security Service of Ukraine, National Police, administrative coercion, special termination measures.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/14>

Куликович А.Ю.

кандидат юридичних наук

КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО БОРТЬБУ З КУЛЬТАМИ У КИТАЇ

У науковій статті досліджується кримінальне законодавство Китайської Народної Республіки, спрямоване на боротьбу з культовою діяльністю, що становить загрозу для суспільного порядку та державної стабільності. Проаналізовано історичний контекст виникнення цього законодавства, основні нормативні акти, а також практику їх застосування у сучасному Китаї. Особлива увага приділена положенням, що передбачають суворі покарання для лідерів культів та активних учасників, а також механізмам пом'якшення або звільнення від відповідальності осіб, які добровільно відмовляються від участі в таких організаціях. У статті також аналізується структура та зміст основних нормативно-правових актів, таких як Закон про національну безпеку, Кримінальний кодекс КНР, а також численні підзаконні акти, що регулюють боротьбу з релігійними культурами. Досліджується практика правозастосування цих норм, включаючи відомі судові справи та методи слідчих органів, які використовуються для припинення діяльності культів. Крім того, автор акцентує увагу на соціально-правових наслідках реалізації антикультового законодавства, зокрема на питаннях дотримання прав людини в умовах боротьби з релігійним екстремізмом. У статті розглядаються можливі ризики зловживання кримінальним законодавством у контексті політичних репресій і обмеження свободи релігії, а також аналізується роль міжнародного співтовариства у контролі за дотриманням прав людини в КНР. Автором висвітлено ефективність цих правових заходів у боротьбі з релігійними культурами, їхню роль у підтриманні соціальної гармонії, а також ризики, пов'язані з можливим порушенням прав людини, особливо у контексті свободи віросповідання. Зроблено висновок, що китайський підхід до боротьби з культурами демонструє жорсткість і всеосяжність державної політики, однак потребує дотримання міжнародних стандартів захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: релігійні культури, кримінальні правопорушення, кримінальне законодавство, імплементація законів, Кримінальний кодекс, окультні злочини.

Постановка проблеми. Злочинність, пов'язана з релігійними культурами, є однією з найгостріших і найменш досліджених проблем у сучасному кримінальному праві. У той час як більшість демократичних держав намагаються зрівноважувати право на свободу віросповідання з необхідністю захисту громадян від злочинних дій, пов'язаних з культовою діяльністю, Китайська Народна Республіка обрала жорсткий підхід до боротьби з релігійними культурами, які вважаються загрозою для національної безпеки та соціального порядку. Ця проблема набуває особливого значення в умовах сучасного Китаю, де державна політика спрямована на забезпе-

чення тотального контролю над релігійними рухами та їх діяльністю. Незважаючи на те, що державні заходи з боротьби з культурами дозволяють знижувати рівень злочинності та забезпечувати суспільну стабільність, вони також піддаються критиці за можливе порушення прав людини, зокрема права на свободу віросповідання [6, с. 13]. На цьому тлі виникає необхідність у глибокому аналізі кримінального законодавства КНР щодо боротьби з релігійними культурами, зокрема його історичного розвитку, правових засад, практики правозастосування та соціально-правових наслідків. Дослідження цієї теми є вкрай актуальним не лише для китай-

ського суспільства, але й для міжнародного співтовариства, оскільки воно дозволяє зрозуміти, як жорстке законодавче регулювання може впливати на права людини і як імплементація законів допоможе запобігти поширенню незаконних дій з боку релігійних культів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На науковому рівні кримінальне законодавство щодо боротьби з кльотами та їх діяльністю досліджували багато видатних українських вчених, зокрема: Г.П. Байдако, О.В. Старков, С.С. Вітвічка, Л.Д. Башкатов, В.В. Гринько, Є.В. Ліхштейн, В.М. Петренко, Г.С. Касторский, Б.В. Яцеленко, Савонюк Р.Ю., Палій М.В. та інші. У зарубіжній криминологічній науці ця тема була досліджена Дж. Хорганом, М.Т. Сінгером, С.А. Райтом, Р.Дж. Ліфтоном, Р. Борумом, М. Сейджменом, Дж.М. Постом та інш. Останні дослідження і публікації свідчать про те, що антикультове законодавство Китаю перебуває в постійному процесі вдосконалення, і існує активний дискурс щодо його ефективності та впливу на права людини. Важливими напрямками є аналіз практичної реалізації закону, соціально-політичних наслідків і міжнародної реакції, що дозволяє краще зрозуміти складні аспекти боротьби з релігійними кльотами в Китаї.

Постановка завдання. Метою є комплексний аналіз кримінального законодавства Китайської Народної Республіки, що регулює боротьбу з релігійними кльотами, зокрема сектою Фалуньгун.

Виклад основного матеріалу. Постійний комітет Всекитайських зборів народних представників (ВЗНП) 30 жовтня 1999 року видав антикультовий закон, спрямований на запобігання і боротьбу з такими кльотами, як нині заборонена секта Фалуньгун. Рішення про заборону і покарання Фалуньгун та інших культів було прийнято на 12-й сесії 9-го Постійного комітету ВЗНП.

У ньому міститься заклик до судів, прокуратури, поліції та адміністративних судових органів бути в повній бойовій готовності до культової діяльності і суворо присікти її відповідно до закону. Культові організації, які руйнують нормальний соціальний порядок і стабільність через незаконні збори, призводять до смертей, згвалтувань жінок і шахрайства з грошима, повинні бути суворо покарані, говориться в рішенні. У ньому також підкреслюється, що ошуканих послідовників і практиків слід відрізняти від лідерів культу. Місцеві органи влади просять вживати необхідних заходів для просвіти ошуканих, покаравши при цьому невелику кількість лідерів сект і тих, хто вчинив злочини.

Релігійний культ є проблемою, з якою стикаються уряди багатьох країн світу [7, с. 5]. За останні кілька років у Китаї з'явилася низка культових організацій, таких як Фалуньгун і Чжу Шен Цзяо (або головний бог), які завдають шкоди соціальному порядку і стабільності.

Існує безліч доказів того, що Фалуньгун не є звичайною незаконною організацією, а насправді культом. Відмінною рисою культу є його ієрархічна структура, завдяки якій його члени строго дотримуються вказівок свого старшого члена і готові пожертвувати собою заради духовного лідера [4, с. 12]. Так, Лі Хунчжі, засновник культу Фалуньгун, вимагає, щоб його учні думали, діяли і навіть віддавали своє життя за його наказом. Члени культу піддаються систематичній формі контролю свідомості, і Фалуньгун не є винятком. Лі спокушає своїх учнів приманкою фізичної підготовки, промиває мізки своїм послідовникам своїми еретичними ідеями і залякує практикуючих Фалуньгун своїми «надздібностями».

Щоб зібрати більше прихильників до своєї пастви, Лі сфабрикував еретичні ідеї, такі як теорія «судного дня» та віра в те, що Земля вибухне, щоб налякати своїх учнів, щоб вони беззаперечно виконували його вказівки. За його словами тільки він може відстрочити вибух Землі, тільки він може допомогти практикуючим Фалуньгун потрапити на небеса, і тільки Фалунь Дафа може врятувати всіх людей. Неповна статистика вказує на те, що понад 1400 людей по всьому Китаю загинули в результаті практики Фалуньгун, а сотні інших зазнали психологічного стресу. Організація Фалуньгун збирала гроші зі своїх послідовників за допомогою незаконної публікації та продажу книг, фотографій, відео- та аудіокасет, а також інших форм комунікації, які поширювали ідеї Лі. Лі та інші основні члени організації розбагатіли завдяки експлуатації багатства і праці практикуючих Фалуньгун, а також ухиленню від сплати податків.

Фалуньгун також є жорстко організованим культом. Її вищим органом у Китаї є Дослідницьке товариство Фалунь Дафа (FDRS) у Пекіні. У рамках ФДРС налічується 39 загальних станцій, 1900 навчальних центрів і 28 263 тренувальних центри, які контролюють загалом 2,1 мільйона практикуючих.

У серпні 1996 року Лі наказав своїм послідовникам оточити газету «Гуанмін дейлі», Фалуньгун провів 78 незаконних демонстрацій, у кожній з яких взяли участь понад 300 осіб. Тисячі послідовників зібралися біля Чжуннань-

хая, комплексу, в якому знаходиться Центральний комітет Комуністичної партії, 25 квітня цього року, що стало найбільшим порушенням закону.

Незважаючи на те, що Фалуньгун в Гонконзі є легальною організацією, він заборонений і переслідується в решті Китаю. Однак союзники Пекіна в Гонконзі тиснуть на владу країни, щоб вона діяла проти угруповання. Найбільш конкретними заходами, вжитими владою Гонконгу проти цього руху, було внесення до чорного списку близько 100 міжнародних практикуючих, яким було заборонено в'їзд до Гонконгу на знак протесту під час візиту президента Китаю.

З метою запобігання і боротьби з подібними культами в майбутньому Постійний комітет Всекитайських зборів народних представників 30 жовтня 1999 року прийняв законодавчу резолюцію про заборону еретичних культів. Того ж дня Верховний народний суд і Верховна народна прокуратура також видали судові роз'яснення щодо законів про злочини, пов'язані з культом. Посольство КНР надало зміст вищезазначених документів та іншу відповідну інформацію для кращого розуміння справжньої природи культу Фалуньгун та зусиль китайського уряду, спрямованих на підтримку соціальної стабільності та захист добробуту народу [2, с. 97]: 1. Для підтримки соціальної стабільності, захисту інтересів народу, забезпечення реформ і відкритості та будівництва сучасної соціалістичної країни необхідно заборонити еретичні культові організації, а також запобігати і карати за культову діяльність. 2. На основі Конституції та інших відповідних законів приймається наступне рішення: а) Єретичні культові організації повинні бути рішуче заборонені відповідно до закону, а вся їхня злочинна діяльність підлягає суворому покаранню; б) Єретичні культи, що діють під виглядом релігії або інших незаконних форм, які порушують суспільний порядок і ставлять під загрозу життя і майно людей, повинні бути заборонені відповідно до закону і рішуче покарані; в) Народні суди, народні прокуратури, органи громадської безпеки, національної безпеки та судово-адміністративні органи повинні виконувати свої обов'язки у виконанні цих завдань; г) Суворому покаранню за законом підлягають ті, хто маніпулює членами культових організацій з метою порушення державних законів і адміністративних правил, організовує масові збори для порушення громадського порядку, а також обманює інших, спричиняє смерть, гвалтує жінок, виманює у людей гроші та майно або вчиняє інші злочини з використанням марновірства і ересі; е)

Слід дотримуватися принципу поєднання виховання з покаранням, щоб об'єднати і наставити більшість обманутого населення і суворо покарати злочинців; ф) Під час правового регулювання діяльності культових груп слід відрізняти людей, які вступили до культової організації, але не знали про брехню, яку поширювала група, від кримінальних елементів, які організовують і використовують культові групи для протиправної діяльності та/або для навмисного руйнування соціальної стабільності; г) Більшість ошуканих членів не підлягають кримінальному переслідуванню, в той час як ті організатори, керівники та основні члени, які вчинили злочини, повинні бути притягнуті до кримінальної відповідальності; ті, хто здаються владі або сприяють розслідуванню, отримують більш м'яке покарання відповідно до закону або звільняються від покарання; h) Довготривале, всебічне навчання всіх громадян Конституції та законам, популяризація науково-технічних знань та підвищення рівня грамотності населення. Заборона культових організацій і покарання за культову діяльність відповідно до закону йде пліч-о-пліч із захистом нормальної релігійної діяльності та свободи віросповідання людей; і) Громадськість повинна бути поінформована про антигуманну та антисоціальну природу еретичних культів, щоб вона могла свідомо протистояти впливам культових організацій, підвищувати свою обізнаність у законодавстві та дотримуватися його; j) Необхідно мобілізувати всі верстви суспільства на запобігання та боротьбу з культовою діяльністю, а також створити комплексну систему управління нею. Народні уряди та судові органи на всіх рівнях повинні нести відповідальність за запобігання створенню та поширенню культових організацій та боротьбу з культовою діяльністю. Це важливе, довгострокове завдання, яке забезпечить соціальну стабільність.

Згідно з роз'ясненнями, виданими спільно двома відомствами, під «культовими групами» у статті 300 Кримінального кодексу маються на увазі ті незаконні групи, які використовують релігію, цигун або інші речі як «маскування», обожнюють своїх лідерів, вербують і контролюють своїх членів, обманюють людей, формуючи і поширюючи забобонні ідеї, і створюють загрозу для суспільства [1, с. 53].

Частина 1 статті 300 Кримінального кодексу передбачає, що «особи, які організовують забобонні секти і таємні товариства або використовують забобони для порушення законів або адміністративних правил», караються позбавленням

волі на строк від трьох до семи років, а ті, чий справи є особливо тяжкими, – на строк від семи років і більше».

Згідно з частинами 2 і 3 цієї статті, особи, які створюють або використовують забобонні секти і таємні товариства або забобони для обману людей і заподіяння смерті іншим особам, підлягають покаранню, зазначеному в попередній частині.

Згідно з цими двома розділами, особи, які організують і використовують забобонні секти, таємні товариства або забобони для сексуальної експлуатації жінок або шахрайства з грошима чи майном, повинні бути покарані згідно зі статтями про зґвалтування і шахрайство в Кримінальному кодексі [3, с. 48].

Згідно з роз'ясненнями, особи, які організують і використовують секти та вчиняють одну з наступних дій, повинні бути покарані відповідно до ч. 1 ст. 300 Кримінального кодексу:

1) збирання людей для облоги і нападу на державні органи, підприємства чи установи, дезорганізації їхньої роботи, виробництва, навчальної та науково-дослідної діяльності;

2) проведення незаконних зборів, мітингів, демонстрацій з метою підбурювання або обману, або організації їх учасників чи інших осіб для облоги, нападу, захоплення, порушення громадського порядку або порядку проведення релігійних обрядів, або порушення громадського порядку;

3) протидія відповідним відомствам у забороні їхніх груп, або відновлення діяльності заборонених груп, або створення інших сект, або продовження їхньої діяльності;

4) підбурювання, обман або організація своїх членів або інших осіб до відмови від виконання своїх законних обов'язків;

5) видання, друк, тиражування або розповсюдження публікацій, що поширюють ідеологію культу, а також друк символіки своїх сект;

6) інша діяльність, що порушує державне законодавство.

Згідно з роз'ясненнями, злочин вважається «тяжким», якщо при здійсненні діяльності, передбаченої попередньою статтею, вчиняється будь-яка з наступних дій:

1) створення організацій або вербування членів у провінціях, автономних районах і муніципалітетах, які перебувають під безпосереднім управлінням центрального уряду

2) співпраця з іноземними групами, організаціями та окремими особами для здійснення діяльності, пов'язаної з сектантством;

3) видання, друк, тиражування та розповсюдження великої за обсягом або вартістю продажу кількості публікацій, що поширюють хибні ідеї та друкованої символіки сект; а також підбурювання, обман або організація своїх членів чи інших осіб до порушення державних законів, адміністративних правил, що призвело до тяжких наслідків.

Згідно з роз'ясненнями, під створенням або використанням марновірних сект, таємних товариств або забобонів з метою обману людей і заподіяння смерті іншим особам у частинах 2 і 3 статті 300 маються на увазі випадки створення або використання сект з метою формування, поширення забобонів або помилок, обману своїх членів або інших осіб для дотримання посту, нанесення собі поранень або перешкоджання нормальному медичному лікуванню, що призвело до смерті хворих.

У поясненнях йдеться, що це буде «тяжким злочином», якщо станеться наступне:

1) спричинення трьох смертей і більше;

2) спричинення менше трьох смертей, але серйозних травм для багатьох людей;

Згідно з роз'ясненнями, ті, хто засновує або використовує секти для формування, поширення забобонів і помилок, підбурює і примушує своїх членів або інших до самогубства або нанесення собі ран, повинні бути покарані відповідно до законів про навмисне вбивство або навмисне заподіяння шкоди злочинам, передбаченим кримінальним законодавством; ті, хто організує і використовує забобонні секти і сексуально експлуатує жінок або молодих жінок шляхом спокушання, примусу, обману або іншими способами, повинні бути покарані відповідно до статей про зґвалтування або зґвалтування неповнолітніх відповідно до кримінального законодавства; ті, хто обманом забирає гроші або майно, засновуючи або використовуючи секти або інші засоби, повинні бути покарані відповідно до статей про шахрайські злочини в кримінальному законодавстві; злочини, пов'язані зі створенням або використанням сект для організації, планування, здійснення та підбурювання до діяльності щодо розколу Китаю, що загрожують воз'єднанню Китаю або підриву соціалістичної системи країни, повинні розглядатися відповідно до відповідних законів про злочини, що загрожують державній безпеці, як це передбачено кримінальним законодавством; всі гроші і майно, зібрані сектами або злочинцями, які використовують секти для порушення законів, а також інструменти і рекламні матеріали,

що використовуються для злочинної діяльності, повинні бути конфісковані відповідно до закону; ті, хто організовує, замишляє або використовує секти для злочинної діяльності, а також ті, які не відмовляються від своїх планів, незважаючи на неодноразові застереження, повинні бути притягнуті до відповідальності за кримінальне правопорушення відповідно до кримінального законодавства. Але ті, хто здається в полон правоохоронним органам, або хто виконує гідні послуги, повинні бути м'яко покарані або звільнені від покарання відповідно до закону. Ті, хто був обманутий або примушений до вступу в секту і вже вийшов з секти, не будуть вважатися правопорушниками [5, с. 50].

Висновки. Китайське кримінальне законодавство щодо боротьби з культами демонструє жорсткий і всеосяжний підхід до стримування і викорінення культової діяльності, яка загрожує соціальному порядку і стабільності держави. Прийняті закони спрямовані на виявлення та покарання як лідерів культових організацій, так і тих, хто активно сприяє їх діяльності. Водночас, законодавство передбачає пом'якшення

або звільнення від покарання для тих, хто був обманутий або примушений до участі в таких організаціях і добровільно від них відійшов. Цей підхід підкреслює важливість відокремлення основних організаторів культів від звичайних послідовників, які могли бути введені в оману. Жорстка політика покарання спрямована на стримування злочинних елементів, тоді як освітні заходи та просвітництво громадян слугують інструментом для запобігання виникненню нових культових рухів [8, с. 206].

Прийняття антикультового законодавства в Китаї показує, як держави можуть використовувати правові інструменти для захисту суспільства від загроз, що виходять від культових груп. Водночас, важливо зазначити, що втілення цих законів має відповідати міжнародним стандартам захисту прав людини, особливо у випадках, коли мова йде про свободу віросповідання та свободу вираження думки. Оскільки боротьба з культами залишається актуальною проблемою в багатьох країнах, китайський досвід може слугувати важливим прикладом для аналізу та порівняння з іншими юрисдикціями.

Список літератури:

1. Dai Feiyang. Cult Crime and Its Features. *Science and Atheism*, 2014, № 03, pp. 53–56.
2. Dunn, E. C. "Cult," Church, and the CCP: Introducing Eastern Lightning. *Modern China*, 2009, № 35(1), pp. 96–119.
3. Li Tianming. Analysis on the Cult Crimes and Strategies of Prevention. *Journal of Guangxi Police Academy*, 2016, № 4, pp. 47–51.
4. Wright, S. A. Exploring factors that shape the radicalisation of political and religious cults. *Terrorism and Political Violence*, 1991, № 3 (1), pp. 1–16.
5. Yang Yujuan. The Features and Investigation of Cult Crimes, *Jingyue Journal*, 2005 № 01, pp. 49–53.
6. Куп'янський М. Г. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств (організаційно-тактичні засади) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М. Г. Куп'янський ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2016. 224 с.
7. Палій М.В. Злочинність у сфері віросповідання та боротьба з нею: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. 12.00.08. Київ. 2002. 17 с.
8. Тимченко О.В., Шапар В.Б. Полоненики релігійного екстазу: Психологія релігійних сект. Харків : Прапор, 1998. 477 с.

Kulykovych A.Yu. ANTI-CULT CRIMINAL LAW IN CHINA

The article examines the criminal legislation of the People's Republic of China, aimed at combating religious activities that pose a threat to public order and state stability. The historical context of the emergence of this legislation, the main normative acts, as well as the practice of their application in modern China are analyzed. Particular attention is paid to provisions providing for severe penalties for cult leaders and active participants, as well as mechanisms for mitigating or exempting from liability persons who voluntarily refuse to participate in such organizations. The article also analyzes the structure and content of major regulations, such as the National Security Law, the Criminal Code of the People's Republic of China, as well as numerous by-laws regulating the fight against religious cults. The practice of enforcing these norms is studied, including well-known court cases and investigative methods used to stop the activities of cults. In addition, the author focuses on the socio-legal consequences of the implementation of anti-cult legislation, in particular on the issues of human rights in the fight against religious extremism. The article discusses the possible risks of abuse of criminal law in the context of political repression and restriction of freedom of religion, as well as analyzes

the role of the international community in monitoring the observance of human rights in the PRC. The author highlights the effectiveness of these legal measures in the fight against religious cults, their role in maintaining social harmony, as well as the risks associated with possible violations of human rights, especially in the context of freedom of religion. It is concluded that the Chinese approach to combating cults demonstrates the rigidity and comprehensiveness of the state policy, but requires compliance with international standards for the protection of the rights and freedoms of citizens.

Key words: *religious cults, criminal offenses, criminal law, implementation of laws, Criminal Code, occult crimes.*

Луценко Ю.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ

У статті досліджено місце і роль держави у загальній системі боротьби зі злочинністю. Звернено увагу, що ефективність впливу на злочинність залежить від економічних, соціальних, інформаційних, технічних, культурно-просвітницьких та інших засобів.

Наголошено, що серед всіх напрямів політики у сфері запобігання злочинності, які перебувають між собою у функціональній залежності й взаємозв'язку та обумовленні предметом, завданнями й методами підтримання правопорядку в суспільстві, кримінально-правова політика держави, на думку переважної більшості вітчизняних вчених, розробляє стратегію і тактику, формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення, і виражається в нормах закону про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм та постановах Пленуму Верховного Суду України (складові кримінально-правової політики).

Вивчаючи зміст, структуру та завдання кримінально-правової політики досліджено питання, яке стосується визначення її місця в системі самої державної політики у сфері запобігання злочинності, яка виступає частиною правової політики держави. Це здійснюється шляхом як застосування загальної діалектичної методології, яка дає можливість встановити її місце у внутрішній політиці держави, так і політиці боротьби зі злочинністю.

Констатовано, що самостійність кримінально-правової, кримінальної процесуальної та кримінально-виконавчої політики значною мірою ґрунтується на факті існування трьох самостійних галузей права: кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого.

Акцентовано увагу, що боротьба (протидія) із злочинністю не обмежується виключно галузями кримінального права, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого. З огляду на викладене наводяться аргументи стосовно визначення її структурною частиною політики держави у сфері запобігання злочинності на рівні з кримінально-правовою політикою, кримінально процесуальною політикою, кримінально-виконавчою політикою та кримінологічною (профілактичною) політикою.

Ключові слова: кримінальна політика, кримінально-правова політика, принципи кримінально-правової політики, предмет кримінально-правової політики, завдання та цілі кримінально-правової політики, напрями кримінально-правової політики, принципи кримінально-правової політики, внутрішня/зовнішня політика держави, латентність, злочинність, запобігання/боротьба зі злочинністю, правопорядок, криміналізація/декриміналізація, пеналізація/депеналізація.

Постановка проблеми. Відомо, що однією з основних внутрішніх функцій держави є забезпечення законності та правопорядку, у тому числі запобігання та боротьба зі злочинністю [5, с. 78]. Реалізація цієї функції розглядається вітчизняними науковцями-криміналістами як напрямок внутрішньої, а за деяких умов – і зовнішньої політики держави [23, с. 8], причому видається, що цей напрямок є одним з пріоритетних [14, с. 11].

Сучасна теорія і практика запобігання та боротьби зі злочинністю вже давно не тішать себе ілюзіями стосовно того, що єдиними додатними чи основними засобами в цій сфері

є виключно правові. Вочевидь, ефективність впливу на злочинність залежить у першу чергу і більшою мірою не від них, а від засобів економічних, соціальних, інформаційних, технічних, культурно-просвітницьких та ін. Проте і правові засоби впливу на злочинність продовжують відігравати достатню роль. У цьому аспекті правова політика держави у сфері запобігання злочинності та боротьби з нею є необхідною складовою всього відповідного напрямку державної політики [17, с. 220].

Слово «політика» (грец. – політікї) перекладається як мистецтво управління державою. Полі-

тика виражає функції держави щодо керівництва зовнішніми і внутрішніми сферами життя суспільства. Важливою складовою внутрішньої політики є боротьба зі злочинністю, що покликана знизити її роль та забезпечити стан, який відповідає потребам суспільства від кримінальних правопорушень [2, с. 377].

Категорія кримінально-правової політики є однією з найбільш досліджуваних, але, як це не парадоксально, одночасно й найменш пізнаних у науці кримінального права. За багато років і навіть століть її вивчення накопичена достатньо велика кількість знань про неї, вироблені підходи до розв'язання загальних і окремих питань кримінально-правової політики. Але, разом з тим, все ще лишається широке поле для діяльності сучасних і майбутніх дослідників, велика кількість не до кінця визначених аспектів у її розумінні [18, с. 169].

Окрім того, дослідження правової літератури кінця XIX ст. в частині питань кримінально-правової політики почало виходити за межі філософського осмислення і перейшло до кола правової науки. При цьому вивчення тогочасної кримінально-правової літератури дає підстави для висновку, що в ній у цілому було сформовано розуміння кримінально-правової політики, підтримуване більшістю європейських правознавців. Воно полягало у розгляді її як самостійної галузі науки чи частини іншої галузі науки (кримінології, кримінального права тощо), завданням якої є не догматичний аналіз чинного законодавства, а вироблення напрямів його розвитку *de lege ferenda* [18, с. 170].

На сьогодні, у кримінально-правовій науці ще не вироблено єдиного концептуального підходу щодо розуміння кримінально-правової політики. На думку переважної більшості дослідників даної проблематики відсутність цілісного підходу до сучасної концепції кримінально-правової політики в країні, у тому числі стратегії розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність, призводить до постійних не системних змін законодавства про кримінальну відповідальність. Це має своїм наслідком, виникнення ситуацій невідповідності кримінального законодавства іншим нормативно-правовим актам, у тому числі і Основному закону – Конституції України, що у свою чергу тягне за собою суттєві проблеми у правозастосовній практиці [12, с. 125; 10, с. 85; 11, с. 131–135; 13, с. 216–217].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи дослідженням питань, які пов'язані

з кримінально-правовою політикою біли присвячені роботи Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. К. Грищука, І. В. Козича, М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, О. М. Литвака, П. С. Магішевського, А. А. Митрофанова, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, М. І. Панова, С. О. Харитонова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, П. Л. Фріса та інших науковців.

Водночас, у зв'язку з розвитком суспільних правовідносин, останнім часом з'являється велика кількість наукових праць з окресленої проблематики, що беззаперечно свідчить про її актуальність. У зв'язку з чим існує гостра потреба у подальшому її науковому дослідженні та осмисленні.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення авторського підходу щодо поняття та змісту кримінально-правової політики держави, а також з'ясування її ролі та місця у загальній правовій політиці боротьби зі злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Серед всіх напрямів політики у сфері запобігання злочинності, які перебувають між собою у функціональній залежності й взаємозв'язку та обумовленні предметом, завданнями й методами підтримання правопорядку в суспільстві, кримінально-правова політика держави, на думку переважної більшості вітчизняних вчених, розробляє стратегію і тактику, формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення, і виражається в нормах закону про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм та постановках Пленуму Верховного Суду України (складові кримінально-правової політики).

Досліджуючи зміст, структуру та завдання кримінально-правової політики не можливо оминати увагою питання визначення її місця в системі самої державної політики у сфері запобігання злочинності, яка водночас виступає частиною правової політики держави. Це може бути здійснено шляхом як застосування загальної діалектичної методології, яка дає можливість встановити її місце у внутрішній політиці держави, так і політиці боротьби зі злочинністю.

Беззаперечно, що одним із пріоритетних напрямів діяльності держави є діяльність спрямована на запобігання злочинності. Протидія злочинності є важливою складовою функціонування держави будь-якого типу незалежно від часу свого існування. Величезна кількість нормативно-правових актів, різноманітних програм та страте-

гій, що приймаються органами державної влади, велика кількість правоохоронних та правозастосовних органів – все це свідчить про значну роль політики у сфері запобігання злочинності в діяльності держави.

Невід’ємною складовою такого напрямку діяльності держави беззаперечно є кримінально-правова політика. Не дивлячись на розрізненість поглядів в питанні її змісту та сутності, майже всі науковці схиляються до думки, що остання виступає структурною частиною правової політики держави, основний зміст якої зводиться до застосування репресивних заходів. Визначити її місце в системі правової політики є процесом складним, проте вкрай необхідним для розуміння її змістовного наповнення та термінологічної характеристики.

Найбільш вживаними в цьому сенсі термінами в науковій літературі є «політика держави у сфері запобігання злочинності», «кримінально-правова політика», «кримінальна політика» та ін. Наразі, особливі питання виникають до термінологічної властивості останнього поняття. Сама етимологія слова «кримінальна», як зазначає А. А. Митрофанов, в поєднанні з терміном «політика» надає останньому негативного, неприйняттого забарвлення [14, с. 23]. Як вірно зазначає М. Й. Коржанський, термін «кримінальний» вживається в українській мові ще й в значенні «злочинний» [9, с. 4].

Саме тому, на нашу думку, виділений вище напрям державної внутрішньої політики, більш правильно було б іменувати як *політика у сфері запобігання злочинності*.

Беззаперечно, що коли ми говоримо про кримінально-правову політику держави в частині правової політики, ми маємо на увазі такий різновид політики, основним завданням якої є протидія злочинності. Тут важко не підтримати думку М. І. Колоса, який зазначає, що «... кримінально-правова політика це політика держави, спрямована на виявлення за допомогою глибоких кримінологічних досліджень причин злочинності на макро- й мікрорівнях, і вироблення напрямів, формування завдань і визначення засобів кримінально-правового регулювання (криміналізація, декриміналізація; пеналізація, депеналізація), охорони та захисту найбільш важливих (пріоритетних) суспільних і правових відносин, що вражаються суспільно небезпечними діями відповідних суб’єктів.» [8, с. 114–115].

Продовжуючи свою наукову позицію М. І. Колос доречно звертає увагу на те, що кримінально-правова політика разом із криміноло-

гічною, кримінально-процесуальною та кримінально-виконавчою становлять спільний блок політики боротьби зі злочинністю, яка є одним із найважливіших елементів державної правової політики [8, с. 115]. З цим важко не погодитись.

На думку О. В. Острогляд, кримінально-правова політика є багатоаспектним явищем, що розглядається і як державна політика протидії злочинності, і як особливий вид соціальної діяльності, що направлена на протидію злочинності, і як вихідні начала протидії злочинності, і як частину внутрішньої політики держави; розглядають її і в широкому і вузькому розмінні. Що вкладається в розуміння кримінально-правової політики залежить від суб’єктивного сприйняття дослідниками цього багатогранного явища [15, с. 96].

Як зазначає В. І. Борисов, кримінально-правова політика є нерозривною складовою частини всієї політики Української держави. Вона являє собою напрям боротьби зі злочинністю, який базується на нормах законодавства України про кримінальну відповідальність і знаходить свій вияв у законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, рішеннях державних органів, політичних партій та громадських організацій, спрямованих на проведення цієї діяльності [1, с. 31].

Очевидно, що найбільшого поширення набуло розуміння кримінально-правової політики як певного виду діяльності держави у сфері протидії злочинності. Прибічники цього підходу зазвичай підкреслюють, що кримінальна політика є різновидом (складовою частиною, напрямом тощо) внутрішньої політики держави, розуміючи останню як діяльність з управління певними соціальними процесами чи впливу на певні соціальні явища [16, с. 333].

Перенесення акценту в розумінні кримінальної політики саме на діяльність з протидії злочинності зумовило й зміни у розумінні співвідношення кримінальної політики з кримінальним законом. Якщо криміналісти XIX ст. у переважній своїй більшості виходили з того, що саме кримінальна політика повинна намічати перспективи розвитку кримінального законодавства, то в сучасний період, навпаки, стверджується, що кримінально-правова політика ґрунтується на кримінальному законодавстві [3, с. 9; 16, с. 334].

Останнім часом у юридичній літературі вдаються до наукового обігу розрізнених понять кримінально-правової політики у вузькому і в широкому значенні.

Зокрема, Ю. А. Пономаренко досліджуючи дане питання у широкому значенні зазначає, що кримінально-правова політика охоплює собою діяльність з протидії злочинності засобами, що належать до арсеналу споріднених галузей права кримінально-правового циклу: матеріального кримінального права, процесуального кримінального права та виконавчого кримінального права [16, с. 341]. Водночас, у вузькому ж значенні, на думку Ю. А. Пономаренка, кримінально-правова політика – це діяльність держави із протидії злочинності із застосуванням виключно засобів матеріального кримінального права [16, с. 342].

У свою чергу А. А. Митрофанов зазначає, що кримінально-правова політика в широкому значенні – це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами кримінальної репресії. У вузькому ж розумінні кримінально-правова політика – це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права [14, с. 24].

На думку А. П. Закалюка, кримінально-правова політика в широкому значенні – це вид правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами кримінальної репресії. У вузькому розумінні кримінально-правова політика – це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права [6, с. 36].

На нашу думку, таку класифікацію підвидів кримінальної політики не можна визнати вдалою. По-перше, навряд чи доцільно замінювати поняттям «кримінально-правова політика у вузькому сенсі слова» саме поняттям «кримінально-правової політики», оскільки останнє більш чітко відображає специфіку цього підвиду політики. Натомість використання терміну кримінально-правової політики у вузькому та широкому розумінні може призвести лише до юридичної плутанини у розумінні самого змісту кримінальної політики. Останнім часом як у практичному так і у теоретичному плані є виправданим виходити з того, що в державі існує стала політика у сфері боротьби зі злочинністю, яка реалізується за допомогою трьох її складових: кримінально-правової, кримінальної процесуальної та кримінально-виправної політики.

Схожу позицію відстоює і П. Л. Фріс, який запропонував у якості родового поняття використовувати термін «політика у сфері боротьби зі злочинністю» [20, с. 123]. Водночас, він розши-

рив коло її підсистем включивши до неї кримінологічну (профілактичну) політику. Таким чином, сучасний стан розробки теорії політики у сфері боротьби зі злочинністю характеризується комплексністю вивчення проблеми як специфічної підсистеми загальної внутрішньої політики держави.

Акцентуючи важливість політики у сфері боротьби зі злочинністю П. Л. Фріс зазначає: «... як магістральний напрям діяльності держави по боротьбі зі злочинністю, вона складається з кількох елементів (складових) – кримінально-правової політики, кримінальної процесуальної політики, кримінально-виконавчої політики та кримінологічної (профілактичної) політики» [23, с. 31].

Дискутуючи відносно співвідношення понять «політика держави» – «правова політика» – «політика у сфері боротьби зі злочинністю» та «кримінально-правова політика», як доречно зазначає В. І. Борисов, являє собою співвідношення загального, особливого та спеціального [1, с. 31].

Теза про самостійність кримінально-правової, кримінальної процесуальної та кримінально-виконавчої політики значною мірою ґрунтується на факті існування трьох самостійних галузей права: кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого. Дійсно, в силу специфіки предмета правового регулювання ці галузі права мають самостійний характер. Однак це жодною мірою не спростовує положення про їх єдність, оскільки норми цих галузей регулюють діяльність різних суб'єктів в одній галузі життя суспільства – *в галузі боротьби зі злочинністю*. У цьому зв'язку необхідно акцентувати увагу, що боротьба (протидія) із злочинністю не обмежується виключно галузями кримінального права, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого. Слід пам'ятати про роль такої галузі права, яка регулює оперативно-розшукову діяльність, змістом якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. З огляду на це необхідно визнати її структурною частиною політики держави у сфері запобігання злочинності на рівні з кримінально-правовою політикою, кримінальною процесуальною політикою, кримінально-виконавчою політикою та кримінологічною (профілактичною) політикою.

Необхідно підтримати думку П. Л. Фріса, який слушно звертає увагу, що «кримінально-правова політика суттєво відрізняється від політики у сфері боротьби зі злочинністю. Остання являє собою комплексну систему теорій, погля-

дів, уявлень щодо боротьби зі злочинністю усією сукупністю наявних у суспільстві правових засобів і включає у себе кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну (профілактичну) політики. Своєю чергою політика у сфері боротьби зі злочинністю є одним з напрямів внутрішньої та зовнішньої політики України, яка на підставі загальної стратегії боротьби зі злочинністю у сукупності із соціальною, економічною, демографічною та іншими видами політики, спрямована на зниження ризиків від вітчизняної та міжнародної злочинності. Кримінально-правова політика – це складова частина політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка є її системоутворюючим елементом, оскільки визначає поняття злочину і коло діянь, які визнаються такими, що обумовлює можливість «включення в роботу» інших складових елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю» [22, с. 188].

Таким чином, необхідно констатувати, що усі складові політики у сфері боротьби зі злочинністю перебувають між собою у функціональній залежності й взаємозв'язку. Механізм цього взаємозв'язку такий, що зміни в одному елементі з необхідністю визначають відповідні зміни і в інших елементах політики в сфері боротьби (протидії) із злочинністю.

Провідне положення в структурі кримінальної політики займає кримінально-правова політика, яка являє собою ту частину кримінальної політики, яка виробляє основні завдання, принципи, напрями та цілі кримінально-правового впливу на злочинність, а також засоби їх досягнення, і виражається в директивних документах, нормах кримінального права, актах тлумачення норм та їх застосування. На пріоритеті кримінально-правової політики серед інших елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю акцентують свою увагу майже всі дослідники даної проблематики. Так, П. Л. Фріс з цього приводу зазначає, що «... кримінально-правова політика – системоутворюючий елемент загальної політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка, у свою чергою, є частиною соціальної політики Української держави. Її місце у сфері правової політики, а якщо конкретніше, в тій її частині, що визначається як правоохоронна політика і є нерозривною складовою всієї державної політики» [21, с. 17–18]. А. А. Митрофанов пріоритет кримінальної політики вбачає в тому, що тільки в її рамках вирішуються такі принципові для кожної держави проблеми, як встановлення підстави і принципів кримінальної відповідальності, визначення кола злочинних діянь,

видів покарань і інших мір кримінально-правового характеру за них [14, с. 23].

На нашу думку, виступаючи системоутворюючим елементом, який визначає межі злочинної і незлочинної поведінки, будучи в першу чергу, базою правового регулювання кримінально-правових відносин в державі, кримінально-правова політика серед інших видів відіграє найважливіше та першорядне значення.

На відміну від оперативно-розшукової, кримінальної процесуальної, кримінально-виконавчої та попереджувально-профілактичної, кримінально-правова політика наділена певними специфічними рисами, що виділяють її із загальної системи елементів, які формують політику у сфері боротьби зі злочинністю. Саме кримінально-правова політика визначає напрями, мету і засоби кримінально-правової протидії злочинності і виражається в нормах кримінального права та практиці його застосування.

Розкриття змісту кримінально-правової політики, у тому числі і такого її різновиду як кримінально-правова політика у сфері забезпечення державної безпеки, тісно пов'язана з питанням її предмету. У правовій літературі зустрічаються непоодинокі випадки тотожного сприйняття предмету і змісту кримінально-правової політики. Тобто, якщо предметом кримінально-правової політики є злочинність, то предметом кримінально-правової політики у сфері державної безпеки є злочинність, яка посягає на державну безпеку.

Таким чином, виходячи із предмета правової політики можливо окреслити її зміст і завдання. Останні дві категорії в юридичній літературі здебільшого вживаються в якості синонімів. Беззаперечно, що зміст кримінально-правової політики визначається тими завданнями, які стоять перед даним напрямом політики у сфері боротьби зі злочинністю. Зрозуміло, що одна з головних цілей кримінально-правової політики – це зниження рівня злочинності в країні. Однак, як зазначає П. Л. Фріс, на відповідних етапах розвитку суспільства вона може трансформуватися у ціль стабілізації злочинності або навіть у зниженні темпів її росту. Основна ціль складається з окремих елементів, якими виступають цілі в різних напрямках кримінально-правової політики. При цьому для різних напрямків, цілі можуть визначатися по-різному – для одних зниження злочинності, для других – стабілізація, для третіх – зменшення динаміки приросту. Можлива відповідна диференціація і в середині кожного напрямку.

Система основних цілей кримінально-правової політики може бути структурована так:

- зниження рівня злочинності в країні;
- прийняття під кримінально-правову охорону найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів, які мають загальносуспільне значення;
- притягнення до відповідальності всіх осіб, які вчинили порушення кримінально-правових приписів і не користуються правом на звільнення від кримінальної відповідальності;
- звільнення від кримінальної відповідальності максимально можливого кола осіб, притягнення до відповідальності яких не може вважатися відповідним виходячи із мети спеціальної превенції;
- призначення покарання, яке є відповідним ступеню суспільної небезпеки діяння та особи винного;
- економія кримінальної репресії;
- попередження злочинності (загальна та спеціальна превенція) на підставі здійснення максимального впливу на осіб з нестійкою морально-правовою установкою;
- формування правосвідомості громадян [19, с. 47–48].

У більш пізніх своїх роботах П. Л. Фріс вдається до виділення з зазначених цілей, які отримали назву юридичні цілі кримінально-правової політики, ще й матеріальні, які торкаються суспільних відносин у не правовій сфері і можуть мати економічний, ідеологічний та інший характер. Можливі різноманітні комбінації зазначених цілей [4, с. 25].

А. А. Митрофанов виділяє загальні та спеціальні задачі кримінально-правової політики. Так, до загальних задач він відносить: 1) докорінну перебудову кримінального законодавства, що полягає в приведенні його у відповідність до нових суспільних відносин; 2) формування правової держави, у тому числі і в частині, що стосується кримінального права; 3) встановлення оптимального співвідношення кримінально-правових та інших правових заходів боротьби з правопорушеннями, що забезпечує ефективність цієї боротьби в нових соціально-економічних умовах. У свою чергу до спеціальних заходів А. А. Митрофанов відносить: 1) криміналізацію суспільно небезпечних діянь; 2) пеналізацію суспільно небезпечних діянь; 3) декриміналізацію діянь; 4) звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини (депеналізація злочинів); 5) забезпечення міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності [14, с. 59].

На сучасному етапі дослідження проблем кримінально-правової політики існує велика кількість висловлених думок щодо її завдань. Не вдаючись в дискусію щодо цього складного питання та не піддаючи критиці висловлені міркування зазначимо, що цей процес необхідно розглядати в динаміці до існуючих суспільних відносин на тому чи іншому етапі існування суспільства і беззаперечно необхідно враховувати стратегічну лінію розбудови держави, на яку в першу чергу впливають зовнішні та внутрішні фактори, і яка відповідно визначається в різних стратегіях, концепціях, доктринах, у тому числі основах національної безпеки тощо.

На підставі цього спробуємо узагальнити найбільш типові і характерні завдання кримінально-правової політики держави на сучасному етапі. Тут необхідно відмітити важливість запропонованого рядом науковців підходу щодо поділу завдань на загальні і спеціальні. Проте на нашу думку у зміст цих категорій необхідно вкладати дещо інші поняття. До загальних завдань кримінально-правової політики необхідно відносити ті завдання, які необхідно вирішити на рівні загального напрямку кримінально-правової політики. Беззаперечно сюди підпадають і питання докорінної перебудови кримінального законодавства, що полягає в приведенні його у відповідність до нових суспільних відносин, і питання формування правової держави, у тому числі і в частині, що стосується кримінального права; а також питання криміналізації суспільнонебезпечних діянь, пеналізації, декриміналізації тощо. Проте, кримінально-правові відносини мають настільки різноманітні об'єкти з приводу яких вони породжуються, що виникає гостра необхідність у вирішенні цілої низки завдань в межах окремих напрямків кримінально-правової політики.

У сучасній науковій літературі присвяченій питанням виокремлення напрямків кримінально-правової політики наводяться різні критерії. Так, І. В. Козич виділяє критерії внутрішньої диференціації кримінально-правової політики: за характером злочинності; загальнокримінальні та спеціальні сфери кримінально-правової політики, а також поділ на підставі групування об'єктів злочинних посягань [7, с. 280]. Останній критерій є найбільш поширеним, а підвиди кримінально-правової політики у такому разі, на думку І. В. Козича відповідають власне структурі Особливої частини КК України.

П. Л. Фріс з цього приводу вказує, що напрямки кримінально-правової політики визначаються на підставі групування об'єктів злочинних посягань, які, у свою чергу, визначаються за рівнем значимості суспільних відносин, благ та інтересів. Таким чином, можуть бути виділені: кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти основ національної безпеки; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти життя та здоров'я особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти виборчих, трудових, та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти власності та ін. [19, с. 34].

Висновки. Кримінально-правова політика являє собою системоутворюючий елемент усієї державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, виступає багатовекторним явищем, що зумовлює можливість її тлумачення у різних значеннях суспільних відносин. Вона має за кінцеву мету ліквідацію злочинності шляхом усунення відповідних причин, умов та чинників, що її породжують, і використовуючи як засоби кримінальне, кримінальне процесуальне, виправно-трудове право та засоби профілактики. Також кримінально-правова політика держави розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення.

Список літератури:

1. Борисов В. І. Вибрані твори. Кн. 2. Харків: Право. 2023. 840 с.
2. Борисов В. І. Вибрані твори. Харків: Право. 2018. 784 с.
3. Борисов В. І. Кримінально-правова політика та питання соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність. *Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: матеріали міжнар. наук. конф. (Донецьк, 17–18 листоп. 2006 р.)*. Донецьк: Донец. юрид. ін-т ЛДУВС, 2006. С. 9–12.
4. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 15–31.
5. Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти] / М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачов та ін. Харків: Право, 2002. 432 с.
6. Закалюк А. П. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві. *Право України*. 2009. № 7. С. 6–36.
7. Козич І. В. Місце кримінально-правової політики в сфері боротьби зі злочинами, що вчиняються із застосуванням насильства, у політиці в сфері боротьби зі злочинністю. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 279–283.
8. Колос М. І. Кримінально-правова політика в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.)*. Київ: НІСД, 2013. С. 114–121.
9. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина Загальна: [курс лекцій]. Київ: Наук. думка та укр. вид. група, 1996. 336 с.
10. Луценко Ю. В. Доктринальні положення кримінально-правової політики держави у сфері забезпечення воєнної безпеки України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 138. 2019. С. 84–96.
11. Луценко Ю. В. Правові засади формування та реалізації воєнної політики України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4, С. 130–136.
12. Луценко Ю. В., Клименко С. В. Поняття та зміст кримінально-правової політики держави. *Право. ua*. 2015. № 1. С. 125–131.
13. Луценко Ю. В., Полторацький О. Б. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 215–217.
14. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: монографія. Одеса: Вид-во Одес. юрид. інстит. НУВС, 2004. 132 с.
15. Острогляд О. В. Поняття та ознаки кримінально-правової політики. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2020. № 7. С. 95–99.
16. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.
17. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків, 2008. 840 с.
18. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю. В. Баулін та ін. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.

19. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2005. 439 с.
20. Фріс П. Л. До питання про концепцію політики у сфері боротьби зі злочинністю. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування*: зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). Київ: НІСД, 2013. С. 122–126.
21. Фріс П. Л. Ефективність кримінально-правової політики. *Проблеми вдосконалення практики застосування кримінально-правових засобів протидії злочинності органами внутрішніх справ*: Матер. міжвуз. наук.-практ. конф. (Львів, 30 вер. 2005 р.). Львів, 2005. С. 17–25.
22. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2021. 389 с.
23. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с.

Lutsenko Yu.V. STATE POLICY IN THE FIELD OF FIGHTING CRIME IN UKRAINE

The article examines the place and role of the state in the general system of combating crime. Attention is drawn to the fact that the effectiveness of influence on crime depends on economic, social, informational, technical, cultural and educational and other means.

It is emphasized that among all policy directions in the field of crime prevention, which are functionally dependent and interconnected and conditioned by the subject, tasks and methods of maintaining law and order in society, the criminal law policy of the state, according to the majority of domestic scientists, develops a strategy and tactics, formulates the main tasks, principles, directions and goals of criminal-legal action on crime, the means of achieving them, and is expressed in the norms of the law on criminal responsibility, the practice of their application, acts of official interpretation of criminal-legal norms and resolutions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine (components of criminal law policy).

Studying the content, structure and tasks of the criminal law policy, the issue related to determining its place in the system of state policy in the field of crime prevention, which is part of the legal policy of the state, was investigated. This is done by applying a general dialectical methodology, which makes it possible to establish its place in the internal policy of the state, as well as in the policy of fighting crime.

It was established that the independence of criminal law, criminal procedural and criminal executive policy is largely based on the fact of the existence of three independent branches of law: criminal, criminal procedural and criminal executive.

It is emphasized that the fight (counteraction) against crime is not limited exclusively to the fields of criminal law, criminal procedural and criminal enforcement. In view of the above, arguments are given regarding its definition as a structural part of state policy in the field of crime prevention on a level with criminal law policy, criminal procedural policy, criminal executive policy and criminological (preventive) policy.

Key words: *criminal policy, criminal law policy, principles of criminal law policy, subject of criminal law policy, tasks and goals of criminal law policy, directions of criminal law policy, principles of criminal law policy, internal/foreign policy of the state, latency, crime, crime prevention/fighting, law and order, criminalization/decriminalization, penalization/depensation.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/16>

Андрух В.В.

Донецький державний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСКАРЖЕННЯ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена визначенню поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні. Зазначено, що зміст категорії ефективності в теорії кримінального процесу здебільшого розглядається з позиції результативності та дієвості. Наголошено на взаємозв'язку ефективності кримінального провадження з реалізацією права особи на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Встановлено, що для визначення змісту ефективності оскарження важливе значення має цільовий аспект, який полягає у досягненні мети щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у кримінальному провадженні. Водночас акцентовано увагу, що процедура оскарження слугує дієвим інструментом для перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів на предмет забезпеченості / незабезпеченості прав, свобод і законних інтересів людини. Констатовано, що ефективність оскарження має відповідати вимозі щодо оперативності здійснення судової перевірки, пов'язаної із забезпеченням процесуальних прав і захисту матеріальних прав людини. Визначено, що ефективність оскарження у досудовому провадженні досягається шляхом послідовного застосування сукупності принципів кримінального провадження, в тому числі верховенства права, законності, доступу до правосуддя, розумності строків. Відмічено, що ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні не залежить від вирішення судом питання про задоволення (часткове задоволення) або відмову у задоволенні скарги. Підсумовано, що залишення скарги без розгляду свідчить про неефективність оскарження у досудовому провадженні через відсутність фактичного вирішення питань щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Ключові слова: досудове кримінальне провадження, ефективність оскарження, законність, матеріальні права, процесуальні права, судова перевірка.

Постановка проблеми. Інститут оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів відіграє важливу роль у гарантуванні реалізації процесуальних та матеріальних прав заінтересованих учасників кримінального провадження та інших заінтересованих осіб. При цьому потреба у перевірці правомірності та законності рішень та дій (бездіяльності) нерідко виникає вже на стадії досудового розслідування, в межах якої сторона обвинувачення здійснює кримінальне переслідування щодо особи шляхом застосування заходів кримінально-процесуального примусу,

які в тій чи іншій мірі зачіпають основоположні права і свободи людини. В цьому контексті інститут оскарження у досудовому кримінальному провадженні має бути ефективним, оскільки факт звернення з відповідною скаргою не означає належного й швидкого вирішення завдань, пов'язаних із забезпеченням процесуальних і захистом матеріальних прав. Однак в теорії кримінального процесу не вироблено змістовних підходів до визначення поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні, що свідчить про неоднакове розуміння цілей та призначення цього інституту, існування ризи-

ків неконтрольованого обмеження прав, свобод і законних інтересів людини всупереч загальним засадам кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження ефективності застосування різних процесуальних інститутів, у тому числі й на стадії досудового розслідування, присвячено низку наукових напрацювань таких вітчизняних фахівців як М. І. Бортун, І. В. Гловюк, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Д. І. Клепка, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, Ю. В. Стеценко, О. М. Федорів та інших. Попри те, що в доктрині кримінального процесу науковці звертали увагу на критерії ефективності різних правових явищ, у тому числі оскарження під час досудового розслідування, поза увагою наукових досліджень залишається питання щодо визначення поняття оскарження у досудовому кримінальному провадженні в контексті забезпечення (захисту) процесуальних та матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини. Це потребує здійснення подальших наукових пошуків і змістовного обґрунтування визначеного поняття.

Постановка завдання. Метою статті є вирішення наукового завдання, пов'язаного з визначенням поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до тлумачного словника зміст ефективності (від лат. *effectivus* – дійовий) полягає в отриманні потрібних наслідків, а тому зазвичай розглядається у взаємозв'язку з дієвістю та співвідношенням поставлених цілей з фактичним отриманим результатом [1, с. 358; 2, с. 303]. У загальному розумінні ефективність розглядають як організаційну систему спрямовану на досягнення результативності її функціонування [3, с. 7]. При цьому в зарубіжних дослідженнях наголошено, що в широкому значенні поняття ефективності охоплює декілька структурних компонентів, таких як дієвість (рівень досягнення мети), оперативність (співвідношення виконання поставлених завдань та витрат часу), економність (рівень використання ресурсів), якість (рівень відповідності вимогам та призначенню). В цілому критерій ефективності оцінюється крізь призму системи показників, що відображають кожну з названих елементів [4, с. 1136; 5, с. 474–475]. Така структура ефективності, на наше переконання, дозволяє спрямувати будь-яку діяльність, в тому числі й кримінальну процесуальну, на результативне й абсолютне досягнення поставлених цілей і виконання передбачених завдань. Проте для визначення поняття

ефективності оскарження у досудовому провадженні недостатньо спиратись на загальнофілософські погляди, тому що останні не враховують низку особливостей, що виникають і розвиваються виключно в межах кримінальних процесуальних відносин, зокрема специфіку правових механізмів, пов'язаних з реалізацією права на оскарження, роль судових органів у дотриманні вимог законності та обґрунтованості рішень та дій (бездіяльності), забезпечення процесуальних гарантій швидкого розгляду скарг, динаміку взаємодії між суб'єктами кримінального провадження тощо. За таких умов ефективність оскарження перебуває у тісному взаємозв'язку з загальною результативністю досудового провадження, а тому не може відокремлюватися від вимог кримінального процесуального законодавства та не враховувати європейські стандарти захисту прав людини. В іншому випадку забезпечити швидке та дієве досягнення мети оскарження процесуальних рішень, дій (бездіяльності) слідчого, прокурора та процесуальних рішень слідчого судді вбачається недосяжним завданням.

Як зазначає О. М. Федорів, для визначення сутності ефективності важливим є його цільовий аспект, що спирається на досягнення прогнозованого результату, який полягає у якісному дотриманні конвенційних прав людини [6, с. 172]. Беручи до уваги, що за своєю природою поняття ефективності відображає найвищий рівень відповідності результатів будь-якої діяльності всій сукупності поставлених завдань, то справедливо вбачається позиція деяких процесуалістів, що гарантування права на оскарження рішень, дій (бездіяльності) корелюється з якістю та ефективністю всього кримінального судочинства [7, с. 224]. Разом з тим, М.Є. Савенко зауважує, що ефективність у досягненні завдань стадії досудового провадження значною мірою залежить від оперативності прийняття рішень [8, с. 385]. Тож якщо ефективність кримінального провадження пов'язана із забезпеченням права на оскарження і оперативним прийняттям відповідних рішень, на нашу думку, необхідно розглянути окремі критерії, які сприяють досягненню найбільшої результативності цього інституту.

В теорії кримінального процесу під оскарженням розуміють врегульовану кримінальним процесуальним законодавством діяльність учасників кримінального процесу щодо подання, прийому, реєстрації, розгляду та вирішення скарги стосовно допущеного порушення прав, свобод та законних інтересів осіб шляхом прийняття від-

повідного рішення, здійснення конкретних дій (бездіяльності) посадовими особами, які ведуть процес [9, с. 300]. Крім того інститут оскарження є системою контролю, що передбачає досягнення конкретного результату [10, с. 475]. Безумовно, найважливішим елементом ефективності оскарження у досудовому провадженні є досягнення мети щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у кримінальному провадженні. При цьому необхідно зауважити, що процедура оскарження не є самоціллю, а слугує інструментом для перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів на предмет забезпеченості / незабезпеченості прав, свобод і законних інтересів людини. Власне сам процес судової перевірки дозволяє виявити дефекти забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та запобігти можливим порушенням останніх у досудовому кримінальному провадженні.

Таким чином, незалежно від того, яке рішення прийме суд – задовольнить (частково задовольнить) скаргу чи відмовить у її задоволенні – інститут оскарження буде визнано ефективним, якщо за його допомогою буде встановлено наявність або відсутність порушень (обмежень) прав, свобод і законних інтересів людини в межах встановленої правової процедури, а законність рішень, дій (бездіяльності) буде об'єктивно перевірена. Тобто ефективність оскарження визначається з урахуванням здійснення фактичної перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності органів кримінального судочинства на предмет забезпеченості / незабезпеченості прав, свобод і законних інтересів людини, а не у формальному поданні (прийомі, реєстрації) скарги.

З іншого боку застосування інституту оскарження буде неефективним, якщо не буде проведено належної судової перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів на предмет гарантування прав, свобод і законних інтересів людини. Така ситуація вказує на те, що інститут оскарження не виконує своєї основної функції і не забезпечує справедливий та об'єктивний розгляд скарг, а, отже, є неефективним.

Іншим прикладом неефективності оскарження у досудовому провадженні може слугувати ситуація, коли скарга залишається судом (слідчим суддею) без розгляду. Якщо подана скарга залишається без розгляду через недотримання формальних вимог, судова перевірка законності

та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів не здійснюється. Відсутність фактичної судової перевірки законності та обґрунтованості оскаржуваних рішень, дій або бездіяльності означає, що мета (призначення) оскарження у досудовому кримінальному провадженні не досягнута. У такому випадку оскарження є неефективним, оскільки суд (слідчий суддя) не перевіряв забезпеченість / незабезпеченість прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Отже, про ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні свідчить проведення об'єктивної і неупередженої оцінки обґрунтованості та правомірності рішень, дій чи бездіяльності, які вплинули чи могли вплинути на процесуальне становище особи та її фундаментальні права, свободи і законні інтереси, а не прийняття рішення суду (слідчого судді) щодо задоволення / відмови у задоволенні скарги.

Водночас у питанні визначення змісту ефективності не доречно обмежуватися лише досягненням конкретних цілей оскарження, оскільки спрямованість останнього головним чином обумовлена приписами норм кримінального процесуального законодавства та впливає зі змісту принципів кримінального судочинства. Тому виклад змісту поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні потрібно здійснювати через аналіз і застосування загальних засад кримінального провадження, визначених у ст. 7 КПК України. Зокрема принцип верховенства права передбачає можливість відновлення порушених прав і свобод шляхом здійснення судового захисту (ст. 8 КПК України). Разом з тим реалізація цього принципу вимагає суддівської дії за тих ситуацій, коли виникають суперечливі норми одного ієрархічного рівня [11, с. 483]. Наступним принципом є законність, відповідно до якого всі процесуальні дії та рішення повинні відповідати положенням кримінального процесуального законодавства (ст. 9 КПК України). Відповідно, існування інституту оскарження сприяє тому, щоб рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування та слідчого судді не суперечили встановленим вимогам [12, с. 12–13]. Поруч з цим, якщо положення кримінального процесуального закону не врегульовують окремі аспекти кримінального провадження, тоді з огляду на принцип законності мають застосовуватись засади кримінального провадження, визначені в ч. 1 ст. 7 КПК України, в тому числі й забезпечення права на

оскарження процесуальних рішень, дій (бездіяльності) (ст. 24 КПК України).

Окремо варто звернути увагу на принцип доступу до правосуддя, який дозволяє не лише захищати порушені права та законні інтереси в суді, але й реалізовувати інші процесуальні права, в тому числі й право на оскарження. Разом з тим, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Bellet v. France» висловив позицію, що для визнання ефективності принципу доступу до суду необхідно щоб особа володіла чіткою практичною можливістю оскаржити акт, з якого розпочато втручання у її права [13]. Також значний вплив на ефективність оскарження справляє дотримання принципу розумності строків, який гарантує здійснення судової перевірки поданої скарги за максимально короткий проміжок часу (ст. 28 КПК України). Зважаючи на оперативність як одну з основних характеристик досудового провадження в цілому, та судового контролю зокрема, строк розгляду скарг повинен спиратися на мінімальний термін часу, необхідний для цього [14, с. 671; 15, с. 12]. Така вимога корелюється з низкою рішень ЄСПЛ щодо розумного строку кримінального провадження, коли надмірне затягування тривалості суперечить положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки особа довгий час вимушена знаходитись у невизначеному стані [16]. Зрештою, будь-яке порушення принципу розумності строків призводить до не виправданого затягування процедури перевірки законності й обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення або рішень слідчого судді, що не сприяє ефективності вирішення питання щодо забезпеченості процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Таким чином, одним з ключових критеріїв, що визначаються ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні є вимога щодо оперативності здійснення судової перевірки, пов'язаної із забезпеченням процесуальних прав і захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

На підставі вищевикладеного необхідно констатувати, що поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні варто виводити з урахуванням змісту засад кримінального провадження. Застосування останніх створює сприятливі умови, за яких інститут оскарження стає дієвим і результативним інструментом забезпечення (захисту) прав, свобод і законних

інтересів людини. Тобто ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні досягається за допомогою послідовного застосування відповідної сукупності принципів кримінального провадження, так і кожного з них окремо.

Серед іншого, ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні значною мірою залежить від того, хто саме наділений правом на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та рішень слідчих суддів. Суб'єкти права на оскарження мають істотний вплив на визначення ефективності цього інституту, адже саме вони ініціюють судову перевірку законності та обґрунтованості дій або рішень у досудовому кримінальному провадженні. Тож доволі проблемним питанням залишається визначення суб'єктів права на оскарження, окрім прямо визначених кримінальним процесуальним законом. Вбачається справедливим, що для здійснення захисту обмежених (порушених) процесуальних та матеріальних прав, свобод і законних інтересів шляхом оскарження заінтересований суб'єкт кримінальних процесуальних відносин не обов'язково повинен бути наділений відповідним статусом учасника кримінального провадження. Більш важливо, щоб ухвалені рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування та рішення слідчого судді так чи інакше стосувалися його прав, свобод чи законних інтересів [17, с. 188]. Тому для ефективною реалізації оскарження, з метою результативного забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів, заінтересовані особи не можуть бути обмежені в ініціюванні судової перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів, виключно через відсутність певного процесуального статусу у досудовому кримінальному провадженні.

Висновки. Ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні – здатність оскарження на підставі якісних процесуальних норм та / або змісту принципів кримінального судочинства, шляхом судової перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів, що ініційована заінтересованими учасниками кримінального процесу або іншими заінтересованими особами, за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні не залежить від вирішення судом питання про задоволення (часткове задоволення) або відмову у задоволенні скарги, поданої заінтересованим учасником кримінального процесу або іншою заінтересованою особою. Як у випадку задоволення судом скарги, так і у разі відмови у задоволенні судом скарги, оскарження у досудовому кримінальному провадженні може бути як ефективним, так і неефективним. Критерієм ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні є оперативна судова перевірка щодо забезпечення процесуальних

прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини.

Про неефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні свідчить рішення слідчого судді, суду щодо залишення скарги без розгляду. У такому випадку не здійснюється судова перевірка законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів, а тому не вирішується питання щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Список літератури:

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Onions T. (ed.). The Oxford Dictionary of English Etymology. 1966. 1025 p.
3. Гупало А. О. Визначення змісту понять: «ефект» ефективність» та «результативність». *Проблеми формування змісту нової економіки XXI століття*. Київ. 2012. С. 6–9.
4. Palmer, S., & Torgerson, D. J. (1999). Definitions of efficiency. *Bmj*, 318(7191), 1136.
5. Margolis, S. E. (1987). Two definitions of efficiency in law and economics. *The Journal of Legal Studies*, 16(2), 471–482.
6. Федорів О. М. Європейські стандарти ефективності досудового розслідування: дис. ... док. філософії. Львів, 2023. 240 с.
7. Патюк С., Щербак І. Проблемні питання початку досудового розслідування в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 5. С. 241–246.
8. Савенко М. Є. Окремі питання забезпечення невідкладності апеляційного перегляду ухвал слідчих суддів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 385–387.
9. Коваленко В. В., Л. Д. Удалова, Письменний Д. П. Кримінальний процес: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
10. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Письменний Д. П. та ін. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, М. А. Погорецького, С. С. Чернявського. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 780 с.
11. Дроздов О. М., Дроздова О. В. Актуальні питання апеляційного оскарження ухвали суду про накладення арешту на майно у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 480–485.
12. Чорнобук, В. І. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2007. 25 с.
13. Case of *Bellet v. France*, № 23805/94, 04.12.1995. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES011035> (дата звернення 26.08.2024).
14. Шаренко С. До питання доцільності унормування вимог до скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дільничного, прокурора під час досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 666–674.
15. Нор В., Крикливець Д. Окремі особливості порядку з'ясування обставин і перевірки їх доказами під час розгляду скарг слідчим суддею. *Law of Ukraine*. 2017. № 12. С. 11–18.
16. Case of *McFarlane v. Ireland*, № 31333/06, 10.09.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-100413%22%5D%7D> (дата звернення 26.08.2024).
17. Савенко М. Є. Суб'єкти реалізації права на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Ч. 2. С. 187–193.

Andruk V.V. THE CONCEPT OF EFFECTIVENESS OF APPEAL IN PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the definition of the concept of effectiveness of appeal in pre-trial criminal proceedings. It is noted that the content of the category of efficiency in the theory of criminal procedure is mostly considered from the perspective of effectiveness and efficiency. The author emphasizes the interrelation of the

efficiency of criminal proceedings with the exercise of a person's right to appeal against procedural decisions, actions or omissions. It is established that in order to determine the content of the effectiveness of appeal, the target aspect is of great importance, which is to achieve the goal of ensuring procedural rights, protection of substantive rights, freedoms and legitimate interests of a person in criminal proceedings. At the same time, the author emphasizes that the appeal procedure serves as an effective tool for verifying the legality and validity of decisions, actions and inactions of the prosecution and decisions of investigating judges in terms of ensuring/not ensuring human rights, freedoms and legitimate interests. It is stated that the effectiveness of appeal must meet the requirement of promptness of judicial review related to the enforcement of procedural rights and protection of substantive human rights. It is determined that the effectiveness of appeal in pre-trial proceedings is achieved through the consistent application of a set of principles of criminal proceedings, including the rule of law, legality, access to justice, and reasonableness of time. It is noted that the effectiveness of appeal in pre-trial criminal proceedings does not depend on the court's decision to uphold (partially uphold) or dismiss the appeal. It is concluded that leaving the appeal without consideration indicates the ineffectiveness of appeal in pre-trial proceedings due to the lack of actual resolution of issues related to ensuring procedural rights, protection of substantive rights, freedoms and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings.

Key words: *pre-trial criminal proceedings, effectiveness of appeal, legality, substantive rights, procedural rights, judicial review.*

Пушкар О.А.

Державний податковий університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Стаття присвячена формуванню методологічних засад дослідження питань, що стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Подано авторське бачення методологування, яке може стати оптимальним і найдоцільнішим задля отримання максимально обґрунтованих і достовірних результатів при дослідженні окресленої проблематики. Підкреслено, що науковий пошук у будь-якій сфері передбачає обрання тієї методології, яка формуватиметься спираючись на предмет, об'єкт, а також мету і завдання, що з неї випливають. Відтак, констатовано, що одержання неправомірної вигоди службовою особою, як одна з форм корупційної діяльності, вимагає створення особливого переліку елементів, які дозволять чіткіше подати структуру тих методів і підходів пізнання питань, що стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Підкреслено вагомість застосування, на відповідному етапі дослідження, конкретного спектру методів з їх видів, що знайшли своє схвалення у науковій літературі, а саме: світоглядних (філософських), загальнонаукових та спеціальнонаукових. Зроблено висновок, що при дослідженні питань, які стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою найдоцільнішим є використання таких світоглядних (гносеологія, діалектика тощо), загальнонаукових (аналізу та синтезу, моделювання, історичного тощо) та спеціальнонаукових (історико-правового, порівняльно-правового та ін.) методів. Водночас, формування належної методологічної основи передбачає застосування тих методів і підходів, які максимально дозволять розкрити, передусім, предмет та об'єкт дослідження, сфокусують увагу науковця на найбільш гострих аспектах проблеми і дозволять вийти на ключові формулювання цілісної концепції як ключової думки, вагомих поглядів, спрямованих на пояснення відповідних явищ, категорій, зв'язків та процесів, що охоплюють досліджувану сферу. Наголошено, що у контексті методологування для дослідження питань, що стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою важливими є емпіричні методи, які є методами пізнавальної дії (обстеження, моніторингу, експерименту тощо) та методами операційними (спостереження, опитування, тестування тощо).

Ключові слова: методологія, метод, принцип, підхід, науковий пошук, кримінальне право, кримінальне правопорушення, злочин, службова особа, неправомірна вигода, корупція.

Постановка проблеми. Досліджуючи проблеми, що стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою важливо пам'ятати, що ключова роль тут належить аналізу теоретико-правового підґрунтя та методологуванню, що спроможні окреслити вірний напрям і шлях для розробки обраної теми. Отож, науковий пошук у будь-якій сфері передбачає обрання тієї методології, яка формуватиметься спираючись на предмет, об'єкт, а також мету і завдання, що з неї випливають.

Відтак, одержання неправомірної вигоди службовою особою, як одна з форм корупційної діяльності, вимагає створення особливого переліку елементів, що дозволять чіткіше подати структуру тих методів і підходів пізнання питань, що стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Вочевидь, у контексті нашого дослідження необхідно зауважити той аспект, що протидія корупції у всіх формах її прояву, нині є ключовим напрямом діяльності держави, що перебуває

в одній площині з обороною держави від зовнішнього ворога, адже корупція роз'їдає її зсередини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика методології дослідження кримінального права загалом та окремих його складових, зокрема, висвітлена у працях багатьох відомих українських вчених-фахівців у галузі кримінального права, з-поміж яких варто назвати: П. П. Андрушка, І. Г. Богатирьова, А. В. Боровика, В. К. Грищука, О. М. Гуміна, Н. О. Гуторову, Т. А. Денисову, Ю. Б. Курилюка, В. О. Навроцького, Є. С. Назимко, М. І. Панова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка та багатьох інших.

Постановка завдання. полягає у з'ясуванні підходів до формування методології дослідження питань, що стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою на основі положень загального методологування, а також того, що застосовується в галузі кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Особлива проблема, яка вже тривалий період часу не знаходить свого вирішення полягає у протидії та викоріненню корупції або ж, принаймні, зведення її до максимально низького рівня. В умовах дії режиму воєнного стану, спричиненого широкомасштабним вторгненням країни-агресора на територію нашої держави, на жаль, прояви корупційних діянь лише посилились, що вимагає від держави подвійної уваги (ззовні – захист держави від посягань російської федерації та всередині – захист держави від «корупційної корозії»). Необхідно наголосити, що це явище сьогодні становить особливу небезпеку для держави, адже пов'язано з установленням корупційних відносин між державними службовцями на різних рівнях державних органів влади, роблячи службових осіб учасниками отримання неправомірної вигоди, отриманої шляхом кримінально-корупційних діянь. З огляду на вказане, виникає потреба у з'ясуванні методологічних засад, які дадуть змогу проведення якісного наукового пошуку щодо питань, які стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Перед тим як визначитися з методологічними засадами, що стосуються вказаної тематики доцільно розкрити окремі міркування, які дають розуміння категорії «методологія». Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «методологія» пояснює як: «1. Вчення про

науковий метод пізнання й перетворення світу; його філософська, теоретична основа. 2. Сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [1, с. 664].

У підручнику «Організація та методика науково-дослідницької діяльності», В. М. Шейко та Н. М. Кушнарєнко, виокремлюють функції, які виконує методологія. Вчені вважають, що такі функції полягають у тому, що методологія:

«– визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;

– спрямовує, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;

– забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;

– допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки;

– забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;

– створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання» [2, с. 56].

Водночас, науковці зауважують, що методологічну основу дослідження варто розуміти як основне, вихідне положення, на якому ґрунтується наукове дослідження. Методологічні основи такої науки завжди існують поза цією наукою, за її межами і не виводяться із самого дослідження [2, с. 57].

Як підкреслює, М. І. Панов, «методологія науки завжди була і є однією із центральних проблем теорії пізнання об'єктивної дійсності, оскільки значною мірою визначає шляхи та засоби отримання нових і достовірних знань. Надзвичайно важливу роль відіграє методологія в юридичній науці, і особливо в науці кримінального права, яка має доволі складний об'єкт дослідження – факти, явища об'єктивного світу у вигляді невідзначеної множини актів суспільно небезпечної поведінки людей і впорядкованої сукупності (системи) кримінально-правових норм, що призначені визначати і регулювати вказані акти поведінки. Отже, цей бінарний об'єкт являє собою дві взаємопов'язані системи явищ, що знаходяться в органічній єдності та взаємодії: перша із них є об'єктом (ядром) другої, а остання відображає, визначає і юридично закріплює (фіксує) елементи першої в усій різноманітності форми їх прояву. У зв'язку з цим розробка проблем методології, зокрема методів та інших пізнавальних процедур у наукових дослідженнях, має надзвичайно

важливе значення для поглибленого пізнання вказаних систем та отримання нових і достовірних (істинних) знань у сфері науки та практики кримінального права» [3, с. 14]. У цьому контексті цілковито погоджуємось із вченим, адже адекватність наукового дослідження, що полягає у певній відповідності, рівності та еквівалентності лежить в основі різноманітної пізнавальної діяльності (моделювання, прогнозування та ін.), а також діяльності практичної. При цьому варто пам'ятати, що рівень адекватності свідчить про ступінь достовірності, доказовості, точності, повноти тощо.

Цілком аргументованою є теза, висловлена А. В. Боровиком, який констатує те, що «у науці немає єдиної відповіді на питання: що таке методологія та що вона собою становить? Спектр її визначень надзвичайно широкий: від «філософського (світоглядного) боку дослідження» до «самостійної галузі наукового знання, яка виходить за рамки філософського аналізу»; від «загальної діалектики» до «загальнотеоретичної проблеми будь-якої науки» [4, с. 81–82].

Водночас, слушною є думка Д. В. Каменського, який наголошує на тому, що «методологію не можна характеризувати як повністю відокремлену дисципліну, що існує ізольовано від інших наук. Навпаки, методологія «пронизує» як усю науку в її комплексному сукупному розумінні, так і кожен її окрему галузь. Отже, є достатні підстави розглядати методологію як пізнавальний стрижень будь-якої сфери наукового пізнання. Таким чином, методологія права на основі загальнонаукової методології пропонує систему методів дослідження правових об'єктів (тобто вчення про ці методи), узагальнює теоретичні положення, які мають гносеологічне значення, а також включає в себе світоглядні орієнтири й особливості менталітету дослідника ...» [5, с. 108].

З огляду на вищевказане, доречною є думка, яку висловлює А. С. Бондарчук, стосовно того, що проблема методології в будь-якій науці, а саме в кримінально-правовій, належить до найбільш складних й актуальних. Під час вибору правильного напрямку (стратегії) дослідження, необхідно, передусім, урахувати специфіку об'єкта дослідження» [6, с. 117].

Отож, розглядаючи питання методологування дослідження кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, варто погодитись з думками згаданого нами, А. В. Боровика, який висловлює думку про

те, «початковим і принципово важливим етапом проведення будь-якого наукового дослідження, в тому числі і такого, яке стосується кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення ... та їх запобігання в контексті порівняльного пізнання, є звернення до розгляду питань про його методологію. Правильне обрання методологічного інструментарію безпосередньо впливає на спрямованість, послідовність, змістовність, оптимальність, значущість і результативність наукового пошуку. У кінцевому рахунку це допомагає не тільки в досягненні вагомих наукових здобутків (зокрема, в межах спеціальності 12.00.08 – Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право), але й у визначенні оптимальної стратегії протидії та запобігання різноманітним корупційним проявам, а також успішній реалізації державної кримінально-правової політики щодо деструктивного впливу на корупційну злочинність» [4, с. 81].

Натомість, А. М. Шульга, наголошує, що «у дослідженнях конкретних складів злочину нерідко абсолютизується значення попереднього досвіду кримінально-правової охорони суспільних відносин без урахування конкретних історичних умов. Окремі фахівці сам факт існування того чи іншого положення в попередньому законодавстві розцінюють як аргумент на користь його збереження в чинному. Але при цьому не враховуються сучасні соціальні реалії» [7, с. 139]. На нашу думку, варто наголосити на тому, що сама корупція має глибоке історичне коріння і не враховувати цього аспекту було б досить не доречним і не правильним з позиції тих історичних здобутків протидії її проявам у сучасному світі. Звідси випливає, що методологія наукового дослідження питань, що стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, окрім світоглядних методів (наприклад, гносеології, яка вивчає закономірності і можливості пізнання, досліджує ступені, форми, методи і засоби процесу пізнання, умови та критерії істинності наукового знання; діалектики, основою якої, як методу наукового пошуку є сходження від конкретного до абстрактного), має охоплюватись тим науковим інструментарієм, який базується на історичному методі як загальнонауковому, а також історико-правовому – як спеціально-науковому методі.

У контексті сьогодення безумовно питання кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної

вигоди службовою особою базується на аналізі законодавчого підґрунтя, яке регулює вказану сферу. Так, формуючи систему антикорупційного законодавства, норму щодо кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі законодавець розмістив у Розділі XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [8].

Однією із форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369 є «пропозиція чи обіцянка службовій особі надати їй або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди за вчинення чи невчинення службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища» [8].

Натомість, аналізуючи наукові підходи щодо розуміння категорії «неправомірна вигода» приходимо до думки, що в наукових колах цей термін є доволі дискусійним. Значна кількість фахівців у сфері кримінального права схиляються до того, що така конструкція як неправомірна вигода є досить складною у плані її практичного доведення. Такі ж думки висловлюються і стосовно прийняття пропозиції неправомірної вигоди. У цьому випадку, зокрема, доцільно використовувати метод класифікації та проаналізувати погляди на категорії як «корупція», «кримінальна відповідальність», «службова особа», «неправомірна вигода», окресливши конкретні критерії, на підставі яких проводиться визначення цих термінів іншими дослідниками, адже саме критерії, до певної міри, є своєрідними кількісними показниками якісних цілей.

Вагоме місце серед методів наукового пошуку займає метод порівняння. Так, К. В. Паламарчук, розглядаючи методологічні засади дослідження кримінальної відповідальності за розбій, підкреслює те, що «порівняльно-історичний метод дозволяє розкрити генезис кримінальної відповідальності ...; виявити закономірності законодавчого розвитку злочину ...; дослідити вплив іноземного права та виокремити періоди розвитку власне українського кримінального законодавства, що вносить певну чіткість і зрозумілість у теорію кримінального права, як основу для детального вивчення ...» і як злочину і як суспільного явища [9, с. 6].

Водночас, дослідник обґрунтовано вказує на те, що порівняльно-логічний метод передбачає добір

правил та влучних прийомів роботи з джерельною базою за обраною тематикою. Окрім того, науковець вбачає у цьому методі можливість розкриття ключових питань та за допомогою логіки проведення відповідних паралелей між законодавчо закріпленим складом злочину в Україні та інших країнах світу, знайти їх подібні та відмінні риси [9, с. 6].

З огляду на це, підтримуємо думку М. Дімітрова, що «методологічна основа є концептуальною основою для дослідження будь-якої сфери, оскільки сприяє пізнанню досліджуваного явища, розкриттю його сутності та змісту» [10, с. 167]. Водночас, «правовий механізм методів наукового дослідження», про який М. Дімітров говорить у контексті предмета свого дослідження, на нашу думку, цілком може застосовуватись і до кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене вище можемо констатувати вагому роль у виконанні наукового дослідження тієї методологічної основи, яка стане у нагоді для отримання якісних, достовірних даних, що дають змогу досягти мети цього наукового пошуку та вирішити поставлені завдання. Безумовно, формування належної методологічної основи передбачає застосування тих методів і підходів, які максимально дозволять розкрити, передусім, предмет та об'єкт дослідження, сфокусують увагу науковця на найбільш гострих аспектах проблеми і дозволять вийти на ключові формулювання цілісної концепції як ключової думки, вагомих поглядів, спрямованих на пояснення відповідних явищ, категорій, зв'язків та процесів, що охоплюють досліджувану сферу.

Вочевидь, у контексті методологування для дослідження питань, що стосуються кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою важливими є емпіричні методи, які є методами пізнавальної дії (обстеження, моніторингу, експерименту тощо) та методами операційними (спостереження, опитування, тестування тощо).

Однак, варто наголосити на тому, у процесі наукового пошуку можуть змінюватись методологічні установки, доповнюючись новим інструментарієм або відходом від вже задіяного в силу того наскільки це впливатиме на результати дослідження.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
2. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. [5-те вид., стер.]. К.: Знання, 2006. 307 с.
3. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр. [уклад.: Г. М. Анісімов, В. В. Гальцова; передм. О. В. Петришина, В. І. Борисова]. Харків: Право, 2018. 472 с.: іл.
4. Боровик А. В. Методологічні підходи в порівняльно-правових дослідженнях кримінальної відповідальності та запобігання корупційним кримінальним правопорушенням. *Приватне та публічне право*. 2020. № 1. С. 81–86.
5. Каменський Д. В. Методологічні особливості порівняльних кримінально-правових досліджень: здобутки української та американської доктрин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 44. С. 108–112.
6. Бондарчук А. С. Методологічні засади дослідження кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 116–128.
7. Шульга А. М. Методологічні засади дослідження проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України. *Право і суспільство*. 2020. № 1. Ч. 2. С. 136–142.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
9. Паламарчук К. В. Методологічні засади дослідження кримінальної відповідальності за розбій. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2015. № 6 (9). С. 1–14.
10. Дімітров М. Методологія дослідження кримінальної відповідальності за незаконне використання комерційних позначень. *Юридичний вісник*. 2019. Вип. 4. С. 167–172.

Pushkar O.A. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING ISSUES RELATED TO CRIMINAL LIABILITY FOR ACCEPTING AN OFFER, PROMISE OR RECEIPT OF UNLAWFUL BENEFIT BY AN OFFICIAL

The article is devoted to the formation of methodological bases for the study of issues related to criminal liability for accepting an offer, promise or receiving an illegal benefit by an official. The author's vision of methodology is presented, which can become optimal and most expedient in order to obtain the most reasonable and reliable results in the study of the outlined problems. It is emphasized that scientific research in any field involves choosing the methodology that will be formed based on the subject, object, as well as the goal and tasks arising from it. Therefore, it was established that the receipt of an illegal benefit by an official, as one of the forms of corrupt activity, requires the creation of a special list of elements that will allow to more clearly present the structure of those methods and approaches to knowledge of issues related to criminal liability for accepting an offer, promise or receiving an illegal benefit an official.

Emphasis is placed on the importance of applying, at the appropriate stage of research, a specific range of methods from their types that have found their approval in scientific literature, namely: worldview (philosophical), general scientific and special scientific. It was concluded that when investigating issues related to criminal liability for accepting an offer, promise or receiving an undue benefit by an official, it is most appropriate to use such worldviews (epistemology, dialectics, etc.), general scientific (analysis and synthesis, modeling, historical, etc.) and special scientific (historical -legal, comparative legal, etc.) methods. At the same time, the formation of an appropriate methodological basis involves the application of those methods and approaches that will maximally allow to reveal, first of all, the subject and object of research, will focus the scientist's attention on the most acute aspects of the problem and will allow to arrive at key formulations of a holistic concept as a key opinion, weighty views, aimed at explaining the relevant phenomena, categories, connections and processes covering the studied area. It is emphasized that in the context of methodology for researching issues related to criminal liability for accepting an offer, promise or receiving an undue benefit by an official, empirical methods are important, which are methods of cognitive action (examination, monitoring, experiment, etc.) and operational methods (observation, survey, testing, etc.).

Key words: *methodology, method, principle, approach, scientific research, criminal law, criminal offense, crime, official, improper benefit, corruption.*

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/18>**Зубрицький О.О.**

Національний університет «Одеська юридична академія»

ЗАПРОВАДЖЕННЯ РЕЄСТРУ ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО АДВОКАТІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена аналізу проблем та перспектив запровадження реєстру дисциплінарних проваджень щодо адвокатів в Україні як важливого інструменту підвищення прозорості та ефективності діяльності адвокатури. Розглядаються ключові нормативно-правові аспекти, пов'язані з функціонуванням такого реєстру, включаючи питання законності, пропорційності, а також дотримання принципів захисту прав людини.

Автором акцентується увага на необхідності створення чіткої правової бази для функціонування реєстру, яка б відповідала сучасним стандартам правової держави та забезпечувала належний рівень захисту персональних даних адвокатів. У статті підкреслюється, що відсутність законодавчо закріплених положень щодо створення єдиного реєстру дисциплінарних проваджень може створити правову невизначеність і викликати суперечки стосовно правомірності цього кроку. Автором аналізуються потенційні юридичні колізії, які можуть виникнути в процесі реалізації даної ініціативи, та пропонуються підходи для їх подолання.

Особлива увага приділяється інституційним та технічним аспектам створення реєстру, включаючи питання інформаційної безпеки та захисту даних. Розглядаються можливі ризики, пов'язані з публічністю дисциплінарних проваджень, зокрема, їх вплив на репутацію адвокатів, а також можливість використання реєстру як інструменту недобросовісної конкуренції. Автором пропонується запровадження механізмів перевірки достовірності та актуальності інформації, що міститься у реєстрі, та обговорюється важливість адаптації нормативної бази до викликів, що виникають у контексті розвитку правової системи України.

У висновках вказується, що запровадження реєстру дисциплінарних проваджень адвокатів є складним і багатоаспектним процесом, що потребує комплексного підходу. Лише за умови дотримання принципів законності, пропорційності та захисту прав людини можна забезпечити ефективне функціонування реєстру, що буде відповідати інтересам як суспільства, так і правової спільноти.

Стаття спрямована на всебічний аналіз проблематики запровадження реєстру дисциплінарних проваджень щодо адвокатів та формулювання рекомендацій для вдосконалення цього процесу, враховуючи сучасні правові стандарти і принципи правової держави.

Ключові слова: реєстр дисциплінарних проваджень, дисциплінарна відповідальність адвоката, дисциплінарне провадження, професійна етика адвоката, захист персональних даних адвоката.

Постановка проблеми. Запровадження реєстру дисциплінарних проваджень щодо адвокатів є однією з ключових ініціатив у контексті реформування системи адвокатури України, що покликана підвищити рівень прозорості цього важливого правового інституту. В умовах розвитку правової держави та становлення демократичних інститутів, забезпечення ефективного контролю за дотриманням професійної етики та стандартів є необхідною умовою для підтримання довіри

громадян до адвокатської спільноти та правосуддя загалом. Реєстр дисциплінарних проваджень щодо адвокатів покликаний стати інструментом, що сприятиме підвищенню відповідальності адвокатів за свої дії, забезпечуючи одночасно збереження належного рівня конфіденційності та захисту прав адвокатів.

Водночас, ініціатива щодо створення та функціонування такого реєстру не позбавлена проблемних аспектів, що обумовлено як правовими,

так і технологічними та етичними викликами. Це питання набуває особливої актуальності в умовах інтеграції України у європейський правовий простір, де питання прозорості діяльності правничих професій, захисту персональних даних та дотримання прав людини займають центральне місце. У даному контексті, дослідження проблем та перспектив запровадження реєстру дисциплінарних проваджень щодо адвокатів є надзвичайно важливим, оскільки воно дозволяє виявити ключові перешкоди на шляху до реалізації цієї ініціативи та сформулювати рекомендації щодо їх подолання.

Актуальність запровадження реєстру дисциплінарних проваджень щодо адвокатів зумовлена низкою чинників, які мають як правовий, так і суспільний характер. Перш за все, це питання пов'язане з необхідністю вдосконалення механізмів контролю за діяльністю адвокатів, які, з одного боку, повинні відповідати високим стандартам професійної етики, а з іншого — захищати права громадян на отримання якісної правничої допомоги. В умовах посилення ролі адвокатури у забезпеченні правосуддя та правопорядку, наявність такого реєстру дозволить створити більш ефективну систему моніторингу та обліку дисциплінарних проваджень, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня відповідальності адвокатів за свої дії.

Крім того, актуальність даної теми обумовлена необхідністю забезпечення прозорості та доступності інформації про діяльність адвокатів для широкого кола зацікавлених осіб, включаючи громадян, суди, правоохоронні органи та інші суб'єкти правозастосування. У сучасних умовах, коли інформаційні технології стають невід'ємною частиною правової системи, створення такого реєстру може стати важливим кроком на шляху до цифровізації правосуддя та підвищення його ефективності.

Однак, попри очевидні переваги, запровадження реєстру дисциплінарних проваджень щодо адвокатів стикається з низкою проблем, які потребують глибокого дослідження та аналізу. Це, зокрема, питання правового забезпечення функціонування реєстру, яке включає необхідність удосконалення нормативної бази, що регулює питання дисциплінарної відповідальності адвокатів, а також розробки чітких процедур щодо захисту персональних даних адвокатів, які міститимуться у реєстрі. Також важливим є питання фінансового забезпечення функціонування реєстру.

З огляду на вищезазначене, дослідження проблем і перспектив запровадження реєстру дисциплінарних проваджень є актуальним як з точки зору теоретичного осмислення, так і практичної реалізації. Це дозволить не лише вдосконалити процедури притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності, але й сприятиме розвитку правової системи України в цілому, забезпечуючи її відповідність сучасним міжнародним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням дисциплінарної відповідальності адвокатів присвячені праці вітчизняних науковців та практиків, зокрема, Н.М. Бакаєвої, А.М. Бірюкової, Т.Б. Вільчик, О.М. Дроздова, В.В. Заборовського, С.О. Іваницького, Т.С. Коваленко, М.С. Косенка, Д.В. Кухнюка, О.М. Овчаренко, О.В. Щербанюк та ін.

Проте, незважаючи на значний обсяг досліджень, проблематика запровадження реєстру дисциплінарних проваджень адвокатів залишається малодослідженою. Серед наукових праць практично відсутні комплексні дослідження, які б зосереджувалися саме на аспектах створення, правового регулювання та функціонування такого реєстру. Питання створення єдиного реєстру, який би забезпечував централізоване зберігання та доступ до інформації про дисциплінарні провадження щодо адвокатів, потребує ґрунтовного наукового аналізу. Це включає вивчення правових підстав для створення реєстру, його відповідність міжнародним стандартам захисту персональних даних, можливі правові та етичні виклики, а також вплив такого реєстру на діяльність адвокатів і загальну правову культуру в Україні.

Постановка завдання. Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу перешкод, обумовлених нечіткістю положень законодавства, що виникають на шляху до впровадження та функціонування реєстру дисциплінарних проваджень, а також розробка можливих підходів і рішень для подолання зазначених проблем з урахуванням сучасних правових стандартів і принципів правової держави. У межах цієї мети передбачається критичний огляд існуючої законодавчої бази, що регулює питання дисциплінарної відповідальності адвокатів, визначення проблемних питань, які можуть ускладнювати створення й належне функціонування такого реєстру, а також формулювання рекомендацій щодо вдосконалення правових механізмів для забезпечення балансу між прозорістю діяльності адвокатури та захистом прав адвокатів.

Стаття також спрямована на виявлення потенційних ризиків і наслідків запровадження реєстру у контексті української правової системи, з урахуванням особливостей національного законодавства та його застосування в судовій практиці.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює правові основи діяльності адвокатури, включаючи процедури притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності. Згідно зі статтями 50 та 52 Закону, дисциплінарні провадження щодо адвокатів здійснюються кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури, а контроль за їх діяльністю покладається на Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури [1]. Водночас, Закон не містить положень щодо створення єдиного реєстру дисциплінарних проваджень, що може ускладнювати процес забезпечення об'єктивного та всебічного розгляду дисциплінарних справ.

Проблеми, що виникають при відсутності такого реєстру, включають можливість зловживань адвокатами, які можуть переходити з одного регіону в інший, щоб уникнути дисциплінарної відповідальності. Це породжує ситуацію, коли новий регіональний орган адвокатського самоврядування може не мати інформації про попередні дисциплінарні стягнення, що ускладнює оцінку професійної репутації адвоката. Запровадження реєстру дисциплінарних проваджень покликане вирішити ці проблеми, забезпечуючи зберігання та моніторинг інформації про всі дисциплінарні провадження, що стосуються адвокатів, незалежно від їхнього місця реєстрації.

Одним з основних питань, що виникають при запровадженні реєстру дисциплінарних проваджень, є юридична основа для його створення. Згідно з рішенням Ради адвокатів України №144 від 16-17 листопада 2022 року, відповідальність за створення та ведення реєстру покладається на Раду адвокатів України, а інформація, що міститься у реєстрі, має бути доступною на офіційному вебсайті Національної асоціації адвокатів України [2]. Однак, враховуючи відсутність чітких приписів Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», може поставити питання щодо законності процедури запровадження реєстру та механізмів його ведення. Закон не містить чітких положень, які б прямо дозволяли або передбачали запровадження такого реєстру, що може створити правову невизначеність і викликати суперечки щодо правомірності цього кроку. Важливо підкреслити, що такі ново-

введення повинні базуватися на чітко визначеній законодавчій основі, яка б гарантувала їхню відповідність не лише духу, але й букві закону. Це дозволило б уникнути потенційних правових колізій та забезпечити належну підтримку з боку юридичної спільноти.

Запровадження реєстру дисциплінарних проваджень у системі адвокатського самоврядування України вимагає всебічного розгляду, який охоплює складний спектр нормативно-правових, етичних, соціальних та технологічних аспектів. Перш за все, слід звернути увагу на те, що функціонування такого реєстру без належного нормативного підґрунтя може спричинити суттєві юридичні колізії, зокрема стосовно відповідності цього інструменту основоположним принципам правової держави, включаючи верховенство права, принципи пропорційності, законності та захисту прав людини.

Зокрема, постає питання відповідності такого реєстру Конституції України та міжнародним зобов'язанням держави в рамках Європейської конвенції з прав людини, яка вимагає, щоб будь-яке обмеження прав, зокрема права на приватність, відповідало критеріям «необхідності в демократичному суспільстві» та «легітимної мети». Дисциплінарні провадження щодо адвокатів, як засіб контролю за дотриманням професійної етики, дійсно мають важливе суспільне значення. Проте, надання публічного доступу до інформації про такі провадження без належних процедурних гарантій може призвести до непропорційного втручання в приватне життя адвокатів та до порушення їхнього права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Європейської конвенції з прав людини [3].

У зв'язку з цим, необхідно враховувати досвід Європейського суду з прав людини, який вказує на те, що публічність дисциплінарних проваджень не повинна бути абсолютною і повинна враховувати специфіку кожної справи. Наприклад, у справі «Axel Springer AG v. Germany» Суд постановив, що публічність інформації про особу повинна бути виправдана суспільним інтересом та враховувати рівень значущості цього інтересу у порівнянні з наслідками для репутації та приватного життя особи [4]. У випадку адвокатів, особливо, коли дисциплінарне провадження стосується питань професійної етики, наслідки для їхньої репутації можуть бути катастрофічними і незворотними, що вимагає застосування підходу, заснованого на ретельному балансуванні інтересів.

Крім того, слід звернути увагу на інституційний аспект функціонування реєстру дисциплінарних проваджень. Відсутність чітко визначеного порядку внесення даних, а також процедурного контролю за їх коректністю може створити передумови для зловживань і підриву довіри до адвокатського самоврядування. Ці ризики посилюються у випадках, коли дані вносяться на основі скарг, що не пройшли належного розгляду, або у випадках, коли рішення про дисциплінарну відповідальність були скасовані судами. В цьому контексті доцільно розглянути можливість запровадження механізмів перевірки достовірності та актуальності інформації, що міститься в реєстрі, а також процедур її оновлення або видалення у разі зміни обставин справи.

Особливу увагу слід приділити і правовим аспектам захисту персональних даних, що вносяться до реєстру. Відповідно до чинного законодавства України, зокрема Закону «Про захист персональних даних», будь-яка обробка персональних даних має здійснюватися на підставі чітко визначених правових підстав, зокрема згоди суб'єкта даних або на виконання обов'язку, встановленого законом [5]. З огляду на специфіку дисциплінарних проваджень, де часто фігурують конфіденційні дані, такі як інформація про особисте життя, професійні помилки або взаємовідносини з клієнтами, існує потреба у встановленні додаткових гарантій захисту цих даних. Це може включати запровадження процедур анонімізації, обмеження доступу до певних категорій інформації та надання адвокатам права на захист своїх інтересів у разі оприлюднення недостовірних або неправомірних даних.

Внесення інформації про дисциплінарні провадження до публічного реєстру може порушувати права адвокатів на конфіденційність, що потребує належного врегулювання на законодавчому рівні. Водночас, суспільний інтерес у забезпеченні прозорості діяльності адвокатів, особливо в частині їхньої дисциплінарної відповідальності, є вагомим аргументом на користь запровадження такого реєстру. Однак, законодавець має знайти баланс між захистом прав адвокатів та суспільним інтересом у прозорості їхньої діяльності.

З технічної сторони, функціонування реєстру вимагає забезпечення високого рівня інформаційної безпеки. Зокрема, доцільним є застосування криптографічних методів захисту даних, системи багатofакторної автентифікації для користувачів, а також регулярне проведення аудитів безпеки для виявлення та усунення можливих вразливостей.

Особливу увагу слід звернути на захист реєстру від кібератак, враховуючи зростаючу кількість загроз у сфері кібербезпеки, що можуть мати суттєвий вплив на правову систему в цілому.

Запровадження реєстру дисциплінарних проваджень має ряд практичних аспектів, що потребують врахування. Одним з них є забезпечення достовірності та повноти інформації, що вноситься до реєстру. Відсутність чітко визначених критеріїв та процедур може призвести до того, що інформація у реєстрі буде неповною або неточною, що, у свою чергу, може вплинути на справедливості дисциплінарного провадження.

Крім того, можливим ризиком є те, що реєстр може стати інструментом для недобросовісної конкуренції між адвокатами. Наприклад, наявність інформації про дисциплінарні стягнення, навіть якщо вони були незначними або скасованими, може використовуватись опонентами для підриву репутації адвоката. Це підкреслює необхідність ретельного підходу до наповнення реєстру та розробки механізмів захисту від зловживань.

Також слід звернути увагу на технічні та організаційні аспекти функціонування реєстру. Забезпечення безперебійної роботи реєстру, його захист від кібератак та несанкціонованого доступу, а також відповідність вимогам законодавства про захист персональних даних є важливими чинниками, що впливають на ефективність функціонування реєстру. Без належного технічного забезпечення та чітко визначених процедур реєстр може стати неефективним інструментом, що лише ускладнить діяльність адвокатського самоврядування.

У контексті дослідження запровадження реєстру дисциплінарних проваджень варто звернути увагу на зміни, які були ухвалені рішенням Ради адвокатів України від 07.06.2024 р. № 28 та стосуються скасування плати за внесення даних до реєстру дисциплінарних проваджень [6]. Вказані зміни відображають глибокий процес перегляду нормативно-правових актів, що регулюють дисциплінарні провадження щодо адвокатів, зокрема ті, що стосуються порядку прийняття та розгляду скарг про неналежну поведінку адвокатів. Ці зміни, внесені до рішення Ради адвокатів України № 144 від 16-17 листопада 2022 року та Положення про порядок прийняття та розгляду скарг, затвердженого рішенням Ради адвокатів України № 120 від 30 серпня 2014 року, відображають зміни нормативного регулювання у відповідь на судову практику, зокрема резолютивну час-

тину рішення Київського окружного адміністративного суду від 13 вересня 2023 року у справі №320/9411/23[7], залишеного в силі постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 20 березня 2024 року [8].

Рішення про виключення пунктів 3, 4 та 5 з резолютивної частини рішення Ради адвокатів України № 144 від 16-17 листопада 2022 року свідчить про важливість адаптації нормативної бази до сучасних викликів та потреб юридичної практики, а також про спробу мінімізувати потенційні правові конфлікти, що можуть виникнути у процесі реалізації зазначених положень. Водночас, нова редакція пункту 7 резолютивної частини цього рішення, яка передбачає внесення змін до Положення про порядок прийняття та розгляду скарг, спрямована на уточнення та вдосконалення процедурних аспектів, що стосуються обробки персональних даних у процесі дисциплінарних проваджень.

Включення до Положення пунктів, які передбачають обов'язкову письмову згоду на обробку персональних даних органами адвокатського самоврядування, підкреслює важливість дотримання правових норм щодо захисту персональних даних, що є ключовим аспектом сучасного правового регулювання. Це, в свою чергу, відображає тенденцію до підвищення стандартів правової захищеності адвокатів, одночасно забезпечуючи прозорість та справедливість дисциплінарних проваджень.

Однак, виключення абзаців третього та четвертого пункту 4 статті 14, а також пункту 36.6 статті 36 Положення, свідчить про необхідність усунення певних процедурних моментів, які могли б створити невідповідності у процесі реалізації дисциплінарних проваджень. Це рішення також підкреслює прагнення Ради адвокатів України забезпечити узгодженість між нормативними актами та практикою їх застосування, з урахуванням національної судової практики, яка має важливе значення для правозастосування у сфері адвокатури.

Таким чином, зазначені зміни є результатом ретельного перегляду нормативно-правової бази

з метою її гармонізації з сучасними вимогами правового регулювання, забезпечення належного рівня захисту прав адвокатів та ефективності процедур дисциплінарних проваджень, а також відповідають викликам, що виникають у контексті розвитку судової практики в Україні.

Висновки. Запровадження Реєстру дисциплінарних проваджень щодо адвокатів є важливим кроком у напрямку підвищення прозорості та ефективності діяльності адвокатури. Однак цей процес супроводжується низкою проблем, що стосуються як правових, так і практичних аспектів. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, що включає внесення змін до законодавства, забезпечення захисту прав адвокатів, а також технічне та організаційне забезпечення функціонування реєстру.

Одним з ключових завдань є створення надійної правової основи для функціонування реєстру, що включає визначення чітких процедур внесення інформації та захисту персональних даних. Також необхідно забезпечити доступність реєстру для всіх зацікавлених сторін, водночас врегулювавши питання фінансового забезпечення функціонування реєстру. Лише за умови дотримання всіх цих вимог реєстр дисциплінарних проваджень зможе стати ефективним інструментом, що сприятиме зміцненню інституту адвокатури та підвищенню рівня правової культури у суспільстві.

Отже, запровадження реєстру дисциплінарних проваджень щодо адвокатів є складним і багатоаспектним процесом, що потребує ретельного підходу як на законодавчому, так і на практичному рівнях. Лише за умови дотримання принципів законності, пропорційності та захисту прав людини можна забезпечити ефективне функціонування такого реєстру, який буде відповідати як інтересам суспільства, так і правам адвокатів. Важливо, щоб цей інструмент став частиною комплексної системи контролю та моніторингу діяльності адвокатів, спрямованої на підвищення прозорості та відповідальності в адвокатській діяльності, з одночасним забезпеченням належного рівня захисту персональних даних та професійної репутації адвокатів.

Список літератури:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 22.08.2024).

2. Рішення РАУ від 16-17 листопада 2022 №144 «Про Реєстр дисциплінарних проваджень». URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2024-06-07-r-shennya-rau-144_66864ec8b6d49.pdf (дата звернення: 22.08.2024).

3. Конвенція з прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 22.08.2024).
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Axel Springer AG v. Germany». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109034> (дата звернення: 22.08.2024).
5. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 22.08.2024).
6. Рада адвокатів України виконала рішення суду та скасувала плату за внесення даних до Реєстру дисциплінарних проваджень. Advokat post. 06.07.2024. URL: <https://advokatpost.com/rada-advokativ-ukrainy-vykonal-rishennia-sudu-ta-skasovala-platu-za-vnesennia-danykh-do-reiestru-dystyplinarnykh-provazhen/> (дата звернення: 22.08.2024).
7. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 13 вересня 2023 року у справі №320/9411/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113432474> (дата звернення: 22.08.2024).
8. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 20 березня 2024 року у справі №320/9411/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117857802> (дата звернення: 22.08.2024).

Zubrytskyi O.O. INTRODUCTION OF THE DISCIPLINARY PROCEEDINGS REGISTER FOR LAWYERS: CHALLENGES AND PROSPECTS

This article is dedicated to analyzing the challenges and prospects of introducing a disciplinary proceedings register for lawyers in Ukraine as an important tool for enhancing the transparency and efficiency of the legal profession. The article examines key regulatory aspects related to the functioning of such a register, including issues of legality, proportionality, and adherence to the principles of human rights protection.

The author emphasizes the need for establishing a clear legal framework for the operation of the register, which would comply with modern standards of a rule-of-law state and ensure an adequate level of protection for lawyers' personal data. The article underscores that the absence of legislatively enshrined provisions regarding the creation of a unified disciplinary proceedings register may lead to legal uncertainty and disputes over the legitimacy of this initiative. The author analyzes potential legal conflicts that may arise in the implementation of this initiative and suggests approaches to overcoming them.

Special attention is given to the institutional and technical aspects of creating the register, including issues of information security and data protection. The article explores potential risks associated with the public nature of disciplinary proceedings, particularly their impact on lawyers' reputations and the possibility of using the register as a tool for unfair competition. The author proposes mechanisms for verifying the accuracy and relevance of the information contained in the register and discusses the importance of adapting the regulatory framework to the challenges arising from the development of Ukraine's legal system.

In conclusion, it is noted that the introduction of a disciplinary proceedings register for lawyers is a complex and multifaceted process that requires a comprehensive approach. Only by adhering to the principles of legality, proportionality, and human rights protection can the effective functioning of the register be ensured, serving the interests of both society and the legal community.

The article aims to provide a comprehensive analysis of the issues related to the introduction of a disciplinary proceedings register for lawyers and to formulate recommendations for improving this process, taking into account modern legal standards and the principles of a rule-of-law state.

Key words: *disciplinary proceedings register, disciplinary responsibility of lawyers, disciplinary proceedings, professional ethics of lawyers, protection of lawyers' personal data.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 341.64:343.131.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/19>**Карпова К.М.**

Міжнародний гуманітарний університет

ПРАВО БУТИ ПРИСУТНІМ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджується практика ЄСПЛ щодо права бути присутнім у судовому засіданні, враховуючи сучасні тенденції щодо розвитку права на справедливий суд та розвиток технологій.

Наголошується на тому, що право бути присутнім у судовому засіданні є фундаментальним принципом права на справедливий судовий розгляд. Це право гарантовано статтею 6 Європейської конвенції з прав людини.

Зазначено, що Європейський суд з прав людини постійно наголошує на важливості цього права для забезпечення справедливості та прозорості судових розглядів. Зміст цього права дозволяє обвинуваченій особі брати активну участь у своєму захисті, спостерігати за процесом і забезпечувати здійснення правосуддя у відкритий і справедливий спосіб, також це допомагає в гарантуванні права на правову допомогу такій особі.

Зазначено, що стаття 6 не тільки встановлює право на справедливий та публічний розгляд справи судом, вона позначає зв'язок цього права з правом бути присутнім на судовому засіданні. Крім того, стаття 6(3) конкретно гарантує право обвинуваченого захищати себе особисто або за допомогою адвоката, ще більше посилюючи необхідність присутності особи при судовому розгляді її справи.

Також підкреслено, що Європейський Суд з прав людини неодноразово підкреслював у своїх рішеннях, що присутність обвинуваченого має вирішальне значення, особливо під час представлення доказів і допиту свідків, оскільки це безпосередньо впливає на здатність підсудного оскаржувати аргументи обвинувачення та ефективно комунікувати зі своїм захисником.

Проаналізовано ряд справ Європейського Суду з прав людини. Зокрема позначено, що ЄСПЛ розробив значну частину судової практики щодо права бути присутнім на судових засіданнях. Така участь виявляється не тільки у фізичній присутності, але й у можливості активно приймати участь у процесі.

Заочне провадження (in absentia) не є несумісним із статтями Європейської Конвенції з прав людини, воно повинно підлягати суворим гарантіям.

Позначено, що право відповідача бути присутнім може бути обмежено, якщо він буде вважатися таким, що заважає судовому розгляду. Однак такі обмеження мають бути пропорційними, і мають бути доступні альтернативні заходи для забезпечення дотримання прав відповідача.

Також в роботі звертається увага на те, що право бути присутнім на судовому засіданні є наріжним каменем права на справедливий суд згідно з Європейської Конвенції з прав людини.

Ключові слова: практика ЄСПЛ, право на справедливий суд, право бути присутнім у судовому засіданні, ЄКПЛ, in absentia, справедливий і публічний розгляд, право на правову допомогу.

Постановка проблеми. Право бути присутнім у судовому засіданні є фундаментальною складовою справедливого судового розгляду, як це гарантовано статтею 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Європейський суд з прав

людини (ЄСПЛ) постійно наголошує на важливості цього права для забезпечення справедливості та прозорості судових розглядів. Право бути присутнім дозволяє обвинуваченому брати активну участь у своєму захисті, спостерігати за

процесом і забезпечувати здійснення правосуддя у відкритий і справедливий спосіб. Крім того обвинувачена особа може в повній мірі скористатись гарантованим їй правом – правом на правову допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження практики ЄСПЛ щодо права особи бути присутнім у судовому засіданні здійснювали такі науковці, як: О.В. Бойко, П. Гламазда, М. Кравчук, Я. Рошкевич, Т.А. Цувіна, О. Юхимюк та ін. Незважаючи на розповсюдженість обговорення цієї проблематики, окремі аспекти права особи бути присутнім у судовому засіданні досі залишаються достатньо актуальними та своєчасними.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз права бути присутнім у судовому засіданні в практиці ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Як позначає Т. А. Цувіна: «у сучасних умовах принцип права бути почутим за своїм юридичним змістом зводиться до вимоги забезпечення стороні судового провадження можливості донести до суду свої вимоги й заперечення, ефективно представити свою юридичну позицію перед судом на умовах, рівних із тими, що надані іншій стороні, а також отримати за результатами розгляду справи вмотивоване судове рішення» [1, с. 89].

О. В. Бойко підкреслює, що «вимога публічності судового розгляду включає такі аспекти:

- 1) право на відкритий судовий розгляд, який дозволяє будь-якій особі бути присутньою під час судового розгляду справи;
- 2) право на усні судові дебати під час судового розгляду справи;
- 3) право на відкрите, публічне проголошення та оприлюднення судових рішень, вироків» [2, с. 106].

Януш Рошкевич (Janusz Roszkiewicz) у своїй праці підкреслює, що використовуючи практику ЄСПЛ та висновки юридичної науки, можна сформулювати певний мінімальний європейський стандарт у сфері відкритості судового розгляду. Тобто право на відкриття судового провадження включає принаймні три конкретні права, які включають: право брати участь у слуханні/засіданні, право ознайомлюватися з матеріалами провадження та право ознайомлюватися з судовим рішенням [3, с. 14].

О. Юхимюк, П. Гламазда, М. Кравчук позначають у висновках своїх тез, що «визнаний на міжнародному рівні та закріплений в Конституції України принцип публічного, гласного судового

розгляду справи з можливістю забезпечення присутності як сторін, так і усіх бажаючих, знайшов різноаспектне відображення в практиці Європейського суду з прав людини» [4, с. 14]. Є доцільним проаналізувати окремі справи, розглянуті ЄСПЛ щодо права бути присутнім у судовому засіданні.

Особа має право бути присутнім у судових засіданнях. Таке право є, навіть якщо особу захищає адвокат. Право бути присутнім передбачає також обов'язок бути присутнім на судовому засіданні на запрошення суду. У разі неявки в судове засідання та своєчасного не повідомлення суду про причини неявки справа може бути розглянута без присутності особи.

Якщо особу засудили без присутності в суді (in absentia), це не завжди буде порушенням прав такої особи. У такому випадку можна вимагати нового розгляду, коли особа дізнається про засудження за її відсутності.

Стаття 6(1) ЄКПЛ встановлює право на справедливий і публічний розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [5]. Ця стаття імпліцитно містить право бути присутнім на судовому засіданні. Крім того, стаття 6(3) конкретно гарантує право обвинуваченого захищати себе особисто або за допомогою адвоката, ще більше посилюючи необхідність їх присутності на судовому розгляді.

ЄСПЛ витлумачив ці положення як такі, що охоплюють не лише право бути присутніми на слуханні, але й право розуміти провадження та брати ефективну участь. Суд пояснив, що присутність обвинуваченого має вирішальне значення, особливо під час представлення доказів і допиту свідків, оскільки це безпосередньо впливає на здатність підсудного оскаржувати аргументи обвинувачення.

ЄСПЛ розробив значну частину судової практики щодо права бути присутнім на судових засіданнях. У справі «Colozza v. Italy» (1985) [6] Суд постановив, що відсутність обвинувачених на судовому засіданні без дійсної відмови від їхнього права бути присутніми є порушенням статті 6. Суд підкреслив, що право бути присутнім є важливим аспектом справедливого судового розгляду, і будь-яке обмеження цього права має бути виправдане вагомими причинами.

У справі «Lala v. the Netherlands» (1994) [7] ЄСПЛ посилив принцип, що обвинувачений повинен мати можливість ефективно брати участь у судовому процесі. Суд визнав порушення статті 6(1), коли заявнику не дозволили бути присутнім на його власному слуханні апеляції. ЄСПЛ

повторив, що право бути присутнім полягає не лише у фізичній присутності, але й у можливості суттєво брати участь у процесі.

Крім того, у справі «Zana v. Turkey» (1997) [8] ЄСПЛ розглянув обставини, за яких обвинувачений може бути судимий заочно. Суд постановив, що, незважаючи на те, що заочне провадження не є несумісним із ЄКПЛ, воно повинно підлягати суворим гарантіям. Зокрема, обвинувачені повинні однозначно відмовитися від свого права бути присутніми, або має бути доведено, що вони навмисно намагалися уникнути судового розгляду. Крім того, обвинувачений повинен мати можливість повторного судового розгляду або перегляду, якщо він не брав участі в початковому провадженні.

Хоча право бути присутнім є основним аспектом справедливого судового розгляду, ЄСПЛ визнав, що існують певні винятки. Наприклад, у справі «Kremzow v. Austria» (1993) [9] Суд визнав, що право відповідача бути присутнім може бути обмежено, якщо він буде вважатися таким, що заважає судовому розгляду. Однак такі обмеження мають бути пропорційними, і мають бути доступні альтернативні заходи для забезпечення дотримання прав відповідача.

Принцип усного та публічного слухання є особливо важливим у кримінальному контексті, коли особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, як правило, повинна мати можливість бути присутнім на слуханні в першій інстанції. Цей принцип прослідковується в таких справах: *Jussila v. Finland*, 2006, § 40; *Tierce and Others v. San Marino*, 2000, § 94; *Igor Pascari v. the Republic of Moldova*, 2016, § 27, щодо виключення заявника з провадження, у якому було встановлено його винуватість у скоєнні дорожньо-транспортної пригоди.

Треба підкреслити, що дійсно без присутності сторони в провадженні важко зрозуміти, як ця особа могла б скористатися конкретними правами, викладеними в підпунктах (c), (d) і (e) пункту 3 статті 6 ЄКПЛ, а саме право «захищати себе особисто», «опитувати або вимагати допитати свідків» і «отримувати безкоштовну допомогу перекладача, якщо він не розуміє або не розмовляє мовою, яка використовується в суді» [5]. Таким чином, обов'язок гарантувати право підсудного бути присутнім у залі суду є однією з основних вимог статті 6 (*Hermi v. Italy*, 2006; *Sejdovic v. Italy*, 2006; *Arps v. Croatia*, 2016).

Крім того, право бути присутнім на слуханні дозволяє обвинуваченому перевірити надійність

свого захисту та порівняти його з показаннями потерпілих і свідків (*Medenica v. Switzerland*, 2001). Національні суди повинні проявляти належну обачність у забезпеченні присутності обвинуваченого шляхом належного виклику його (*Colozza v. Italy*, 1985 [6]; *M.T.B. v. Turkey*, 2018 [10]), і вони повинні вживати заходів для запобігання його невинуватій відсутності на слуханні (*Medenica v. Switzerland*, 2001 [11]).

Хоча пункт 1 статті 6 не можна тлумачити як надання заявнику права отримати певну форму вручення судових документів, наприклад, рекомендовану пошту, в інтересах відправлення правосуддя заявник має бути повідомлений про судові слухання таким чином, щоб не лише знати дату, час і місце слухання, але й мати достатньо часу для підготовки своєї справи та можливості відвідування судового засідання (*В'ячеслав Корчагін проти Росії*, 2018) [12].

Слухання може бути проведено за відсутності обвинуваченого, якщо він відмовився від права бути присутнім у судовому засіданні. Така відмова може бути явною або прихованою через поведінку особи, наприклад, коли особа намагається ухилитися від явки до суду (*Lena Atanasova v. Bulgaria*, 2017; *Chong Coronado v. Andorra*, 2020). Однак будь-яка відмова від гарантій згідно зі статтею 6 повинна відповідати критерію «свідомої та розумної» відмови, як це встановлено в прецедентному праві Суду (*Sejdovic проти Італії*, 2006).

ЄСПЛ постановив, що якщо особу, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, не було повідомлено особисто про судовий розгляд та засідання, це не наділяє її статусом «втікача». Крім того, на особу, обвинувачену у вчиненні кримінального правопорушення, не повинен лягати тягар доведення того, що вона не намагалася уникнути правосуддя або що її відсутність була спричинена форс-мажорними обставинами. У той же час національні органи влади можуть оцінити, чи обвинувачений продемонстрував поважну причину для своєї відсутності, чи є в матеріалах справи щось, що підтверджує те, що він був відсутній з причин, які не залежали від нього. У будь-якому випадку необхідно продемонструвати об'єктивні докази та факти, щоб зробити висновок про те, що обвинувачений міг бути обізнаний про провадження проти нього (*Yeşer v. Turkey*) [13].

Однак проведення слухання за відсутності обвинуваченого саме по собі не суперечить статті 6 ЄКПЛ. Однак, якщо національне зако-

нодавство дозволяє проводити судовий розгляд, незважаючи на відсутність особи, «обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення», яка перебуває на місці заявника, ця особа повинна, як тільки їй стане відомо про провадження, мати можливість отримати від суду, який розглядав справу, нове визначення суті обвинувачення (Sanader v. Croatia, 2015) [14].

Хоча провадження, яке відбувається за відсутності обвинуваченого, само по собі не є несумісним зі статтею 6 Конвенції, відмова в правосудді все ж має місце, коли особа, засуджена заочно, не може згодом отримати від суду, який слухав її справу, нове рішення. щодо суті обвинувачення як з точки зору закону, так і з точки зору факту, якщо не було встановлено, що він відмовився від свого права з'являтися та захищатися або що він мав намір уникнути суду (Сейдович проти Італії, 2006). Це пов'язано з тим, що обов'язок гарантувати право обвинуваченого бути присутнім у залі суду – під час первинного провадження або під час повторного – є однією з основних вимог статті 6 ЄКПЛ (Stoichkov v. Bulgaria, 2005).

У справі «Санадер проти Хорватії» (2015) ЄСПЛ постановив, що: «вимога щодо заочного суду особи, яка не знала про своє судове переслідування та висунуті проти неї звинувачення або намагалася ухилитися від суду чи однозначно відмовилася від свого права виступати в суді, повинна була з'явитися до національних органів влади та надати адресу проживання під час кримінального провадження, щоб мати можливість вимагати повторного розгляду, була непропорційною» [14]. Це було особливо вірно тому, що як тільки підсудний потрапляє під юрисдикцію національних органів влади, він буде позбавлений волі на підставі заочного засудження (the conviction in absentia). У зв'язку з цим ЄСПЛ підкреслив, що не може бути й мови про те, щоб обвинувачений був взятий під варту, щоб забезпечити право на повторний розгляд справи в умовах, які відповідають статті 6 Конвенції. Однак Суд пояснив, що це не ставить під сумнів те, чи в новому провадженні присутність заявника на судовому засіданні повинна забезпечуватися шляхом його тримання під вартою чи застосуванням інших заходів, передбачених відповідним національним законодавством. Такі заходи, якщо вони застосовуються, повинні мати іншу правову основу – обґрунтовану підозру у вчиненні заявником злочину, про який йде мова, та наявність «відповідних і достатніх причин» для його затримання (у справі Чонг Коронадо проти Андорри, 2020, де тримання під вартою не було

обов'язковим у контексті повторного судового розгляду).

Насамкінець, проблема щодо вимоги про присутність на слуханні виникає, коли обвинуваченому перешкоджають взяти участь у судовому процесі через його неналежну поведінку (Ідалов проти Росії, 2012; Маргуш проти Хорватії, 2014; Ананьев проти Росії, 2009). У цьому контексті, для належного відправлення правосуддя важливо дотримуватись фундаментальних прав людини, забезпечити її гідність, порядок в залі суду як ознак судового провадження. Кричуще ігнорування відповідачем елементарних стандартів належної поведінки не може і не повинно допускатися. Проте, коли поведінка заявника може мати такий характер, що виправдовує його відсторонення та продовження судового розгляду за його відсутності, головуючий суддя зобов'язаний встановити, що заявник міг розумно передбачити, які наслідки його триваючої негативної поведінки буде підставою для прийняття рішення про його видалення із зали суду (Ідалов проти Росії, 2012). Крім того, доречним є питання про те, чи міг адвокат заявника скористатися правом захисту за відсутності заявника (Marguš v. Croatia, 2014) і чи було це питання розглянуто та, якщо необхідно, враховано при апеляції (Ідалов проти Росії, 2012).

Ще одна відома справа – «Sakhnovskiy v. Russia» (2010) [15], де ЄСПЛ розглядав використання відеозв'язку як заміну фізичної присутності в суді. Суд постановив, що хоча відеоконференція може бути дозволеною за певних обставин, вона не повинна підривати справедливість провадження. Має бути збережена можливість підсудного спілкуватися зі своїм адвокатом і брати повну участь у судовому процесі.

Відповідно, ЄСПЛ констатує порушення статті 6 ЄКПЛ за наявності у сукупності таких обставин:

«(а) кримінальна справа була розглянута судом за відсутності обвинуваченого;

(б) обвинувачений не відмовився прямо чи опосередковано від права бути присутнім на розгляді своєї справи;

(в) національне законодавство не забезпечило обвинуваченому права вимагати перегляду його справи, щойно він довідається про результати провадження in absentia» [16, с. 11].

Висновки. Право бути присутнім на судовому засіданні є наріжним каменем права на справедливий суд згідно з ЄКПЛ. Судова практика ЄСПЛ підкреслює важливість цього права для забезпечення того, щоб правосуддя не лише

здійснювалося, але й виглядало таким, що воно здійснюється. Хоча є обмежені винятки, будь-які обмеження цього права повинні бути ретельно перевірені, щоб запобігти порушенням ЄКПЛ.

Прецедентне право ЄСПЛ продовжує розвиватися, надаючи вказівки щодо того, як це право слід поважати та захищати в різних правових системах.

Список літератури:

1. Цувіна Т. А. Принцип права бути почутим (right to be heard) у цивільному судочинстві: модельні європейські правила цивільного процесу ELI/UNIDROIT, практика ЄСПЛ і національний контекст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. Вип. 2 (121). С. 88–96.
2. Бойко О. В. Публічність судового розгляду справи як гарантія права на справедливий суд. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 2021. С. 105–110.
3. Roszkiewicz J. Jawność postępowania sądowego w świetle Europejskiej konwencji praw człowieka. *Radca Prawny. Zeszyty Naukowe*. 2 (27)/2021. S. 11–42.
4. Юхимюк О., Гламазда П., Кравчук М. Право на присутність в судовому засіданні в світлі практики Європейського суду з прав людини: окремі аспекти. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* (Випуск 43): матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 21–22 вересня 2022 р.). WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФОП Шпак В.Б., 2022. С. 11–14.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення 21.08.2024).
6. Colozza v. Italy, 12 February 1985, ECHR A89. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (дата звернення 21.08.2024).
7. Lala v. the Netherlands, September 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57900> (дата звернення 21.08.2024).
8. Zana v. Turkey, November 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58115> (дата звернення 21.08.2024).
9. Kremzow v. Austria, September 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57829> (дата звернення 21.08.2024).
10. M.T.B. v. Turkey, 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183536> (дата звернення 21.08.2024).
11. Medenica v. Switzerland, 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59518> (дата звернення 21.08.2024).
12. В'ячеслав Корчагін проти Росії, 2018. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-vyacheslav-korchagin-proti-rosi%D1%97-pres-reliz/> (дата звернення 21.08.2024).
13. Yeğen v. Turkey, 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-197203> (дата звернення 21.08.2024).
14. Sanader v. Croatia, 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-151039> (дата звернення 21.08.2024).
15. Sakhnovskiy v. Russia, 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150452> (дата звернення 21.08.2024).
16. Хутор Т., Карнаух Б., Климосюк А., Рябченко Т. Стандарти розгляду справ in absentia і практика ВАКС щодо стягнення активів підсанкційних осіб у дохід держави. Київ: Інститут законодавчих ідей, 2023. 15 с.

Karpova K.M. THE RIGHT TO BE PRESENT AT A COURT HEARING IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article examines the practice of the ECtHR regarding the right to be present at a court hearing, taking into account modern trends in the development of the right to a fair trial and the development of technology.

It is emphasized that the right to be present at a court hearing is a fundamental principle of the right to a fair trial. This right is guaranteed by Article 6 of the European Convention on Human Rights.

It is noted that the European Court of Human Rights constantly emphasizes the importance of this right to ensure fairness and transparency of judicial proceedings. The content of this right allows the accused person to actively participate in his defense, observe the process and ensure that justice is administered in an open and fair manner, and it also helps in guaranteeing the right to legal aid for such a person.

It is noted that Article 6 not only establishes the right to a fair and public hearing of the case by the court, it indicates the connection of this right with the right to be present at the court hearing. In addition, Article 6(3) specifically guarantees the accused's right to defend himself in person or through counsel, further reinforcing the need for a person to be present at his trial.

A number of cases of the European Court of Human Rights are analyzed. In particular, it is noted that the ECtHR has developed a significant part of judicial practice regarding the right to be present at court sessions.

Such participation is manifested not only in physical presence, but also in the ability to actively participate in the process.

Absentee proceedings (in absentia) are not incompatible with the articles of the European Convention on Human Rights, it should be subject to strict guarantees.

It is noted that the defendant's right to be present may be limited if he is considered to be interfering with the trial. However, such restrictions must be proportionate and alternative measures must be available to ensure that the defendant's rights are respected.

The work also draws attention to the fact that the right to be present at a court hearing is a cornerstone of the right to a fair trial according to the European Convention on Human Rights.

Key words: *the practice of the European Court of Human Rights, the right to a fair trial, the right to be present at a court hearing, the European Convention on Human Rights, in absentia, a fair and public trial, the right to legal aid.*

Шабан Ю.

Міжнародний гуманітарний університет

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД РОЗВИТКУ ПОНЯТТЯ АГРЕСІЇ

У статті досліджується історичний огляд розвитку поняття агресії.

Наголошується на тому, що протягом історії війни велися з різних причин, включаючи грабіж, придбання території, релігійні переконання та політичні чи економічні системи.

Позначається, що право на війну визнавалося однією з ознак суверенітету держави і внаслідок цього цілком обґрунтованим засобом реалізації державних інтересів. Більше того, війна була способом отримати чи утримати авторитет на міжнародній арені.

У минулому війна вважалася природною частиною державних справ, але сьогодні війни вимагають більш складних приводів і регулюються писаними законами та міжнародними гуманітарними стандартами. І лише після Другої світової війни відбувається криміналізація загарбницьких війн та процес кодифікації явища агресії.

Зазначено, що у працях Г. Гроція та Л. Опенгейма було надано вперше визначення, що таке війна і як вона мала регулюватись з боку держав. Пізніше у Середні віки католицька церква реалізувала спеціальну програму та заохочувала правителів відновлювати порядок у власних інтересах.

Також підкреслено, що значення Вестфальського договору 1648 року, який позначав агресію як найсерйозніший злочин, який може бути вчинений, підбиваючи саме існування держави, її територіальну цілісність і основні принципи міжнародного права.

Проаналізовано зміст IV Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. Основною метою Конвенції було сприяти миру та гуманності шляхом запобігання застосуванню сили в міжнародних відносинах.

Позначено, що початок та середина XX ст. ознаменувала подальший розвиток політики заборони «агресивних воєн», що знайшло своє відображення в Статуті Ліги Націй 1919 року та Пакті Бріана-Келлога 1928 року.

Проаналізовано статті Конвенції про визначення агресії 3 липня 1933 року. Конвенція встановила чотири сценарії застосування незаконної сили, а також акт оголошення війни, який не мав прямого відношення до збройної сили.

Також в роботі звертається увага на те, що Нюрнберзький процес створив прецедент: агресія визнавалась міжнародним злочином, а відповідальність за неї несли, як держави, так і окремі особи.

Ключові слова: міжнародне право, агресія, збройні конфлікти, війна, міжнародні договори, нюрнберзькі принципи.

Постановка проблеми. Війни мучать людство з незапам'ятних часів, і сьогодні у початку XXI століття коли злочин агресії є найтяжчим та найсерйознішим міжнародним злочином наявність міжнародних збройних конфліктів в різних регіонах світу особливо актуалізують дослідження питань сучасного прояву міжнародного злочину «агресії».

Агресія, визначена як застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, давно є центральною проблемою міжнародного права та дипломатії. Поняття агресії еволюціонувало протягом століть, під впливом політичних, військових та правових змін. Цей

історичний огляд досліджує основні етапи розвитку поняття агресії, акцентуючи увагу на його еволюції від неясного терміну в ранніх міжнародних відносинах до кодифікації в сучасному міжнародному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання агресії досліджували та досліджують у своїх роботах, як зарубіжні, так і українські вчені: Г. Акерман, Т. Аноук, Т. Бенетт, М. Бергман, Л. Берковіц, Б. Ференц, В. Хартуп, М. Калдор, М. Шоу, З. Селден, М.М. Антонович, В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, М.М. Гнатівський, О.В. Задорожній, В.М. Репецький тощо. Однак історичні аспекти розвитку ідей протидії агресії в міжнародних відносинах знайшли свій аналіз

в роботах тільки окремих науковців, отже систематизувати підходи та виокремити етапи розвитку цього явища ми вважаємо за доцільне.

Постановка завдання. Метою статті є огляд основних історичних моментів розвитку поняття агресії до початку кодифікації цього явища в межах ООН.

Виклад основного матеріалу. Коріння поняття агресії можна прослідкувати ще до стародавніх цивілізацій і раних міжнародних відносин. У давні часи війна і конфлікти часто вважалися легітимними засобами вирішення спорів, розширення територій та утвердження влади. Агресія в сучасному розумінні не була чітко відокремлена від інших форм ведення війни. Наприклад, у Римській імперії військові завоювання часто розглядалися як законне розширення влади, а не як незаконний акт агресії.

Гуго Гроцій визначав війну як «стан боротьби силою». На основі цього визначення вчені в галузі міжнародного права розвивали своє розуміння війни. Одні розуміли її як політичний акт, коли держави використовують збройну силу, щоб вирішити суперечку з питань зобов'язань, прав та інтересів. Інші вважали війну періодом чи станом, у якому діють спеціальні правила, що регулюють насильство між державами [1]. Л. Оппенгейм вважав, що війна – це зіткнення між двома або більше державами, при якому використовуються збройні сили з метою подолання один одного та примусу переможеного прийняти умови миру, бажані переможцем [2, р. 56].

У середні віки католицька церква реалізувала «програму миру», відому як «Мир Божий» і «Боже перемир'я» в Західній Європі. Ця програма заохочувала правителів відновлювати порядок у власних інтересах. Подібні ініціативи сприяння миру були запропоновані в східноєвропейських і позаєвропейських культурах. Однак жодна з цих стратегій не змогла повністю заборонити використання збройної сили в міждержавних відносинах або притягнути окремих осіб до відповідальності за розв'язування агресивних війн. Прикладом цього є випадок Наполеона, який був засуджений за порушення світового миру, але був ув'язнений без суду, що деякі юристи-міжнародники вважали винятком із загальних норм права націй. Також варто зазначити про втечу німецького кайзера Вільгельма II від покарання після Першої Світової Війни. Союзники вимагали його екстрадиції, щоб постати перед судом, але це прохання було відхилено, коли кайзер шукав притулку в Нідерландах. Комісія з питань відповідальності вину-

ватців війни дійшла висновку, що дії кайзера були морально неправильними, але ж не порушували безпосередньо саме міжнародне право [3].

У міжнародному порядку, який панував після Вестфальського договору 1648 року та затвердження державного суверенітету, агресія виглядала як найсерйозніший злочин, який може бути вчинений, підриваючи саме існування держави, її територіальну цілісність і, як такі, основні принципи міжнародного права. Хоча поняття агресії не було чітко сформульовано в той час, договір заклав основу для ідеї, що держави повинні поважати територіальну цілісність одна одної, що згодом стало ключовим елементом визначення агресії.

IV Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. і додаток до неї, Регламент, визнавали необхідність збройного конфлікту в певних неминучих ситуаціях. Основною метою Конвенції було сприяти миру та гуманності шляхом запобігання застосуванню сили в міжнародних відносинах. Конвенція ґрунтувалася на мінливих потребах цивілізації та мала на меті служити справі людства в екстремальних випадках. Це було розширення Гаазьких конвенцій про мирне вирішення міжнародних спорів 1899 і 1907 років, які відображали прагнення держав по можливості запобігати застосуванню сили. Положення, зокрема, враховували необхідність збереження засобів для миру та запобігання збройним конфліктам, а також визнавали необхідність вдаватися до зброї у виняткових обставинах [4].

На початку та в середині двадцятого століття подальший розвиток політики обмеження, а потім і заборони «агресивних воєн» знайшло своє відображення в Статуті Ліги Націй 1919 року та Пакті Бріана-Келлога 1928 року. Після Першої світової війни серед міжнародної спільноти виникло розуміння того, що потрібно встановити заборону на ведення війни. Ця заборона мала бути законодавчо забезпечена. Статут визнав необхідність прийняти певні зобов'язання, щоб уникнути війни, маючи на увазі, що деякі війни вважаються незаконними. Аналізуючи окремі статті Статуту, встановлено, що загарбницькі війни в першу чергу визнавалися забороненими, хоча в самій Хартії термін «агресивна війна» прямо не вживався. Статті, перераховані в Статуті, прямо не забороняли використання війни як засобу вирішення суперечок між державами. Насправді Статут дозволяв вести таку війну за дотримання певних вимог. Однак Статут також включав положення про застосування санкцій, якщо держави вдалися до війни всупереч цим вимогам, включаючи розрив торгівлі, фінансо-

вих відносин і особистих відносин з державою-порушницею [5].

Однак Ліга Націй не мала механізмів для ефективного запобігання або покарання за акти агресії. Невдача у запобіганні італійській агресії в Ефіопії у 1935 році та початок Другої світової війни підкреслили обмеження Ліги в боротьбі з агресією. Ці події показали необхідність більш міцної правової основи для вирішення питання агресії та запобігання майбутнім конфліктам.

Пакт Бріана-Келлога не містить визначення безпосередньо агресії. Документ, виражаючи волю його учасників, обмежує право держав вдаватися до війни. Паризький мирний договір був підписаний представниками різних країн, включаючи Сполучені Штати, Бельгію, Великобританію, Канаду, Австралію, Нову Зеландію, Південну Африку, Ірландію, Індію, Німеччину, Італію, Польщу, Францію, Чехословаччину та Японію. Договір засуджував війну і зобов'язував сторони вирішувати конфлікти мирним шляхом [6, р. 30]. Учасники Пакту урочисто заявляють від імені своїх народів, що вони «засуджують застосування війни для вирішення міжнародних спорів і відмовляються від такого застосування у своїх взаємних відносинах як знаряддя національної політики.

3 липня 1933 року було укладено Конвенцію про визначення агресії Конвенція була погоджена в 1933 році як спроба визначити поняття агресії, зокрема щодо незаконного використання збройної сили між державами. Конвенція встановила чотири сценарії застосування незаконної сили, а також акт оголошення війни, який не мав прямого відношення до збройної сили. Однак через те, що конвенція була прийнята до Другої світової війни, її значення та юридична сила невизначені. Це пов'язано з тим, що принципи міжнародного кримінального права в той час ще зароджувалися, а невелика кількість сторін, залучених до конвенції, не дозволяє їй бути загальною. Концепція агресії була розроблена під час боротьби та протистояння між чотирма державами-переможцями на Лондонській конференції, учасники якої за узгодження різнорідних проектів ухилилися від вирішення проблеми визначення «агресивної війни» чи «агресії» [7].

Визначення агресії в Конвенціях 1933 р. мало значний вплив на розвиток концепції відповідальності за агресію в Статуті та Рішенні Міжнародного трибуналу. Хоча держави-учасниці вважали, що визначення «агресивної війни» можна знайти в прецедентному праві Трибуналу, а не в Статуті, Конвенція про визначення агресії мала на меті

зміцнення миру шляхом заборони будь-якої агресії та визначення поняття агресії саме для запобігання будь-які обґрунтування. Конвенція визнала рівні права всіх держав на незалежність, безпеку і територіальну оборону, підкреслювала важливість забезпечення недоторканності територій на благо всіх народів. Конвенція також мала на меті встановити чіткі правила визначення агресії між країнами, поки ці правила не стануть загальноновизнаними. Загалом Конвенція була керована бажанням сприяти миру та гарантувати безпеку націй. Привертає увагу той факт, що в зазначених документах агресія засуджується тільки як міжнародно-правове явище, але при цьому не криміналізується у фокусі реалізації міжнародної кримінальної відповідальності.

Згідно тексту конвенції агресором (нападаючим) визнавалася держава, яка вчинила одну з таких дій:

1. Оголошення війни іншій державі;
2. Вторгнення своїх збройних сил, хоча б без оголошення війни, на територію іншої держави;
3. Напад своїми сухопутними, морськими чи повітряними силами, хоча б без оголошення війни, на територію, на судна чи на повітряні судна іншої держави;
4. Морську блокаду берегів чи портів іншої держави;
5. Підтримку, надану збройним бандам, які, будучи утвореними на його території, вторгнуться на територію іншої держави, або відмова, незважаючи на вимогу держави, що зазнав вторгнення, прийняти, на своїй власній території, все залежні від нього заходи для позбавлення названих банд будь-якої допомоги або заступництва.

Планування війни передбачає розробку різноманітних планів та інструкцій збройного нападу. Вважається, що планування агресивної війни є необхідним кроком для її початку. Ці дії передбачають збільшення військової присутності, призов резервістів, створення нових формувань та їх розгортання біля кордонів іншої держави. Інші тактики передбачають провокування прикордонних конфліктів, засилання озброєних бандитських формувань і диверсійних груп, збільшення кількості військової техніки та зброї масового ураження. У рамках підготовки також називають пропаганду та розрив дипломатичних відносин. Яскравий приклад такого планування можна побачити в нацистській Німеччині з розробкою плану «Барбаросса», викладеного в директиві Гітлера № 21 від 18 грудня 1940 року. Цей план базувався на теорії «блискавичної війни» або блиска-

вичної війни та був спрямований на досягнення стратегічних цілей, яка включала організаційні заходи з окупації Польщі та зосередження сил, озброєння та військової техніки на радянсько-німецькому кордоні. Для здійснення цього плану була створена мілітаристська коаліція, починаючи з Троїстого пакту 1940 року між Німеччиною, Італією та Японією. Пізніше до цієї коаліції приєдналися також Угорщина, Румунія та Фінляндія. Крім того, підтримку коаліції надали Болгарія, Словаччина, Хорватія, Іспанія, Португалія, Туреччина та Франція.

Після Другої світової війни відбувся поворотний момент у розвитку правового поняття агресії. Нюрнберзький та Токійський процеси, на яких судили лідерів Осі за військові злочини, злочини проти людяності та злочини агресії, стали першими випадками, коли окремі особи несли кримінальну відповідальність за акти агресії. Нюрнберзький статут назвав агресію «найвищим міжнародним злочином», оскільки в ній містяться передумови інших воєнних злочинів.

Важливо відзначити, що згідно зі Статутом Міжнародного військового трибуналу, організації мають юрисдикцію над тими, хто вчинив злочини проти миру, включаючи планування агресивної війни та порушення міжнародних договорів. Стаття 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу також визначає злочини проти світу як планування, підготовка, розв'язання чи ведення агресивної війни, а також участь у плані чи змові для здійснення таких дій. У цьому документі також вперше встановлюється принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за акт агресивної війни [8].

Після Другої світової війни розробкою поняття «агресія» та «агресивна війна» почала займатися і нова галузь права – міжнародне кримінальне право, яке переглянуло визначення агресії. Поняття «агресія» та «агресивна війна» були визнані ідентичними у практиці та нормативних актах. Крім того, через особливості регулювання державами та міжнародними організаціями

питань боротьби зі злочинністю, поняття «агресії» тепер включало незаконні дії окремих осіб.

Комісія з міжнародного права розробила нюрнберзькі принципи, підтвержені Генеральною Асамблеєю ООН у 1950 році. Ці принципи визнавали агресивну війну злочином, але не притягували фізичних осіб до кримінальної відповідальності за планування, підготовку чи ведення такої війни [9]. Комісія розпочала роботу над Кодексом Злочинів проти Миру та Безпеки Людства ставлячи кінцевою метою розвиток кримінального кодексу, який буде використовуватися для майбутнього міжнародного кримінального суду [10]. У 1954 році Комісія представила проект, заснований на принципах Нюрнберзького трибуналу, але більш детально визначив список актів, що становлять злочин агресії та інші тяжкі злочини, що підходять під категорію «злочин проти миру».

Отже, Нюрнберзький процес створив прецедент, стверджуючи, що агресія є не лише актом держави, а й злочином, за який можуть бути покарані окремі особи. Принципи Нюрнберга стали важливою основою для міжнародного кримінального права та вплинули на розвиток правових норм щодо агресії.

Висновки. Поняття агресії значно еволюціонувало протягом століть, від невизначеного елемента ведення війни до чітко визначеного злочину в міжнародному праві. Післявоєнні судові процеси та створення ООН стали вирішальними моментами в правовій кодифікації агресії, кульмінацією чого стало згодом включення злочину агресії до юрисдикції МКС. Подальші аспекти кодифікації цього явища є питанням подальшого дослідження.

Хоча залишаються труднощі у забезпеченні дотримання правових норм щодо попередження проявів агресії у міжнародних відносинах, історичний розвиток поняття агресії підкреслює прагнення міжнародної спільноти до запобігання та протидії актам агресії для сприяння глобальному миру та стабільності.

Список літератури:

1. Neff Stephen C. Hugo Grotius on the Law of War and Peace. Cambridge University Press, 2012. URL: https://assets.cambridge.org/97805211/97786/frontmatter/9780521197786_frontmatter.pdf (дата звернення: 26.08.2024).
2. Oppenheim L. International Law. Vol. 2. London, 1906. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.24440/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 26.08.2024).
3. Boas Anouk T. The definition of the crime of aggression and its relevance for contemporary armed conflict. URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/upload/documents/20141020T170547-ICD%20Brief%201%20-%20Boas.pdf> (дата звернення: 26.08.2024).
4. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 26.08.2024).

5. Статут Ліги Націй 1919 року. URL:<https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant> (дата звернення: 26.08.2024).
6. Historical Review of Developments relating to Aggression. United Nations. N.Y., 2003. 430 p. URL: <https://legal.un.org/cod/books/HistoricalReview-Aggression.pdf> (дата звернення: 26.08.2024).
7. Convention on the Definition of Aggression. London. 1993 URL:<https://www.iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/Convention-for-the-Definition-of-Aggression-1933.pdf> (дата звернення: 26.08.2024).
8. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових преступників європейських країн осі від 08.08.1945. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950__140950 (дата звернення: 26.08.2024).
9. Principles of International Law recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, with commentaries. 1950. *Yearbook of the International Law Commission*. 1950. Vol. II. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_1_1950.pdf (дата звернення: 26.08.2024).
10. Звіт Комісії міжнародного права про роботу її сорок шостої сесії (A/49/10). URL:https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_49_10.pdf (дата звернення: 26.08.2024).

Shaban Yu. HISTORICAL REVIEW OF DEVELOPMENTS RELATING TO AGGRESSION

The article examines the historical overview of the development of the concept of aggression.

It emphasizes that throughout history wars have been fought for a variety of reasons, including plunder, territorial acquisition, religious beliefs, and political or economic systems.

It is noted that the right to war was recognized as one of the signs of state sovereignty and, as a result, a fully justified means of realizing state interests. Moreover, war was a way to gain or maintain authority in the international arena.

In the past, war was considered a natural part of state affairs, but today wars require more complex pretexts and are governed by written laws and international humanitarian standards. And only after the Second World War was the criminalization of wars of aggression and the process of codification of the phenomenon of aggression.

It is noted that the works of H. Grotius and L. Oppenheim provided the first definition of what war is and how it should be regulated by states. Later in the Middle Ages, the Catholic Church implemented a special program and encouraged rulers to restore order in their own interests.

It is also emphasized that the importance of the Treaty of Westphalia of 1648, which marked aggression as the most serious crime that can be committed, undermining the very existence of the state, its territorial integrity and the basic principles of international law.

The content of the IV Hague Convention on the Laws and Customs of Land War of 1907 was analyzed. The main goal of the Convention was to promote peace and humanity by preventing the use of force in international relations.

It is noted that the beginning and middle of the 20th century. marked the further development of the policy of banning "aggressive wars", which was reflected in the Charter of the League of Nations of 1919 and the Brian-Kellogg Pact of 1928.

The articles of the Convention on the Definition of Aggression of July 3, 1933 were analyzed. The convention established four scenarios for the use of unlawful force, as well as an act of declaration of war that was not directly related to armed force.

The work also draws attention to the fact that the Nuremberg trial created a precedent: aggression was recognized as an international crime, and both states and individuals were responsible for it.

Key words: international law, aggression, armed conflicts, war, international treaties, Nuremberg principles.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/21>

Хажинський Р.М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ І РЕЛЯТИВІЗМ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА УТВЕРДЖЕННЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У сучасному світі система прав людини є надзвичайно динамічним феноменом, яка постійно змінюється та розвивається під впливом соціальних, економічних, культурних і науково-технічних факторів. Розуміння універсальності та релятивізму прав людини дозволяє краще усвідомити сутність та особливості їх реалізації в різних культурних і правових контекстах. Одним із важливих аспектів сучасної системи прав людини є включення нових прав, таких як соматичні права, які виникають у зв'язку з розвитком науки і техніки, зміною соціокультурної парадигми. Це підкреслює необхідність постійного оновлення та адаптації правової системи до нових викликів і потреб суспільства.

Права людини, що закріплені в міжнародних та національних правових актах, мають бути гармонізовані з урахуванням культурних та історичних особливостей різних правових систем. Важливим завданням є забезпечення ефективних механізмів захисту прав людини, що передбачає розробку нових підходів і методів правового регулювання. Таким чином, система прав людини повинна залишатися гнучкою і відкритою до змін, забезпечуючи належний рівень захисту та реалізації прав кожної особи. Водночас, важливо підтримувати баланс між універсальними стандартами і релятивістськими підходами, враховуючи специфіку кожного окремого суспільства. Тільки таким чином можна забезпечити справедливість, рівність і свободу для всіх людей незалежно від їхнього походження, культури чи місця проживання.

Розглядаючи феномен прав людини через призму їхнього розвитку, важливо відзначити, що сучасна система прав постійно еволюціонує, пристосовуючись до нових викликів, що виникають у зв'язку з глобалізацією та розвитком цифрових технологій. У цифрову епоху питання захисту персональних даних та права на цифрову безпеку стають все більш актуальними, вимагаючи особливого правового регулювання. Додатково, виникають нові форми соціальних та економічних прав, зумовлені стрімким розвитком технологій, включаючи питання автоматизації праці, впливу штучного інтелекту на права людини, а також права на доступ до новітніх медичних технологій. Відповідно, правова система має бути здатною ефективно реагувати на ці виклики, забезпечуючи як захист традиційних прав, так і впровадження нових, що виникають у результаті технічного прогресу. Також, глобалізаційні процеси вимагають посилення міжнародного співробітництва для гармонізації національних підходів до захисту прав людини, що дозволить забезпечити їхню універсальність та ефективність у нових умовах.

Ключові слова: права людини, універсальність, релятивізм, соматичні права, міжнародні стандарти, правове регулювання, гармонізація, соціально-економічні права, науково-технічний прогрес, механізми захисту.

Постановка проблеми. В сучасному світі спостерігається значна кількість порушень прав людини, що викликає необхідність постійного моніторингу та вдосконалення правової системи.

Сучасні правові системи також стикаються з проблемою забезпечення реального виконання проголо-

шених прав. Недостатність ефективних механізмів контролю та захисту прав людини призводить до їх частих порушень, що вимагає розробки нових підходів і методів правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження у сфері прав людини

активно обговорюють питання універсальності та релятивізму прав, враховуючи нові виклики, які виникають у зв'язку з науково-технічним прогресом. Основний акцент робиться на необхідності гармонізації національних правових систем з міжнародними стандартами, а також на забезпеченні ефективних механізмів захисту прав людини. Дослідження підкреслюють важливість інтеграції нових прав, таких як соматичні права, які виникають у зв'язку з розвитком науки і техніки. Серед науковців, чиї роботи використовувалися для аналізу цієї проблематики, варто відзначити Е. Гогеманна, Г. Ескобара, А. Канвала, А. Марченка, С. Пративі, А. Фальковського та ін. Ці вчені у своїх дослідженнях висвітлюють проблеми сучасної системи прав людини, пропонують нові підходи до їх вирішення та аналізують вплив культурних і соціальних факторів на правове регулювання.

Постановка завдання. Метою статті є всебічне дослідження сучасної системи прав людини, визначення її універсальних та релятивістських аспектів, а також аналіз новітніх тенденцій у правовому регулюванні соматичних прав. Стаття спрямована на виявлення ключових проблем, пов'язаних із забезпеченням і захистом прав людини в сучасному світі, а також на обґрунтування необхідності гармонізації національних правових систем з міжнародними стандартами.

Досягнення цієї мети дозволить не лише краще зрозуміти сучасний стан і динаміку розвитку прав людини, але й сприятиме створенню більш ефективної правової системи, здатної адекватно реагувати на виклики сучасності та забезпечувати належний захист прав і свобод кожної особи.

Виклад основного матеріалу. Питання, що є права людини, передбачає різні формулювання відповіді. Але одностайне розуміння прав людини зводиться до наступного – це, безумовно, абсолютна цінність.

Однією з головних проблем є розбіжності у підходах до розуміння та реалізації прав людини в різних культурах та правових системах. Це викликає потребу у гармонізації національних правових систем з міжнародними стандартами, забезпеченням універсальності прав людини, а також врахуванням культурних та історичних особливостей різних народів.

У юридичній та філософській літературі під системою розуміється комплекс взаємопов'язаних елементів, що утворюють структурно впорядковане цілісне єдність, тоді як структура – це особливий спосіб внутрішнього взаємозв'язку елементів

у системі. Зв'язок, цілісність та обумовлений ним стійка структура – такі відмітні ознаки будь-якої системи. Структуру можна як будова об'єкта, його склад, як закон зв'язку.

Смислова ідея системи полягає в тому, що тільки дана цілісність, що утворюється, володіє такими властивостями, які відрізняють її як окрему категорію, і характеризується внутрішньосистемними та інтегративними зв'язками її елементів. Загальний зміст системи виражається в наступному – це поєднання однорідного знання в одне ціле, виходячи з будь-якої спільної ідеї, з метою пізнання будь-якої галузі явищ або всього світобудови.

Права і свободи можуть бути представлені сукупністю прав людини та прав громадянина. Цей поділ вказано у більшості робіт з теорії держави та права. Права людини являють собою права природного походження, тобто належні йому від народження, які не створюються державою. Природне право людини життя, свободу, рівність не потребує санкціонування державою. В даний час природні права людини набули статусу загально-визнаних принципів міжнародного права, відповідно до яких повинні розвиватися національні правові системи. Природні права впроваджувалися в юридичну практику відразу після Другої світової війни, коли знадобилося їхнє реальне застосування та захист. Права і свободи громадянина – це ті, що надаються йому державою та обумовлені фактом громадянства.

Залежно від конкретних цінностей, що виражають конституційні права та свободи, ставлення до них самої особистості, держави та суспільства, всі права та свободи у конституційному праві класифікуються на певні групи. Прийнято виділяти кілька груп основних прав та свобод: цивільні (особисті); політичні (цю групу прав правомірно було б позначати як публічно-правові); економічні, соціальні та культурні.

Поруч із поширеними і часто вживаними класифікаціями прав, існують підрозділяючі права з урахуванням інших, але з менш важливих критеріїв.

Так, одними з чинників визначальних поділ прав людини на групи, є історичні та культурні чинники, основу яких покладено фундаментальні цінності та принципи буття відповідного суспільства, які у розумінні природи та місця кожної людини. Такий підхід дозволяє класифікувати права людини за рядом моделей, що позначаються як західна (євро-атлантична), ісламська, конфуціанська китайська та японська, індобуддійська, традиційна африканська.

Американський психолог А. Маслоу відобразив ієрархію людських потреб у вигляді піраміди, основу якої утворюють фізіологічні (вітальні) потреби, без задоволення яких неможливе біологічне існування людини, а на більш високих рівнях розташовуються потреби, що характеризують людину як соціальну істоту і як особистість, яка потребує у самовдосконаленні [8].

Формування системи прав і свобод є логічним процесом, відображає пріоритет цінностей, що стоять перед суспільством і державою в різні періоди часу.

У перше покоління входять громадянські та політичні права. Їхня поява пов'язана з витоками конституціоналізму та боротьбою за незалежність у XVIII ст. (боротьба американських народів та Велика французька революція). Результатом завоювання буржуазних революцій стало проголошення та закріплення в національному законодавстві передових демократичних держав таких цінностей, як право на життя, свободу, особисту недоторканність та безпеку, на свободу від довільного арешту, затримання чи заслання, право на справедливий та неупереджений суд, на свободу пересування, свободу думки, совісті та релігії.

Це так звані негативні права, для здійснення яких держави повинні утримуватись від втручання в особисту сферу та не перешкоджати участі громадян у політичному житті суспільства.

Соціально-економічні правничий та свободи становлять друге покоління прав. Їх виникнення у першій чверті XX ст. пов'язане із соціалістичними революціями внаслідок розвитку найманої праці та боротьби народу за поліпшення економічного рівня. Настало усвідомлення того, що повноцінний розвиток та реалізація права і свободи людини можуть здійснюватися тільки в гідних умовах життя. Дане покоління прав включає право на працю і відпочинок, на справедливі і сприятливі умови праці, справедливу винагороду і рівну оплату за рівну працю, право створювати профспілки і вступати в них, право на гідний життєвий рівень, медичний догляд, соціальне обслуговування, освіта і участь у культурному житті суспільства.

За своєю природою права другого покоління відрізняються від права і свободи першого покоління, оскільки є позитивними. Держава зобов'язана не просто не перешкоджати їхньому здійсненню, але головним чином створювати відповідні сприятливі умови, необхідні для їхньої реалізації.

Третє покоління прав виникло у другій половині XX ст. у зв'язку із завоюванням свободи та незалежності колоніальними народами. Воно представлено так званими правами народів чи правами солідарності. До даних прав відносять право народів на самовизначення і розвиток, декларація про світ, декларація про загальне спадщина людства та інші.

Виділення трьох поколінь прав значною мірою умовно, але дозволяє показати послідовну еволюцію у розвитку даного інституту. Але за аналогією з віковими поколіннями може скластися враження про «заміщення» одних прав іншими, пріоритет актуальних, сучасних прав над «застарілими». Однак історичний аспект появи та визнання прав відображає лише їх динаміку. Цей процес є закономірним і відображає історичний зв'язок часів, загальний прогрес у цій галузі. Цей інститут надзвичайно динамічний і чуйно реагує на зміни, що відбуваються в суспільстві.

Тривала боротьба людини за свою свободу, права та інтереси поступово матеріалізувалася в нормативно-правових документах, які стали, по суті, позаісторичними та загальнолюдськими. Серед них можна назвати такі, як Велика хартія вольностей (1215) [4]; Петиція про право (1628) [5]; Декларація незалежності США (1776) [6]; Загальна Декларація прав людини (1948 р.) [1]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) [2]; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) [3] та інші.

Крім наведених класифікацій, права людини у своїй системі можуть поділятися за іншими критеріями: за суб'єктом здійснення прав; в залежності від належності особи до конкретної держави; в залежності від ролі держави в їх здійсненні та ін.

На саміті в Ніцці 7 грудня 2000 року було проголошено Хартію основних прав Європейського Союзу, унікальний нормативний акт, в якому відображено нові тенденції систематизації прав людини [7]. Новий підхід до системи прав людини та об'єднання прав без поділу їх на групи відповідно до традиційно прийнятих класифікацій є відображенням принципу неподільності основних прав, свобод, відповідальності та обов'язків та підкреслює ідею універсальності та єдності прав і свобод.

Незважаючи на розмаїтість представлених класифікацій прав людини, а точніше, чисельність системоутворюючих факторів, необхідно відзначити, що в загальному вигляді під систе-

мою прав людини розуміється певна структура, яка виступає як єдність стійких елементів, частин, як виступають безпосередньо окремі права особистості. У цьому розумінні виражається лише інституційна функція системи з упорядкування вхідних до неї прав. Але система правами людини – це формальна категорія, теоретизована схема, а її активний соціальний чинник перетворення правового становища індивідів. Права людини в їх системності та цілісності носять взаємопов'язаний характер, мають функціональну взаємозалежність.

На основі вищесказаного, можна відзначити, що в сучасному світі система прав людини є універсальним поняттям, що відображає наднаціональні, загальнолюдські вимоги і стандарти в галузі свободи особистості, будучи одночасно формальним, загальносоціальними конкретно-юридичним поняттям.

У формальному аспекті систему прав можна подати у вигляді певного переліку прав, що має закріплення у правових актах держави, певних заходів щодо їх захисту.

Система прав людини як юридична категорія представляють собою певну конструкцію, що відображає сутність прав людини як соціальних явищ і наділяють їх певними властивостями системності та схематичності, це поняття в теорії права, яке має своєю властивістю не тільки певне впорядкування своїх компонентів, але і розкриття їх змісту та безпосередньої дії у необхідній взаємодії.

Характеризуючи аналізовану систему як загальносоціальне поняття, що відбиває взаємовідносини держави й індивідів під час визнання й реалізації окремих прав, чи як форму способу задоволення потреб, слід враховувати соціально-культурне вираження потреб, і навіть те, що вони видозмінюються у процесі у суспільному розвитку. У цьому сенсі система прав людини є цілісністю, що об'єктивно складається, в результаті закономірного розвитку людської цивілізації і впливає з самої природи людини можливості користуватися елементарними, найбільш важливими благами. Відображення у системі права і свободи досягнутого рівня розвитку суспільства, законодавче забезпечення соціальних можливостей особистості – політичний, юридичний і соціально-моральний обов'язок держави.

Теорія правами людини формується на власності універсальності цих прав. Безперечно, що будь-яка людська спільнота в різних державах складається з людських істот зі своїми біосо-

ціальними характеристиками, і які, здебільшого, незважаючи на всі можливі відмінності, прагнуть свободи, незалежності та рівності. Права людини, які отримали своє закріплення у міжнародних актах та нормах внутрішньодержавного права є загальноновизнаними, що входять до каталогу прав людини. Універсальність системи прав людини обґрунтовується єдністю та універсальністю людської особистості. В історичному контексті людина мала різний обсяг прав на різних часових етапах. У сучасний період розвитку суспільства та держави дана система набуває певної специфіки.

Такі напрями, як універсальність прав людини та їх релятивізм, на нашу думку, у сукупності характеризують сучасне становище в галузі прав людини.

Система прав людини, як і самі правові можливості, – незастигла категорія, що вже нами було підкреслено раніше. Релятивізм такої системи виражається через появу нових цінностей людини, пов'язані з необхідністю задоволення домагань особистості, народжених часом та певними життєвими обставинами. Нові можливості, відкриті людству науково-технічними досягненнями, нове розуміння свободи особистості як сфери незабороненого... диктують необхідність коригування каталогу основних прав та засобів їх захисту.

Виділимо певні фактори, що змінюють та трансформують сучасну систему прав людини, які, на наш погляд, підтверджують її розвиток:

По-перше, закріплюється нова концепція взаємин особистості та держави з пріоритетом людини як найвищої соціальної та моральної цінності. Ці відносини складаються на основі вільного партнерства та співробітництва відповідно до принципів громадянського суспільства. У загальній шкалі гуманітарних цінностей права людини, як і сама людина, посідають центральне місце та домінують над усіма іншими. Їх пріоритет і значимість є незаперечними, роль, призначення очевидні.

Ця тенденція є загальною тенденцією ХХ століття. Об'єктивно передумовою проголошення та нормативного закріплення цієї ідеї стало загальносвітове визнання людини як фундаментальної цінності. У рамках цієї тенденції можна виділити окремий напрямок – антропологізація права, що дозволяє поставити в центр правового регулювання людини як біосоціальне суспільство у всіх його проявах, характеристиках. Антропологізація дозволяє поглибити уявлення про стан сучасної системи права, її еволюції не абстрактно,

а стосовно окремої людини, включаючи як проблеми загального знання про людину, так і проблеми права.

По-друге, нині відбувається розширення переліку правами людини. Збільшення прав людини відбувається за декількома напрямками, що пов'язано з об'єктивно-закономірними процесами та зростаючими потребами людини, що впливають з розвитку суспільних відносин. Дані зміни мають бути пов'язані з розширенням можливостей держави забезпечити більш повну реалізацію прав, зорієнтованих на інтереси людини та заснованих на різноманітні зверненнях до держави та світової спільноти домагань щодо їх задоволення. До таких прав в даний час можна віднести право на захист від інформації, що згубно впливає на здоров'я, моральність та розвиток дітей; право, пов'язане із вживанням генетично модифікованих продуктів харчування; право захисту від кліматичних катаклізмів, подібно до «парникового ефекту» і т.д.

Глобалізація, що широко поширюється в нашому столітті, також є однією з причин, що впливає на систему прав, а точніше здійснює універсалізацію цих прав.

По-четверте, спостерігається визнання та включення до системи прав людини актуалізованих можливостей людей розпоряджатися своїм тілом, змінювати себе як біофізичну істоту та змінювати своє втілення у соціальній сфері, формування яких пов'язане з науково-технічним прогресом. Втілення цієї тенденції знаходить у визнанні та поширенні соматичних прав людини.

Науково-технічний прогрес та його наслідки можуть по-різному відбитися на людині. З одного боку, з'являється можливість гарантувати вищий рівень життя у всіх його сферах, а, з іншого боку, виникає небезпека порушення конституційних цінностей, принципів та окремих прав людини. Запобіжною мірою запобігання негативним наслідкам може бути необхідність дослідження сутності даних прав, наслідків їх реалізації, у необхідному випадку – обмеження цих прав, встановлення більш жорстких меж і навіть заборон, отже, не обійтися без визначення місця даних прав у існуючій системі прав людини.

Значимість проблеми діалектики співвідношення окремих інститутів права між собою в контексті сучасного суспільного розвитку в умовах, що трансформують існуючі категорії теорії права. Найважливіші завдання сучасної науки теорії держави і права (осмислення тенденцій, парадоксів, протиріч у правовій дійсності, розробка методоло-

гічного інструментарію як відповідь на виклики, що мають наскрізне значення для більшості правових систем країн світу: протиставлення правової емпіричності та утилітарності у формуванні інститутів суспільства праву як елементу людських відносин, зведення права до замкнутого на себе законодавству) неможливо вирішити, не запропонувавши нові методи пояснення права як соціального явища через вихідні світоглядні уявлення про природу і устрій світу, свідомості та його зв'язку з поведінкою людини. Сутність актуалізованих особистісних прав та проблеми їх існування необхідно визначати з з'ясування їх інтегративних взаємозв'язків з іншими правами людини, їхню правову самостійність розглядати як наслідок динамічного розвитку суспільних відносин, що отримує своє відображення в позитивному праві.

У даному контексті зазначаємо, що для сучасного становища особистісних прав важливий процес антропологізації, який тут отримує найвищу концентрацію свого значення, застосовується у «чистому вигляді». Процес атропологізації – це процес звернення до Людини. А Людина в особистісних правах є не тільки носієм цього права, а й власне об'єктом, з приводу якого вступають у ці відносини.

У разі від антропології права загалом інтерес переміщується до антропології тіла. Такий інтерес до тіла, як нами було обґрунтовано у першій частині роботи, є наслідком впливу нових теорій культури, нових суспільних відносин, що трансформуються у правові, де тіло виступає як текст. Як наслідок – теоретичний інтерес у рамках правової антропології тіла звужується до кваліфікації статусу клону, генетичного ризику та інших актуальних аспектів.

Процеси правової глобалізації, і, нарешті, усвідомлення багатьма громадянами своїх прав як найвищої соціальної цінності – дали потужний стимул розвитку антропологічного напрямку теорії прав людини. Проблеми сучасної людини, які знаходять своє відображення у визначенні прав та їх захисті, не можна вирішити при відчуженні права від конкретної Людини.

Таким чином, визнання «звернення до людини» як головного фактора правового розвитку, його функціонування, а також сутності та природи особистісних прав є необхідним та затребуваним. Поряд із існуючими проблемами теоретико-методологічного характеру, цей напрямок відіграє велику роль у вивченні та практичному вирішенні багатьох проблем сучасної правової реалії.

Вивчення змісту включення тих чи інших прав людини в певну систему дозволяють усвідомити не стільки конкретний вираз визначення прав людини, а їх визнання самостійною правовою, юридичною категорією, їх прояв як певної цілісності. Хотілося б відзначити, що сучасні правові відносини влади та особистості, держави та людини виступають визначальним фактором у даній систематизації.

Правове становище особистості держави визначається широтою прав, наданих кожному члену суспільства, їх реальністю, рівністю всіх перед законом, єдністю прав і обов'язків, поєднанням особистих і громадських інтересів. Однак мало проголосити певні права та свободи, включити в певну систему – найголовніше втілити їх у життя. А це складніше завдання. З одного боку, суспільство, нарешті, усвідомило необхідність і безумовну цінність природних і знову виникаючих прав людини, з іншого – воно поки що не в змозі забезпечити їх повне і гарантоване здійснення.

Виявляючи універсальність і релятивізм сучасної системи прав людини, ми дійшли таких висновків.

1. Сучасну систему прав людини слід розуміти в різних значеннях: формальному, загальносоціальному та безпосередньо юридичному. У різні історичні епохи система прав, що належать індивідам, була неоднакова. Сучасна система має певні особливості (відзначені нами тенденції), що дозволяє говорити про динамічність цієї категорії.

2. У юридичній науці представлено безліч класифікацій прав людини, структурованих у зв'язку з різними факторами. Базовими та загальноприйнятими вважаються критерії, що показують ступінь участі держави у закріпленні та реалізації цих прав (розподіл прав на основні та другорядні, на права людини та права громадянина, на природні та реалізовані тільки державою), а також розділяють права людини залежно від сфери потреб (Поділ на особисті, політичні, соціально-економічні, культурні). Також в основу системи вкладаються соціально-культурні аспекти, час походження прав тощо.

3. Права людини нами представлені та вивчені як система, під якою розуміється певна цілісність правочинів, що відрізняється взаємозв'язком і консолідацією елементів, що входять до неї, має своє закріплення в нормативно-правових актах, і відображає рівень розвиненості правової системи та правових цінностей держави і суспільства загалом.

4. Сучасна система прав людини відповідає властивостям універсальності та релятивізму, маючи у своєму змісті загальновизнані права, соціальні цінності, а також періодично включаючи нові права, розширюючи обсяги інших прав, на основі існування відмінностей у правовій культурі суспільства та під впливом різних факторів.

Серед факторів та умов, що впливають на сучасну систему прав людини, нами було виділено такі тенденції:

- система прав людини ґрунтується на концепції взаємин особистості та держави з пріоритетом людини як найвищої соціальної та моральної цінності;

- розширення переліку прав людини в результаті закономірної реакції законодавців на потреби людей, що змінюються, а також процесу їх глобалізації та універсалізації;

- постійне збільшення обсягу правових норм;

- зародження та визнання нових прав людини, що виникли під впливом розвитку науки і техніки та бажання особистості розпоряджатися своїм тілом як власністю.

4. Процес антропологізації права сприяє зміні системи прав людини та формуванню окремої групи – особистісних (соматичних) прав.

Нормативне закріплення соматичних прав демонструє існування однієї з тенденцій, що змінює систему прав людини. Вважаємо, що дані права, займаючи певне місце у системі прав людини, мають на основі теоретичного обґрунтування проблем їхнього праворозуміння мати чіткі межі та правове регулювання.

Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ) часто піддається критиці за нав'язування євроцентричних цінностей всім країнам, що відображає моральний шовінізм західних суспільств. Культурні релятивісти стверджують, що права повинні виходити з культурного контексту суспільств і розглядатися в цьому світлі, а не ізольовано. Важливо інтегрувати універсальні цінності у відповідні релігійні та культурні традиції, збагачуючи універсальні стандарти унікальними релігійними та культурними цінностями. Цей підхід допоможе знайти баланс між універсалістським розумінням прав людини та багатоконфесійним світом [9].

Універсалізація прав людини потребує врахування культурних відмінностей через діалектичну герменевтику, яка враховує множинність культур, щоб знайти легітимність у різних культурах світу. Діалогічна герменевтика та емансипативний мультикультуралізм пропонують шлях для конструктивного діалогу щодо універсаліза-

ції прав, реконцептуалізуючи їх на глобальному рівні з урахуванням місцевих культурних особливостей. Це дозволяє подолати дихотомію між культурним універсалізмом і релятивізмом, що є критично важливим для забезпечення глобальної легітимності прав людини. Важливість діалогу між авторами для критичного осмислення наративу про універсальність прав людини також підкреслюється, що дозволяє подолати дихотомію між культурним універсалізмом і релятивізмом, забезпечуючи більш інклюзивний підхід до прав людини [10].

Три підходи до універсальності прав людини, зокрема гнучкий західний, діалогічні перспективи та підходи знизу вгору, пропонують інтерпретацію універсальних прав, що враховує культурні особливості. Ці підходи дозволяють зберігати універсальні стандарти, адаптуючи їх до конкретних культурних контекстів, що підвищує їх легітимність і прийнятність у різних регіонах світу [11].

Дебати щодо універсальності прав людини та культурного релятивізму підкреслюють необхідність толерантності та захисту прав маргіналізованих груп у плюралістичному суспільстві. Це особливо актуально для таких країн, як Індонезія, де культурний релятивізм може сприяти збереженню толерантності та гармонії в багатонаціональних суспільствах, однак також може використовуватися для виправдання порушень прав людини. Необхідно розробляти підходи, які мінімізують ці ризики і забезпечують справедливий захист для всіх громадян [12].

Процес універсалізації прав людини повинен враховувати специфіку місцевих культур та традицій, що дозволить зберегти легітимність прав людини в різних культурах. Інтеграція універсальних прав у національні правові системи може бути досягнута через інтерпретацію рішень міжнародних судів, таких як Європейський суд з прав людини, та їх адаптацію до національного законодавства. Це сприятиме розвитку діалогу між різ-

ними правовими культурами та забезпечить більш гармонійне співіснування універсальних та місцевих правових норм [13].

Висновки. По-перше, система прав людини є динамічною та постійно розвивається у відповідь на соціальні, економічні та науково-технічні зміни. Універсальність прав людини забезпечує загальнолюдські стандарти, однак релятивізм, зумовлений культурними та історичними особливостями різних суспільств, викликає необхідність адаптації цих стандартів на національному рівні.

Однією з важливих тенденцій є зростання ролі соматичних прав, які включають права, пов'язані з тілесною недоторканністю, здоров'ям та біоетичними аспектами. Враховуючи науково-технічний прогрес, виникають нові виклики та можливості, які потребують правового врегулювання для захисту особистих прав і свобод.

Для вдосконалення системи прав людини необхідно посилити гармонізацію національних правових систем з міжнародними стандартами для забезпечення універсальності прав людини, враховуючи культурні та історичні особливості. Важливо розробити та впровадити нові правові механізми, що дозволять ефективно захищати та реалізовувати соматичні права, враховуючи сучасні науково-технічні досягнення. Підвищення ефективності існуючих механізмів контролю та захисту прав людини є критично важливим, зокрема шляхом створення незалежних органів моніторингу та забезпечення доступу до правосуддя. Активізація освітніх та інформаційних кампаній для підвищення обізнаності громадян про їхні права та можливості їх захисту сприятиме формуванню правової культури та відповідального ставлення до прав людини.

Загалом, систематичне дослідження та вдосконалення прав людини є необхідним для забезпечення гідного рівня життя, свободи та справедливості в сучасному суспільстві.

Список літератури:

1. Організація Об'єднаних Націй. Загальна декларація прав людини. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. URL: <https://www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights/>.
2. Організація Об'єднаних Націй. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>.
3. Організація Об'єднаних Націй. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>.
4. Британська бібліотека. Велика хартія вольностей. 1215 р. URL: <https://www.bl.uk/magna-carta>.
5. Британська бібліотека. Петиція про право. 1628 р. URL: <https://www.constitution.org/eng/petright.htm>.

6. Національний архів США. Декларація незалежності США. 1776 р. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>.
7. Європейський парламент. Хартія основних прав Європейського Союзу. Прийнята в Ніщі 7 грудня 2000 р. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
8. Маслоу А. Ієрархія людських потреб. URL: <https://www.simplypsychology.org/maslow.html>.
9. Kanwal, D. (2023). UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS: THE ISSUE OF UNIVERSALISM AND CULTURAL RELATIVISM. *International Journal of Social Science & Economic Research*. URL: <https://doi.org/10.46609/ijsser.2023.v08i07.006>.
10. Hogemann, E. (2020). Human Rights beyond Dichotomy between Cultural Universalism and Relativism. *The Age of Human Rights Journal*, 19–36. URL: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v14.5476>.
11. Escobar, G. (2023). Norms versus Interpretations: Human Rights Universality Revisited. *Global Jurist*, 23, 183–205. URL: <https://doi.org/10.1515/gj-2023-0001>.
12. Pratiwi, C. (2020). Bridging the Gap Between Cultural Relativism and Universality of Human Rights: Indonesia Attitudes. *Journal of Indonesian Legal Studies*. URL: <https://doi.org/10.15294/jils.v5i2.39271>.
13. Фальковський А.О., Майстренко М. (2017). Запровадження інституту присяжних у цивільному судочинстві як складова судової реформи в Україні. *Правова держава*, 26, 113–119.

Khazhynsky R.M. UNIVERSALITY AND RELATIVISM OF THE MODERN HUMAN RIGHTS SYSTEM AND APPROVAL OF SOMATIC RIGHTS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

In the modern world, the system of human rights is an extremely dynamic phenomenon, which is constantly changing and developing under the influence of social, economic, cultural and scientific and technical factors. Understanding the universality and relativism of human rights allows one to better understand the essence and peculiarities of their implementation in different cultural and legal contexts. One of the important aspects of the modern system of human rights is the inclusion of new rights, such as somatic rights, which arise in connection with the development of science and technology, a change in the socio-cultural paradigm. This emphasizes the need for constant updating and adaptation of the legal system to new challenges and needs of society.

Human rights enshrined in international and national legal acts must be harmonized taking into account the cultural and historical features of different legal systems. An important task is to ensure effective mechanisms for the protection of human rights, which involves the development of new approaches and methods of legal regulation. Thus, the human rights system must remain flexible and open to change, ensuring an appropriate level of protection and realization of the rights of each person. At the same time, it is important to maintain a balance between universal standards and relativistic approaches, taking into account the specifics of each individual society. Only in this way can justice, equality and freedom be ensured for all people, regardless of their origin, culture or place of residence.

Considering the phenomenon of human rights through the prism of their development, it is important to note that the modern system of rights is constantly evolving, adapting to new challenges arising in connection with globalization and the development of digital technologies. In the digital era, the issues of personal data protection and the right to digital security are becoming more and more relevant, requiring special legal regulation. In addition, new forms of social and economic rights arise due to the rapid development of technology, including issues of automation of work, the impact of artificial intelligence on human rights, as well as the right to access the latest medical technologies. Accordingly, the legal system must be able to effectively respond to these challenges, ensuring both the protection of traditional rights and the introduction of new ones arising as a result of technological progress. Also, globalization processes require strengthening international cooperation to harmonize national approaches to the protection of human rights, which will ensure their universality and effectiveness in new conditions.

Key words: human rights, universality, relativism, somatic rights, international standards, legal regulation, harmonization, socio-economic rights, scientific and technological progress, protection mechanisms.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 378+343

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/22>

Стеценко-Баранова О.І.

Міжнародний гуманітарний університет

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У МЕЖАХ ТРАДИЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті викладено матеріал щодо актуальності поступового впровадження в процес навчання учнів старшої школи та студентів закладів вищої освіти активних методик навчання і, зокрема, їх різновиду – інтерактивних технологій. У роботі висвітлено сутність пасивної, активної та інтерактивної моделі навчання. За допомогою схеми розкрито класифікацію інтерактивних технологій навчання, а саме: технологій кооперативного навчання, фронтальних технологій навчання, технологій навчання у дискусії, технологій навчання у грі (ситуативне моделювання). Автор статті звертає увагу на те, що сьогодні не всі викладачі здатні працювати за інтерактивними методами та впроваджувати їх у процес навчання учнів старшої школи та студентів закладів вищої освіти через те, що знання теоретичного матеріалу з інтерактивних технологій без ґрунтовної підготовки самих викладачів за допомогою тренування не надає бажаного результату. Разом з тим, зроблено акцент на те, що саме поступове впровадження у навчальний процес інноваційних (інтерактивних) технологій сприяє фаховому росту самого викладача та навчанню його разом з учнями старшої школи та студентами закладів вищої освіти. Велика увага у статті приділена використанню фронтальних та кооперативних форм навчальної діяльності. Автор наводить конкретні приклади застосування фронтальних технологій (Мозковий штурм), кооперативних технологій (робота в парах), технологій навчання у дискусії (метод «ПРЕС») під час проведення лекційних та практичних занять зі студентами з предмету Кримінальне право. Зроблено висновки про значення поступового впровадження в процес навчання інтерактивних методів та технологій навчання.

Ключові слова: інноваційні методика, активні, пасивні, інтерактивні методи навчання, технології кооперативного та фронтального навчання, технології навчання у дискусії, Мозковий штурм, метод «ПРЕС», робота в парах.

Постановка проблеми. Формування особистості студента, який прагне здобути юридичну професію, розвиток його здібностей і обдарувань у великій мірі залежить від того наскільки високим є рівень фахової підготовки викладача, володіння ним сучасними інноваційними методиками викладання предмету, забезпечення методичною літературою та дидактичними матеріалами. Посередній учитель розповідає. Хороший вчитель пояснює. Видатний вчитель показує. Великий вчитель надихає. Ці слова Вільяма Артура Уорда – американського письменника – мотиватора найбільш чітко визначають призначення сучасного викладача правничих дисциплін. Творча майстер-

ність викладача, як майстра, розвивається лише тоді, коли він зацікавить студента настільки, щоб йому самому захотілось пізнати щось нове, щоб він відчував в собі впевненість, силу та бажання творити. На жаль, сьогодні у навчанні учнів гімназій, коледжів старших класів та студентів закладів вищої освіти викладачі здебільшого використовують лекційні заняття. Іноді, як правило, під час «відкритих занять», вони використовують у процесі навчання рольові ігри, як то спрощене судове засідання, дискусію, тощо. Використання інтерактивних методів навчання у таких викладачів є скоріш за все виключенням з правил традиційного пасивного навчання студентів, ніж сис-

темою роботи з активного навчання. Нагальною потребою правової освіти сьогодні є перехід від пасивного навчання (де студенти є «об'єктом») до активного (інтерактивного), коли вони стають «суб'єктами» навчання. Виконання творчих завдань, розв'язання юридичних задач і завдань за допомогою інтерактивних методик більш за все сприяє особистісно – орієнтованому підходу до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження та використання інтерактивних методів і технологій у навчанні учнів старшої школи розглядалися такими вітчизняними дослідниками, як О. Пометун, Л. Пироженко, С. Сисоєва, А. Єрмоленко, К. Баханов, В. Ковальчук. На думку цих науковців саме активні методи навчання і, зокрема, їх різновид інтерактивні технології, краще за все сприяють формуванню в особистості навичок критичного мислення та якісного виконання проблемних завдань, сприяють розвитку творчих здібностей учнів, активізують навчальний процес, роблять його більш привабливим та цікавим для головних суб'єктів навчання – учнів старшої школи.

Постановка завдання. Довести необхідність поступового впровадження викладачами старшої школи та вищих навчальних закладів, під час проведення лекційних та практичних занять, інноваційних підходів до навчання, зокрема, інтерактивних методів та технологій, використовувати завдання підвищеної складності, які сприятимуть розвитку правового мислення студентів, формуванню в них навичок та умінь майбутньої юридичної професії.

Виклад основного матеріалу. Оскільки у викладачів, що творчо працюють, існує довічна проблема – нестача часу, то одним із способів її подолання є інтенсифікація навчального процесу за допомогою різних методів, прийомів та технологій навчання. Педагогіка, як наука, є базою для викладання всіх навчальних дисциплін. Додатком до загальних принципів педагогіки є методика викладання будь якого предмету. Методика викладання предмету являє собою оптимальне поєднання загальнодидактичних методів, технологій, прийомів навчання, які використовуються в таких традиційних формах навчання як лекції, практичні заняття, семінари, реферати, есе тощо.

Методи навчання – упорядковані системи взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів, спрямовані на розв'язання навчально – виховних завдань. Правильний добір методів відповідно до цілей і змісту навчання та вікових особливостей

сприяє розвитку пізнавальних здібностей учнів, формуванню умінь й навичок використовувати набуті знання на практиці, готує їх до самостійного набуття знань, формує світогляд [1, с. 47].

Розрізняють кілька класифікацій методів навчання: за джерелом знань – словесні (пояснення, розповідь, дискусія, лекція, бесіда); наочні (демонстрація правових плакатів, ілюстрація схем, таблиць); практичні (аналіз юридичних ситуацій, робота з нормативно-правовими документами, рішення практичних завдань, ділові ігри); за характером пізнавальної діяльності (ілюстративні, проблемні, дослідницькі, репродуктивні); за ступенем активності (пасивні, активні, інтерактивні). Для навчання студентів праву важливі всі методи – пасивні, активні, інтерактивні. Виділимо активну та пасивну моделі навчання залежно від участі учнів у навчальній діяльності. Звісно, термін «пасивна» є умовним, оскільки будь-який спосіб навчання обов'язково передбачає певний рівень пізнавальної активності суб'єкта – учня, інакше досягнення результату, навіть мінімального, неможливе. У такій класифікації скоріше використовується «пасивність» як визначення низького рівня активності учнів, переважно репродуктивної діяльності за майже повної відсутності самостійності і творчості [2, с. 10].

Під час пасивного (репродуктивного) навчання студенти виконують роль «об'єкта» навчання, тому що мають засвоїти, а згодом відтворити матеріал викладеної педагогом лекції чи тексту підручника. До пасивних методів навчання, коли від студентів не вимагають виконання творчих завдань, відносять лекції, пояснення, читання, відтворювальне опитування. Серед пасивних методів навчання завжди має велике значення змістовна, гарно підготовлена викладачем лекція, яка дозволяє за відносно короткий проміжок часу викласти великий обсяг інформації та одночасно контролювати обсяг та глибину вивчення матеріалу. При переході від активної до пасивної моделі навчання змінюється і роль студента від «об'єкта» навчання на «суб'єкт» навчання. Активні методи навчання стимулюють пізнавальну активність, оскільки студенти виконують різноманітні творчі завдання, вирішують проблемні юридичні ситуації, що впливає на розвиток їх творчого і правового мислення. Різновидом активної моделі навчання виступають інтерактивні методи навчання, під час застосування яких викладач і студенти є суб'єктами навчання, оскільки відбувається колективне навчання у співпраці між ними. Сутність інтерактивного

навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії усіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання в співпраці), де учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання. Педагог виступає в ролі організатора процесу навчання, лідера групи. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем. Воно ефективно сприяє формуванню цінностей, навичок і умінь, створенню атмосфери співпраці, взаємодії, дає змогу педагогу стати справжнім лідером дитячого колективу [3, с. 7]. Інтерактивне навчання (комунікативно-діалогове) – різновид проблемного навчання, побудований на діалозі учасників навчального процесу. В широкому розумінні інтерактивним називають такий аспект спілкування, який характеризується стратегією взаємодії партнерів. Визначають такі типи стратегій взаємодії: конкуренція, кооперація, співробітництво. Характерними рисами інтерактивного навчання є: побудова навчання як розв'язання серії взаємопов'язаних проблемних ситуацій; переважно групова робота учнів на уроці; опора на учнівський досвід і мінімальне знання з теми; відкритість (незавершеність) навчання; відсутність раз і назавжди визначеного рішення; співробітництво різних рівнів (вчитель-група, вчитель-учень, учень-група, учень-учень); швидкий зворотній зв'язок – учень бачить реакцію, може проконсультуватися в будь-який момент навчання; емоційне піднесення, розкутість; діалог – основний елемент навчання. Реалізується інтерактивне навчання за допомогою активних методів, таких як дискусія, рольова гра, моделювання ситуації тощо [1, с. 35]. Інтерактивні методи навчання слід активно використовувати саме під час практичних занять зі студентами. За допомогою інтерактивних вправ викладач яскраво постає перед студентами як спікер, керівник, організатор навчання. Під час інтерактивного навчання невеликий обсяг інформації потребує значного часу на засвоєння, проте всі студенти беруть активну участь у вирішенні проблемних завдань чи розв'язанні юридичних ситуацій; вони освоюють усі рівні пізнання (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез) і відсоток засвоєння навчального матеріалу, як правило, міцний та високий.

Слід зауважити, що не всі викладачі здатні працювати за інтерактивними методами, але їх використання сприяє фаховому росту та навчанню разом зі студентами. Інтерактивні технології

впроваджуються у разі використання кооперативної та фронтальної форм навчальної діяльності студентів.

Фронтальні технології інтерактивного навчання застосовуються викладачем коли вся група одночасно працює над виконанням одного завдання і викладач контролює роботу всієї групи. Відома фронтальна технологія *Мозковий штурм* використовується у разі потреби зібрати думки студентів з конкретного питання упродовж обмеженого часу. Так, у межах дисципліни «Кримінальне право» викладаючи лекційний матеріал по темі «Об'єкт кримінального правопорушення» перед тим, як розглядається питання предмет кримінального правопорушення, як безпосередній об'єкт суспільно-небезпечного посягання, викладач записує на дошці питання: сформулюйте власне визначення того, що таке предмет кримінального правопорушення. Студент (ка) на дошці записує всі пропозиції в порядку їх виголошення без зауважень чи коментарів. Зібрані ідеї обговорюються, розвиваються, а не критикуються. Викладач пропонує порівняти запропоновані групою ідеї з тими поняттями предмету кримінального правопорушення, які існують в юридичній науці, зокрема, норма закону, може бути визначена так: предмет кримінального правопорушення – це речі матеріального світу, з приводу яких чи внаслідок яких вчиняється кримінальне правопорушення; це факультативний елемент складу, який виявляється не в усіх кримінальних правопорушеннях; це те, на що впливає правопорушник.

На відміну від фронтальних технологій інтерактивного навчання за кооперативних форм навчальної діяльності на перший план висувається спілкування і взаємодія всіх студентів один з одним. *Робота в парах* може бути застосована на будь-якому етапі лекційного чи практичного заняття із вивчення нового матеріалу або перевірки знань. Наприклад, вивчаючи тему «Суб'єкт кримінального правопорушення», викладач об'єднує студентів у пари, пропонує обговорити свої ідеї один з одним та виконати наступне завдання – за допомогою методу «ПРЕС» обговорити у парі і дійти згоди з питання: чи можуть нести кримінальну відповідальність за свої дії юридичні особи (підприємства, установи, організації)? Викладач повідомляє чітко визначений час на висловлювання кожній парі і на спільне обговорення та пропонує, у разі потреби, використовувати статті Кримінального кодексу України для наведення прикладів. По завершенні часу на обговорення завдання кожна пара демонструє

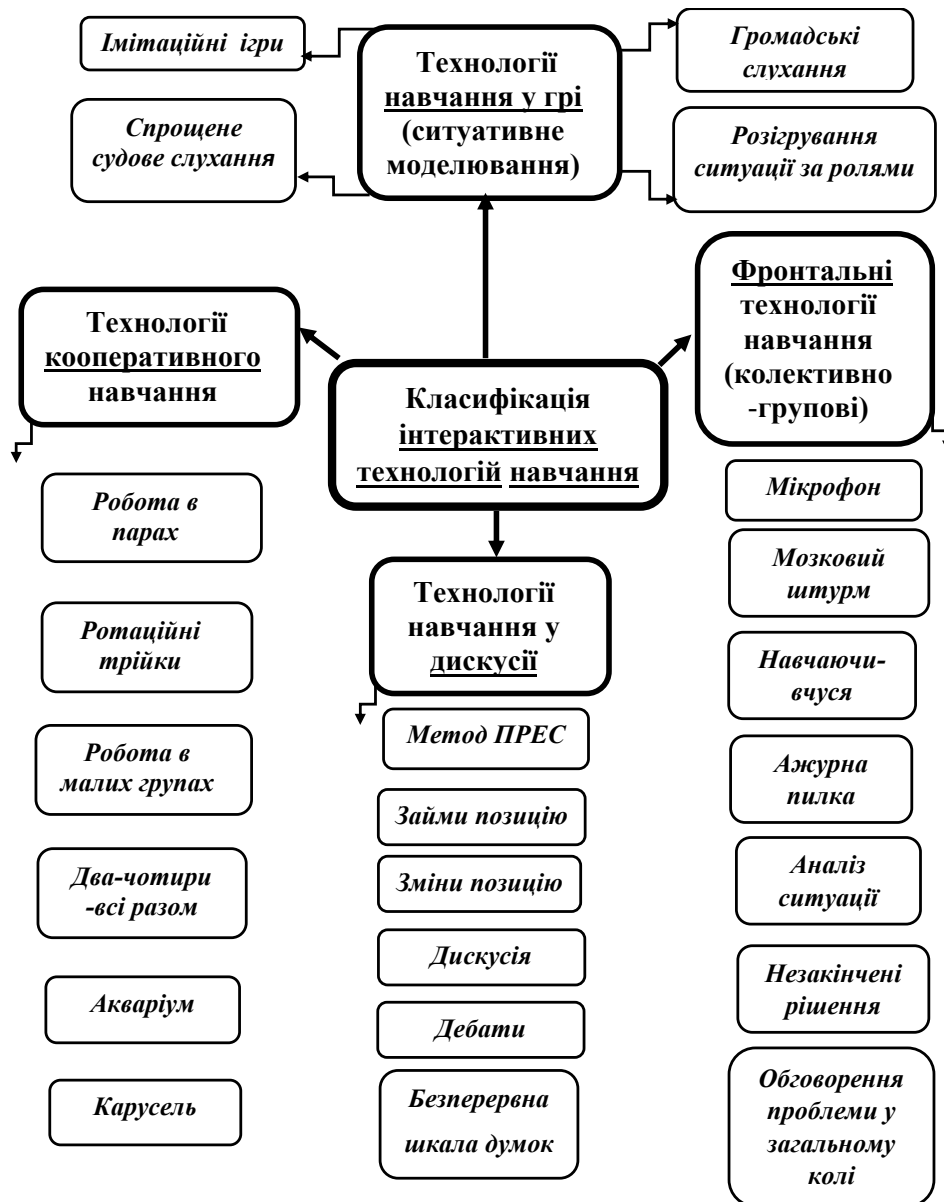

Рис. 1. Класифікація інтерактивних технологій навчання

свої ідеї та оголошує результати своєї роботи, за допомогою методу «ПРЕС» Можливий варіант відповіді: ми вважаємо, що згідно з українським законодавством юридичні особи не можуть нести кримінальну відповідальність за порушення законодавства. Тому що, відповідно до статей 2, 4–10, 15, 17–22, 23–25, 27 Кримінального кодексу України нести кримінальну відповідальність, тобто бути суб'єктом кримінального правопорушення, може лише фізична особа, зокрема людина. До того ж, норми Кримінального кодексу України поширюються як на громадян України, так й на іноземних громадян та осіб без громадянства. Наприклад, у статті 227 Кримінального кодексу України «Умисне введення в обіг на ринку України небезпечної продукції» зазначено, що за

випуск небезпечної продукції відповідальність несуть особи, на яких покладено обов'язок здійснювати контроль за якістю виготовленої продукції і товарів; у статті 172 Кримінального кодексу України «Грубе порушення законодавства про працю» також вказується на те, що за не законне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи іншого грубого порушення законодавства про працю несуть відповідальність фізичні особи.

Кооперативна навчальна робота студентів у парах являє собою пропедевтичну навчальну їх діяльність з інтерактивного навчання, оскільки сприяє формуванню у студентів навичок роботи у малих групах. Робота в парах готує студентів до розвитку в них умінь вільно висловлюватися і обмінюватись думками, ідеями, критично мис-

лити, переконувати один одного, вести дискусію та набагато швидше виконувати поставлені викладачем проблемні завдання.

Інтерактивні технології навчання у дискусії допомагають краще засвоювати матеріал з певної теми, формулювати власну позицію спираючись на вдало підібрані аргументи і факти. Вікіпедія дає нам наступне визначення дискусії – це форма колективного обговорення, мета якого – виявити істину або знайти правильний розв’язок порушеного питання через висловлення власних міркувань та зіставлення поглядів опонентів на проблему.

Навчання студентів дискутувати краще за все починати з методу «ПРЕС»

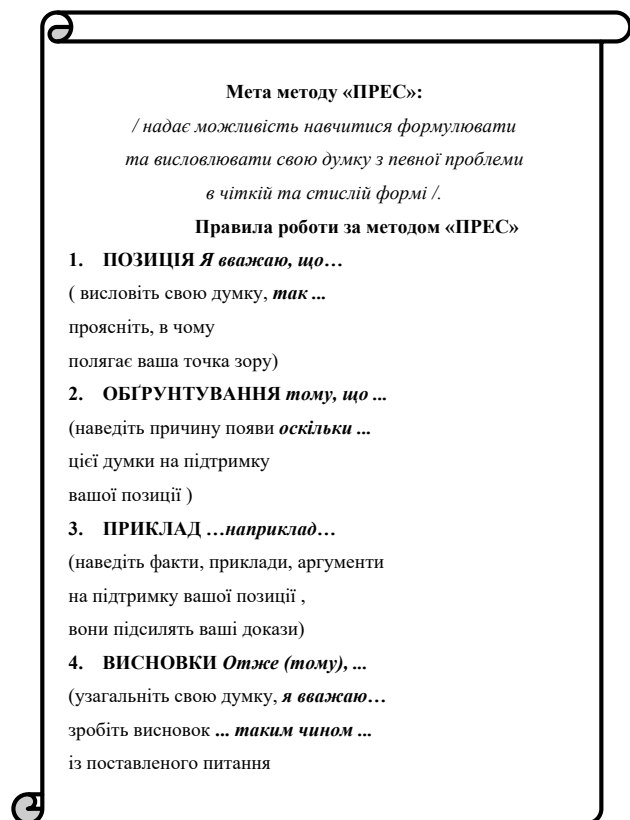

Рис. 2. Метод «ПРЕС»

Метод «ПРЕС» застосовується під час роботи студентів з обговорення дискусійних питань, вирішення проблемних завдань, у яких потрібно знайти аргументи для заняття певної позиції. На лекційних та практичних заняттях з Кримінального права метод «ПРЕС» варто використовувати коли потрібно викласти аргументовану позицію з дискусійного (неоднозначного) питання. Наприклад, під час проведення практичного заняття по темі «Кримінальна відповідальність та її підстава» розглядається питання: поняття та форми реаліза-

ції кримінальної відповідальності. Після розгляду та обговорення змісту схеми «Форми кримінальної відповідальності» викладач може запропонувати студентам групи за допомогою методу «ПРЕС» дати відповідь на проблемне питання: чи є свідченням взаємозв'язку кримінально-правових відносин та кримінальної відповідальності той факт, що кримінальна відповідальність реалізовується в трьох формах? Можливий варіант відповіді: відповідаючи на питання студенти займають чітку позицію: так, свідченням взаємозв'язку кримінально-правових відносин та кримінальної відповідальності є той факт, що кримінальна відповідальність реалізовується в трьох формах, тому що останні дві форми створюють у особи судимість, як правовий наслідок засудження її до певної міри покарання. Кримінальна відповідальність має місце лише протягом часу відбування призначеного судом покарання. Момент припинення відбування покарання означає закінчення кримінальної відповідальності. Наприклад, у ч. 1 статті 88 Кримінального кодексу України зазначено, що особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Тобто, після припинення відбування покарання особа знаходиться в статусі такої, що має судимість, яка тягне за собою певні загальногромадянські і кримінально – правові наслідки. Зі змісту ч. 1 статті 88 та ч. 1, 2, 3 статті 91 Кримінального кодексу України випливає той факт, що момент погашення або зняття судимості свідчить про припинення кримінально – правових відносин.

Висновки. Сьогодні, як і завжди, найважливішим завданням освіти в Україні є підготовка високоосвіченої, творчої особистості. Важливим є не тільки засвоєння студентами великої кількості навчального матеріалу, а й самі способи оволодіння і опрацювання великої кількості навчальної інформації. Головним питанням є набуття учнями старшої школи та студентами закладів вищої освіти умінь і навичок розвитку особистості, що значною мірою вирішується шляхом впровадження у процес навчання інтерактивних технологій, зокрема, фронтальних та кооперативних форм навчальної діяльності. Немаловажним є і впровадження в навчальну діяльність технологій навчання у грі та технологій навчання у дискусії, що сприятиме розвитку критичного мислення, формуванню навичок обстоювання своєї думки, поглибленню знань студентів з вивчення певної проблеми.

Список літератури:

1. Баханов К.О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: дидактичний словник-довідник. Запоріжжя. «Просвіта». 2002. 106 с.
2. Ковальчук В.І. Інноваційні підходи до організації навчального процесу в ПТНЗ: спецкурс. Київ «Шкільний світ». 2009. 135 с.
3. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: методичний посібник. Київ.«А.П.Н.» 2002. 136 с.

Stetsenko-Baranova O.I. USE OF INTERACTIVE LEARNING TECHNOLOGIES IN WORKING WITH STUDENTS DURING THE TEACHING OF CRIMINAL LAW WITHIN THE TRADITIONAL SYSTEM OF EDUCATION

The article presents material on the relevance of the gradual introduction of active learning methods and, in particular, their variety – interactive technologies, into the learning process of high school students and students of higher education institutions. The work highlights the essence of passive, active and interactive learning models. With the help of the scheme, the classification of interactive learning technologies is revealed, namely: cooperative learning technologies, frontal learning technologies, discussion learning technologies, game learning technologies (situational modeling). The author of the article draws attention to the fact that today not all teachers are able to work with interactive methods and introduce them into the learning process of high school students and students of higher education institutions due to the fact that knowledge of theoretical material on interactive technologies without thorough training of the teachers themselves with the help of trained training does not give the desired result. At the same time, emphasis is placed on the fact that it is the gradual introduction of innovative (interactive) technologies into the educational process that contributes to the professional growth of the teacher himself and his training together with high school students and students of higher education institutions. Much attention is paid in the article to the use of frontal and cooperative forms of educational activity. The author gives specific examples of the use of frontal technologies (Brainstorming), cooperative technologies (work in pairs), learning technologies in discussion («PRESS» method) during lectures and practical classes with students on the subject of Criminal Law. Conclusions were made about the importance of the gradual introduction of interactive methods and learning technologies into the learning process.

Key words: innovative methods, active, passive, interactive learning methods, cooperative and frontal learning technologies, discussion learning technologies, Brainstorming, «PRESS» method, pair work.

Відомості про авторів

Андрух В.В. – викладач кафедри організації досудового розслідування Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ

Балюк Г.І. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професорка кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Волинець В.В. – доктор юридичних наук, професор кафедри готельно-ресторанної справи Київського університету туризму економіки і права

Добрянська Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Зубрицький О.О. – аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія»

Карпова К.М. – здобувач ступеня доктора філософії з міжнародного права кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету

Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету

Куликович А.Ю. – кандидат юридичних наук

Курінний Є.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету

Луценко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Мащенко В.С. – викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Нестеров Г.Г. – молодший науковий співробітник відділу проблем міжрегіонального співробітництва Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії

Пахолок Ю.П. – PhD, старший лаборант кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пікуль В.П. – кандидат юридичних наук

Пушкар О.А. – кандидат юридичних наук, Державний податковий університет

Пустовіт О.Ю. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного та господарського права, юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України

Романенко І.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Національної академії Служби безпеки України

Романюк Ю.М. – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Сидоренко Д.І. – кандидат юридичних наук, директор ТОВ «Комерсант-Україна»

Стеценко-Баранова О.І. – викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету

Хажинський Р.М. – аспірант, магістр права Національного університету «Одеська юридична академія», адвокат

Шабан Ю. – здобувач ступеня доктора філософії з міжнародного права кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету

Шарая А.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету

Яроцький В.О. – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

НОТАТКИ

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 4 2024

Коректура • *Я. Вишнякова*

Комп'ютерна верстка • *О. Молодецька*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 14,58. Ум. друк. арк. 16,74. Зам. № 1024/680

Підписано до друку 07.10.2024. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.